Nermi Uygur

Denemeli Denemesiz

BÜTÜN YAPITLARINA DOĞRU

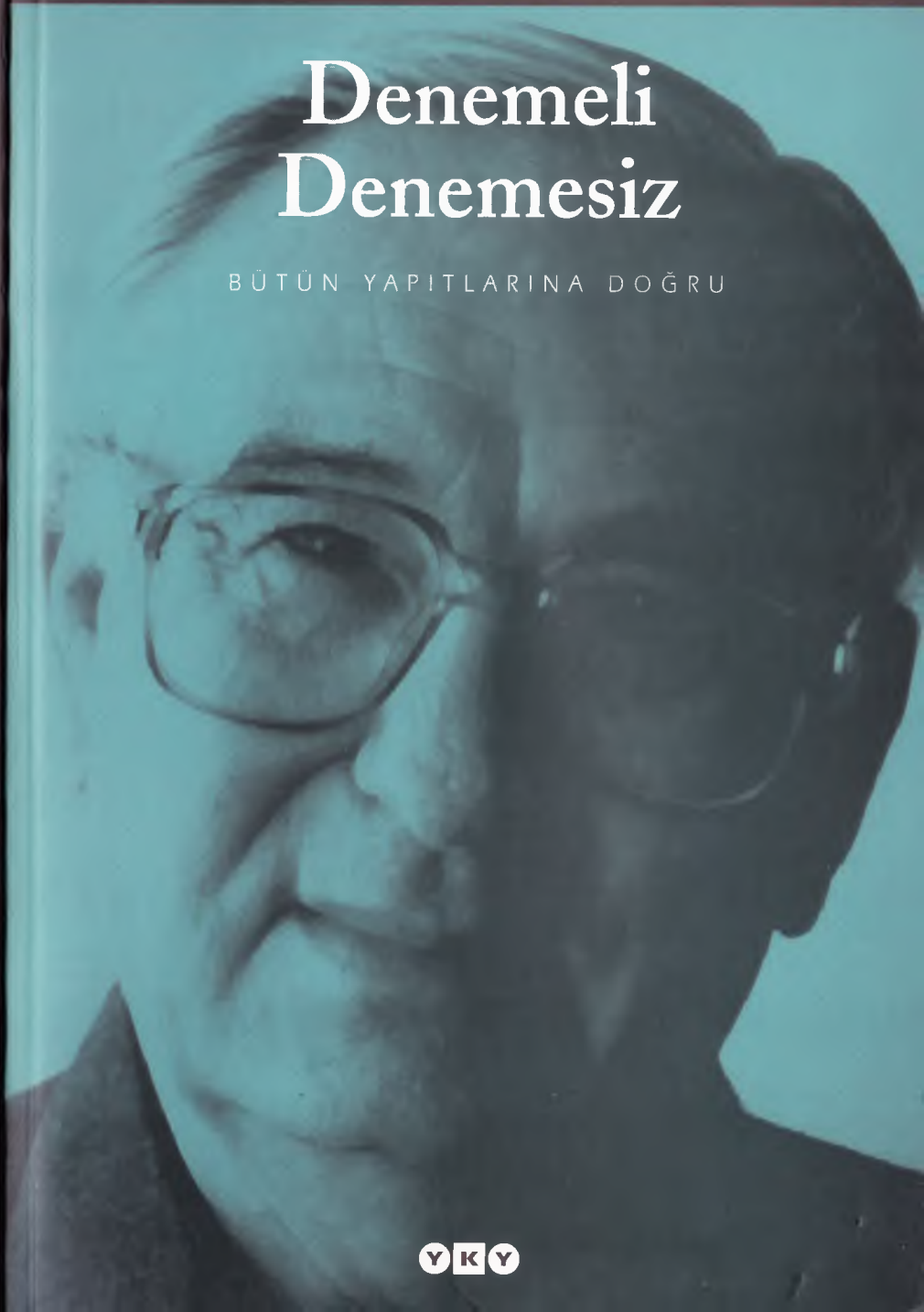

YKY

NERMİ UYGUR • DENEMELİ DENEMESİZ

YKY

DENEMELİ DENEMESİZ

Nermi Uygur 1925 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nin Latince Bölümü'nü bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bölümü'nde ve Almanya'da Köln Üniversitesi'nde okudu. 1952'de, kültür bilimlerine ilişkin bir yapıtla felsefe doktoru oldu. Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki öğrenim kurumlarında araştırmalar yaptı. 1963 yılından sonra İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü olarak çalıştı; Almanya'nın Wuppertal Üniversitesi'nde Mantık, Dil, Sanat, Kültür Felsefesi ağırlıklı dersler verdi. 1992 yılında emekliye ayrılan Nermi Uygur, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde düşünce-sanat ilişkileri üzerine doktora dersleri veriyor.

Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca yayın etkinlikleriyle yurtiçi ve yurtdışında özgün bir düşünür ve denemeci olarak tanınan Nermi Uygur'un, kısa incelemeleri ile çevirileri dışındaki Türkçe kitapları:

Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu (1958; Türk Dil Kurumu 1959 Bilim Ödülü; 1998); *Dilin Gücü* (1962, 1997); *Felsefenin Çağrısı* (1962, 1995); *Dünyagörüşü* (1963); *Güneşle* (1969, 1997); *İnsan Açısından Edebiyat* (1969, 1999); *Türk Felsefesinin Boyutları* (1974, 1988); *Kuram-Eylem Bağlamı: Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi* (1975, 1996); *Dil Yönünden Fizik Felsefesi* (1979, 1985); *Yaşama Felsefesi* (1981, 1998); *Kültür Kuramı* (1984, 1996); *Bunalımdan Yaşama Kültürü* (1989, 1997); *Çağdaş Ortamda Teknik* (1989); *İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası* (1992, 1998); *Tadı Damağımda: Bir Okur-Yazarın Kitap Okuma Serüvenleri* (1995, 1996; Türkiye Gazeteciler Cemiyeti 1995 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü); *Başka Sevgisi* (1996); *Salkımlar* (1998); *Dipten Gelen* (1999).

1995 yılında *Tadı Damağımda* ile başlattığımız "Bütün Yapıtlarına Doğru" dizisini *Denemeli Denemesiz* ile sürdürüyoruz.

Nermi Uygur'un
YKY'deki öteki kitapları:

Tadı Damağımda *(1995, 1996)*
Felsefenin Çağrısı *(1995)*
Kuram-Eylem Bağlamı *(1996)*
Kültür Kuramı *(1996)*
Başka-Sevgisi *(1996)*
Bunalımdan Yaşama Kültürü *(1997)*
Güneşle *(1997)*
Dilin Gücü *(1997)*
Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu *(1998)*
Salkımlar *(1998)*
Yaşama Felsefesi *(1998)*
İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası *(1998)*
İnsan Açısından Edebiyat *(1999)*
Dipten Gelen *(1999)*

NERMİ UYGUR

DENEMELİ DENEMESİZ

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 1306
Cogito - 60

Denemeli Denemesiz / Nermi Uygur

Kitap Editörü: Korkut Tankuter
Düzelti: Korkut Tankuter

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel
Baskı: Şefik Matbaası

1. Baskı: İstanbul, Aralık 1999
ISBN 975-08-0192-X

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 1999

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
http://www.shop.superonline.com/yky
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

İÇİNDEKİLER

NEDEN YAZI YORUM? • 9
Yaşama Çalışması • 11
Yazma Gereksinimi • 15
Birkaç Saptama • 21

ADI YLA SANI YLA DENEME • 27
Adlandırmalar • 29
Tanımlama Tutarağı • 36
Ustalarla Esenleşme • 40
Benzerlikler Denizi • 42
Deneme Yazma Hakkı • 45
Yazarken Kaçındığım Şeyler • 48

DİL, BİÇEM, OKUR • 51
Dil • 53
Biçem • 59
Okur • 62

DELİNİN DELİSİ • 71
D • 73
Konu • 76
Ayrılma • 86
Bitmemişlik • 90
Desene • 96

KATKI ÇABALARI • 97
İyileştirmeye Yönelik Uzanışlar • 99
Başka'lara Açılım • 104

Denemeyle Özçıkargütmez Etkileme Deneyişleri • 108
Labirent • 116

ZEYTİNSİ DENEME • 119
Kara Kara Görünümlü Ağaçlar • 121
Simgeli Söylenceli İnsan-Kültür • 137
Alçacık Gönül • 150
Denemece Zeytinsi Yaşam • 159
Delice Ağaç • 170

YAZMASAM MI? • 171
Özbükülüm • 173
Denemecinin Susması • 178
Renk Renk • 188

DENEME SANATI BİLİNCİ • 191
Kırıntı Torbaları • 193
Bilinçlenme • 195
İndirgenemezlik • 200
Darlık Tanımayan Açıklık • 203
Önemli İstek • 206
Övünçler, Eksikler • 210
Tarihsel Konumuyla Deneme • 213
"İşte Deneme!" • 219
Yazgı • 223

Kırkambardan Birkaç Avuç • 229

Ne biçim şey şu benim yazarlığım?

NEDEN YAZIYORUM?

Yaşama Çalışması

Otururken, yürürken, uyurken kimi açıktan açığa kimi bellibelirsiz bir etkenlik, bir devinme, bir eylem: yazı, yazı... Hep yazıyorum, yazmaktayım – yazmak çalışmak, çalışmak yazmak. Çalış, çalış! Başka n'olabilir ki, şimdi de yazıyorum: bu kez kendi yazarlığım gündemde; özüme özgü çalışmaya yönelik bir çalışma bu.

Çok kimsenin tuhafına gidecektir söylediklerim. Haksız da değiller. Heryanda rastlanan birşey yazı, herkesin yapabileceği birşey yazmak, yazmaktan daha yaygın ne var. Al eline kalemi, gezdir kâğıdın üzerinde, oldu bitti işte. Zamanlar değişti, elektronik çağındayız, diyenler de geçsin bilgisayarlarının başına, – gözaçıp kapayıncaya dek yazı-çizi karşılarında.

Yazının nerdeyse kendiliğinden pıtrak pıtrak ürediği bir yaşama-ortamında, yazma ile çalışmayı birbirine eş kılmayı gel de yadırgama. Özellikle yazmayı, en çok da yazarlığa özgü yazmayı esinle birtutanlar böyle düşünüyorlar. Ne de olsa, onlara göre, bir esin gelip alır götürür, n'olduğunu anlayamadan bakarsın ki yazıvermişsin, – çalışma ile ne ilgisi var bunun.

Oysa benim için bambaşka birşey yazmak. Yazarca etkenliğimi, upuygun olduğu inancıyla, *çalışma* diye nitelemekten yanayım. Yalnızca kalemle kâğıda eğildiğim zamanları iyi-kötü verimleriyle belirtmez "çalışma"; yazma işlemi nice öncelerden nice sonralara uzanıp gittiğine göre, geniş kuşatımlı bir çalışmadır benim yazmam. Tuhaf kaçsa da, yeniden söyleyeceğim: içiçe zamanlar kapsayan bir çalışma süreci diye anlıyorum yazarlığımı. Ola ki şaşırtıcı bu saptama; benim gerçeğim bu ama. Bu, her yazarlığın gerçeğidir kanısındayım. Nesnelce ortaya çı-

kan yazıya sonradan çevrilenler için de, yazıyı baştanberi çekip çevirenler için de bu böyledir.

Şimdi burda, genele yönelik bir bakıştan çok, ayık bir bakışta kendime odaklandığıma göre, birkaç önemli özelliğin altını çizeyim, diyorum. Böylece, oluşumu yapısıyla kendi yazarlık etkenliğime epeyce aydınlık sağlayabileceğim inancındayım. Bu arada başkalarının yazarlığı da belli bir aydınlık kazanabilir. Erişmek istediğim aydınlığa erişebilir miyim, bilmiyorum. Yazmaya başladığım ilk yıllardan beri hep içimde sözünü ettiğim bu aydınlık özlemi. "Yazı" diyebileceğim ilk yazılarımı ondörtonbeş yaşımda yazdığıma göre, birbakıma, kendimi bildim bileli aydınlık özlemiyleyim. Beni yazmaya iteleyen şey bu özlem; onsuz yazamazdım gibime geliyor. "İşte kavuştum aydınlığa, siz de buyurun" aşamasında bir tutumdan uzak mı uzağım gene de bugün.

Anlayış ve yaşayışım uyarınca, yazmak çalışmak olduğuna göre, ayrıcalıksız her çalışma gibi enerji gerektirdiği için yorgunluğu birlikte getirir. Yorgunluğa katlanamayan yazı yazamaz. Buysa bazı sıkıntıları göze almak demektir. Seve seve üstlenmekteyim hepsini. Tatlı mı tatlı bir uğraş olarak yaşarım yazarlığımı. Yazma zamanlarımın nasıl geçtiğini duyumsamıyormuşum gibi bir yol tutturur giderim. Yazma uğraşım beni ne denli çapraşık sorunlarla karşı karşıya getirirse getirsin; sorular benden ne denli dolambaçlı yanıtlar beklerse beklesin; sorusonralarına ne denli çözüm-onarım gerekleri sarkarsa sarksın, dinçliğimden pek birşey yitirmem, – yeter ki sürsün uğraşım. Hele yazıyı belli bir kıvama eriştireyim, çökük omuzlar diye birşey yoktur yaşama gündemimde, hafifçecik omuzlu biriyimdir. Ne var ki buna bakıp yazmanın çalışma olmadığı yanlışına kaptırmam kendimi. Kuşkusuz, bir çalışmadır yazmak, – hem de nasıl. Gerektirdiği dizi dizi çabalar ile yorgunluklara karşın, herçeşit yorgunluğu ortadan kaldıran kendine özgü bir çalışmadır kuşkusuz.

Yazarlık çalışmamın bir özelliği de şu: birşeyler *yapmaktır* yazarlık; biçimlemektir, işlemektir, ortaya koymaktır. Bu da algılanır birtakım "amaçları", bir "malzemeyi" biçimlemekle gerçekleşir. Neyi işliyorum ben yazarken: dili, dilimi. Nitekim şim-

di burda belli adı, konumu olan bir dil-ortamında kotarıp sergilemekteyim yazı çalışmamı. Dille bir çalışma yazarlığım. Duvarcı olsaydım, elimin altındaki taşla, tuğlayla, demirle, kumla örerdim duvarımı. Durum gerektirince de, sözgelimi, harcımı karar, kendim hazırlardım malzememi. Böylece duvar, bazı tek-tek şeyleri belli doğrultularda yanyana üstüste getirmenin bir sonucu olurdu. Duvarcı değil de yazar olduğuma göre, herbiri dilimin ögesi olan sözcüklerle benim işim. Duvarcı için mala, çekül, harç neyse, benim için de sözlük, dilbilgisi o. Yaptığım çalışma, özetle, dil içinde sürdürdüğüm kısa-uzun dönemler boyunca: bazı anlamlı ses-söz bütünleriyle, sözcük-birlikteliklerivle, bazı sözel düşünce ayırımları ve derleyip toplamalarıyla yürüttüğüm yazarlık çalışmasıdır. Bu arada yazarlık amacım gerektirdiğinde, gücümün elverdiği oranda kuşkusuz, dilime, gene dilimden aldığım güç ve esinle, birşeyler katma işine yöneldiğim olur.

Gözden yitiremeyeceğim bir yazarlık özelliğime de parmak basayım: yazma işi seyrek gerçekleştirdiğim bir uğraş değil benim için. Gelip geçici bir hevesin itelemesiyle aradabir kalemi kâğıdı eline alıp birşeyler karalayan biri gözüyle bakamam kendime. Özde önemli başka işlerin gerginliğini atmak; zaman öldürmek amacıyla oyalanmak türünden bir uğraş değil yazarlığım. Tüm yaşama-zamanımı boydanboya kaplayan; önem yönünden *temel* önemli bir uğraş benim için. Yaşamımda birbirini izleyen irili ufaklı yapıp etmelerim, hep bu temel çalışmaya oranla değer, önem ve ağırlığa bürünmekte. Öyle bir etkenlik, öyle bir uğraş ki, böylesi bir çalışmadan öte yaşamım yok; tasarlayamıyorum da.

Yazarlığımın örgülediği bu sözünü ettiğim *yaşam çalışması*, olanca *varlığım* benim. Kendi kendimi yanıltmamak için, azıcık belirteyim: Bu yaşam çalışmasının tabanı, taşıyıcısı, güdeni ben kendimim, çalışma dayanağım benim kendimde. Orası öyle de, yazma varlığım heryönüyle bende temellenmiyor. Çünkü benden önce varolagelen "yazı" diye bir insan-kültürü dayanağım, bir kültür kazancım olmasaydı; dolayısıyla da benden önce gelen nice kişiler kuşaklar yazı yazmasaydı; yani yazı bulunmasaydı, yazarlığım, yazarlık çalışmam, yazarca yaşamam diye

birşeyin sözünü edemezdim. O zaman, *birbakıma*, ben de varolmayacaktım. Buysa, yaşama-varlığımı yalnız çıplak doğuma değil, yazarlığıma da borçlu olduğumun açık-seçik kanıtı. Gel gör ki, hiç akıldan çıkarılmaması gereken temel bir gerçeklik olmakla birlikte, bu kişisel temellerin temelindeki evren-kültür gerçekliği, çoğun, yazarlarca unutulur. Bense, özümü nasılsam öylece tanıyabildiğim kadar tanıma doğrultusunda çırpındığıma göre, yazarlık çalışmamın kültür-tarih dibini anmadan edemem.

Hızla belirttiğim bütün bu belirlenimler, yalnızca yazarlığıma ilişkin varlık-durumuma aydınlık serpmekle kalmıyor, tüm yaşamımla kendimi anlama isteğime de, hiçbirzaman gözden yitiremeyeceğim, belli bir aydınlık sağlıyor. Şöyle ki, yazarlık çalışmamı bilmem: *kendimi bilmemin* ayrılmaz bir parçası benim için. *Bu* çalışmayı anlayıp araştırmadan, önümü ardımı, şimdimi geleceğimi anlayamayacağım kanısındayım. Yürekten bir sarsılmazlıkla inanıyorum buna. Onun içindir ki, yaşama-yazma 'çalışmamı', gücüm nerelere dek götürürse oralara dek kovuşturmak isteğindeyim. Bir ölüm-kalım istenci bu benim için.

Yazma Gereksinimi

Herzaman, heryerde yazarlığımla varım. Kim özü diye bilip yaşadığı kimliğinden sıyrılabilir ki. Böyle olduğunu açıktan açığa dışa vurmamız da gerekmez. Nasıl "insan" diye ortaya çıkmamız için, herbirimizin "Ben insanım!" gerçeğini dışavurma koşulu yoksa, kendi adıma söylüyorum, ben de fırta-zırta yazarlığımı gösterneyi istemem. Aklım bambaşka yerlerde, yani yazarlığımda. Kim olduğum, ne olduğum başkalarınca belirgin belirgin bilinsin gibilerden bir kaygıdan uzağım.

Şöyle bir yaşama-gidişi benim gidişim: kimseler ayırdına varmasa da, ben kendim bile ayırdına varmadan, kuş gibiyim yazarlığımla, uçarcasına... Demir sürüyen salapurya örneği bir yaşama-duygusuyla yerimde saydığını sandığım zamanlarda bile, ne ben yazarlığımdan ötedeyim, ne yazarlık benden ötede. Çoğun, ağaçtan ayrıcalığım yokmuş gibi geliyor: N'aparsam yapayım, hiçbirşey yapmasam da, mevsimlerin birinden öbürüne: kuru, yapraklı, çiçekli, meyveli bir yazar-ağacım. Anlaşıldığınca, kendiliğinden anlaşılır doğallıkta, gürültüsü patırtısı olmayan bir varoluş yazarlığım. Çiçeklerin kokusuna, meyvelerin tadına ilişkin bir yargı öne sürmüyorum şimdi burda. "İyi-kötü" nitelemeleri dışında gerçeklik durumuma parmak basan yalın sözcükler bunlar. Demek istediğim şu: yapıtların yazıldığı zamanlar ince bir kesit yazarlığımda. Yazmadığım zamanlarda da yazarlığım işbaşında çünkü.

Yazarlığımın yüreğine, yani yaşamım boyunca hep aklımı kurcalamış olan bir soruya geldim dayandım işte: *Neden yazıyorum?* Açık-seçik bir soru kılığındaysa da, azıcık durup bakınca, sorulası bir soru değil bu. Olağanüstü gereksinimler zorlama-

dıkça, "Neden yaşıyorum?" diye sormuyorum ki, "Nerden bendeki bu yazma gereksinimi?" sorusunu yükleneyim. Gene de, sık sık, basınçla üzerimde duyuyorum. Kuşkusuz hep bu basınçla: tanıdık tanımadık yazarları, çağdaşlar kadar geçmiştekileri de, kendi yazarlıklarına ilişkin gereksinimleri dolayımında neler düşünüyorlar, neler söylüyorlar diye hep merak etmişimdir. Genellikle yazarlığa ilişkin gereksinimlerin, dolaylı da olsa, benim de yazma gerekçeme, belli bir ışık serpeceği kanısını güttüm uzun süreler. Gel gör ki, yazarlık gereksinimi olarak, neler de neler karşıma çıkmadı.

Sürüyle gereksinim yanıtları: savlar, kanıtlar, inançlar. Kimi çığlık-ünlem, kimi de binbir dereden su getiren akıl-yürütme. Dilsel-düşünsel düzenlemelere kalkışmaksızın, bazılarını rasgele altalta diziyorum. "Neden yazıyorum?" ya da "Neden yazıyorsun?" kılığıyla sorulan soruya verilen karşılıklar şöyle:

Durumlar zorladığı için yazıyorum;
topluma hizmet etmek için yazıyorum;
boşalmak için;
korkularımdan sıyrılmak için;
geçmişi anmak için;
işler gerektirdiği için;
coşkularımı yitirmemek için;
insancıklara birşeyler öğretmek için;
türdeşleri eğlendirmek için;
herkesi şaşırtmak için;
oyunu sevdiğim için;
kıtır atmaktan hoşlandığım için;
yıldızlara gidemediğim için;
hoşuma gittiği için...

Bu kadarcıkla biter mi: binbir içeriğe, binbir biçeme bürünür yazma gereksinimleri. Daha çevremize bir gözatarken anlarız bunu. Birbirinden uzakta, birbiriyle sarmaşdolaş nice kesin, nice çekingen yanıtlar:

Gelecek daha iyi olsun diye yazıyorum;
alışmışım bir kez, başka neden olacak;
etkili biri olmayı istediğimden, sanıyorum;
umutsuzluğa kapılmamak umuduyla;
insanlara umut vermeye bayılıyorum da ondan;
Tanrıya yakarıştır benim yazmam;
en iyi yaptığım şey olduğu için yazıyorum;
yazmak üzere 'çağrıldığım' kanısındayım;
bilinçaltı bilir;
önemsediğim bir soru değil ki neden yazdığım;
mutlu olmak, dolayısıyla da mutlu etmek için yazıyorum;
saçma ama yazıyorum işte;
ödleğin teki olmasaydım, yazar mıydım;
yazıdan başka öfke kusacak yer var mı ki;
neden yazdığımı anlayıncaya kadar yazacağım;
keşke bilsem...

Herbiri düzçizgi biçiminde yanıtlar değil karşıma çıkan yanıtlar. Birbirleriyle çelişik söylemler, birbirleriyle bağdaşmaz söylemler oluşturuyorlar. Kolay kavranmayı sağlamak amacıyla, bir tutamı iki-iki karşıtlı bağlamlarda gözümüzün önüne getirelim:

canım sıkıldığı için yazıyorum; çok zamanım olduğu için yazıyorum;
az gelişmişliği aşmak için yazıyorum; çok gelişmişliğin yanetkilerini hafifletmek için yazıyorum;
çelişkilerimi örtmek için yazıyorum; çelişkilerimi deşmek için yazıyorum;
başkalarını sevdiğim için yazıyorum; kimseyi sevmediğim için yazıyorum;
bazıları "Yaz!" diyor, yazıyorum; bazıları "Yazma!" diyor, yazıyorum;
iç gerginliğimi azıcık gidermek için; iç gevşekliği azıcık germek için;
herşeyi sevdiğim için; herşeyden tiksindiğim için;

özgüvenim sıfır da ondan; taşan, çağlayan bir özgüven bendeki;
varlığı korumada işe yarayayım diye; ayakta duran ne varsa alaşağı etmek isteğiyle;
kendimden utandığımdan; kendimden hoşlandığımdan;
benden birşeyler kalsın dileğindeyim; yokolma özlemiyle dolup taşıyorum da ondan;
başkaldırıyorum; başkaldıramıyorum;
kurtarabildiğimi kurtarayım, diyorum; hiçbirşey kurtaramamanın ezikliğiyle yazıyorum;
gizemleri aydınlatayım diye; gizemleri gözden uzak tutmayı önemsediğimden;
Tanrıyı yüceltmek için yazıyorum; Tanrı olsaydı, yazar mıydım;
değil mi ki çare yok, yazmasam mı; ama ya varsa...

Ardarda çizelgeler düzeceğim de n'olacak. Gerçi bazı çizelgeler, gönül kafa gönendiren anlam-ışıldakları yerine geçebilir. Daha ötelere uzanırsak, yazma gereksinimlerine ilişkin yararlı birtakım kuramlara elatmamız gerekecektir. Ne de olsa eleştirenler açısından, edebiyat bilginleri, filozoflar, çeşit çeşit akımlar, okullar, dünyagörüşleri, beğeniler açısından, özyaşam, toplum, kültür, dil ağırlıklı yazma gereksinimi kuramları ortaya koymuşlardır. Oysa ben şimdi burda, çarpıcılıklarıyla zaman zaman gözkamaştırsalar bile, ne yazarlara yönelik çizelgelere ne de eleştirmen dizgelerine kendimi bırakmak istiyorum. Özgeye dönük genel kuşatımlara değil, özüme dönük kişisel özelliklere, kendiminkilere elden geldiğince anlaşılır biçimde parmak basmak istiyorum.

"Neden yazıyorum?" sorusunu, *kendim kendime soruyorum.* Yolum, "Neden yazıyorlar?" sorusuna düşse de, kendimden dolayı bir merak ve kaygıdan kaynaklanıyor bu. Bu bağlamda, bakalım-başkalarından-öğrenebileceğim-neler-var dileğiyle çevremi kolaçan ettiğimde karşıma çıkanlar, bu nasıl şey böyle, hem şaşırtır hem şaşırtmaz beni. Heryandan yağıyor yağıyor gereksinimler, karman-çorman; gel de şaşırma. Şaşırıyorum gene de:

benim de içimden içimden basınçla fışkırmakta tektek, topaç topaç yaşama gereksinimleri. Gün, saat, amaç, hava, durum uyarınca sayınakla tükenmeyen değişkenlikte yazma gereksinimlerinin *itelemesiyle* yazmaktayım ben de. Kimi açık-seçik bilinçle, kimi epeyce karanlıkça böyle. Bu yönden ortaklaşa yönlerim var bazı yazarlarla; bir de ne göreyim, bazan, beğendiğimi sandığım kişilere bile benzemiyormuşum meğerse, – yok ama, bazılarımız birbirimize benziyoruz gene de. Böyle birşeyler işte.

Dosdoğru yazarlığıma ilişkin yazma gereksinimine gelince – ne tuhaf soru bu. Zor diye biryana mı atayım, önemsiz diye gözardı mı edeyim? Başka yazarları bilmem, benim için, hem zor hem kolay bir soru bu. Birbakıma kolay: çünkü kendimi kandırmadan söyleyebileceğim pekçok şey var. Birbakıma zor: çünkü, ne dersem diyeyim, tükenmiyor. Çözemediğim bir "düğüm" değil; çözdüğüm bir "düğüm" de değil. İyisi mi, "düğüm" türünden yanıltabilecek benzetişlere boş verip dilim döndüğünce işe girişmem gerek. Yaptığım da bu zaten. "Dilim döndüğünce" mi dedim – hani yazardım? Bir soru, kolay-zor çekim-itişleriyle yaşama eşlik ediyorsa, nasıl dolanmaz dil. "Yazma gereksinimi bu!" diye saptamaya kalkışırken sarpa sarıyor yazmam. İşler sarpa sarınca da, yazarlığınca yazıyorsun. Nerden baksan, tuhaf şey yazarlık, bazı yazarlıklar kuşkusuz. Herşeyi iyi-kötü yazıya döküyor da, *kendini* yazıya dökmeye gelince tökezler gibi oluyor bazıları. Nereye tutunacağımı bilemediğimden, ödüm kopuyor sık sık. Kurubaşıma kalıp karmaşık belirlenimlere, ya da hiçbir belirlenime sığmayan birtakım gereksinimlere sarılınca, kendi kendime öfkeleniyorum. Yazma gereksinimleri ortamında başka yönlerden esen yanıt yellerine büsbütün boş vermesem de, kendime özgü, yani özümü doyuran yanıtlar derlemeye girişince, hazırlop yanıt aktarmalarıyla da yetinmem sözkonusu değil. Yazı yazgım, yaşama yazgım sözkonusu olduğuna göre, izleyeceğim doğal yol bu. Doğallıkla benimsiyorum yolun herşeyini.

Bu doğrultuda hemen saptayabileceğim bir gerçeği gecikmeden saptayayım: kuşkusuz her yazı, her kitap herşeyden önce, kendisini vareden bir gereksinimin, ya da gereksinimler demetinin bütünüdür. Yazıya, kitaba özgü oldukça belirli ya da

azçok karanlıkta bir (ya da birtakım) amaç, tat, özlem, yöntem bileşkesinin, belli bir yaşama-zamanı kesitini içten dıştan kımıldatan bir yazma gereksiniminin itici kımıltısıyla varolur.

Nitekim ben, sözgelimi, *Başkasının Beni*'ni: ölüm-dirim önemiyle algıladığım bazı iletişim sorunlarıma ilişkin içbasınçlarımdan dolayı yazdım. *Dünyagörüşü*'nü: çağdaş kavram-kargaşasında olumlu olduğuna inandığım bir elatış dolayısıyla; *Dilin Gücü*'nü: olanca büyüsüyle beni saran dil gizeminin çekiminden dolayı; *Teknik* kitabımı, çağdaş ortamla anlayış ve eylemce hesaplaşmamdan dolayı; *Bunalım* yapıtımı: keşke-yazarı-ben-olmasaydım duygusuyla, acı üstüne acılardan sonra erişebildiğim uzun iyileşme sürecini hızlandırma sevinci dolayısıyla; *Tadı Damağımda*'yı: okurluk serüvenlerimin bazı kesitlerini başkalarıyla paylaşma heyecanımdan dolayı; *Fizik Dili*'ne ayırdığım kitabı: modern yaşamın merakımı uyandıran bilimsel-toplumsal gidişine ilişkin bazı kuramsal ipuçları derleme dolayısıyla; *Başka-Sevgisi*'ni: insandünyasını acımasızca yoğuran sevgisizlik hüznünü yenip başka'ya yönelme genişliğine elden geldiğince çok kişiyle birlikte sarılma heyecanı dolayısıyla, – işte bu doğrultularda içimi içten güden gereksinimlerin sürükleyişiyle yazdım bazı kitaplarımı.

Hepsini anmama gerek yok. Durum açık: her kitabım bir gereksinim birikimini giderme dayanılmazlığının sonucu: yazarken adını tam koyamasam da, bir itilim tedirginliğini sözümona dinginliğe erdirme çabasıyla sarılıyorum kaleme kâğıda.

Şimdi yanıt aradığım konuysa: tüm yazarlığımı kapsayan itilimin ne olduğu sorusu. Şimdi, gücümün yettiğince günışığına çıkarmak istediğim 'şey' bu. Karşıkonulmaz bir zorlamayla (varlıksal-değersel durumuyla ama şöyle ama böyle) beni yazar kılan anagereksinimi olabildiğince aydınlatmak dileğindeyim. Başladın bir kez, yürü öyleyse: sana birbir bütün kitaplarını yazdıran gereksinimleri say dök, olsun bitsin, – hiç de öyle değil. Sözünü ettiğim 'şey' tektek gereksinimlerin düpedüz toplamından *başka birşey*; böylesi toplamları aşan bir güç. Gereksinimlerin fışkırdığı *kaynak*-gereksinimden; ola ki, gereksinim üreten gereksinim kaynaklarından sözediyorum şimdi.

Birkaç Saptama

Kavramaya çalıştığım şey: bana yazı yazdıran gereksinimin tektek bazı görünümleri değil, kuşatıcı tıkızlığıyla nasıl birşey olduğudur. O zaman da yapabildiğim, topu topu birkaç saptamada bulunmak bile olsa güzel şey benim için, yeter ki doğru şeyler derleyebileyim.

İlk saptamam şu: Yazı yazmamı *yazgım* diye biliyorum. Şöyle ki, bana *hep* eşlik eder yazı. İşte bundan, yazma'nın: dışardan bir odağın bana verdiği, daha doğrusu buyurduğu bir "iş" *olmadığı* inancındayım. Gerçi, yeri geliyor, kişiler, kurumlar, olaylar yazma isteğimi kımıldatıyor, hattâ yöneltir gibi oluyor. Ancak bu, yazma edimimi özde dışa bağımlı diye algılamamı gerektirmez. Sözgelimi para gibi, övülme gibi türlü çekicilikleri, çoğun, bir tuzak diye atlayıp geçmişimdir. Çünkü beni yazmaya götüren en önemli şeylerin: birdeyime, olay-kişi-toplum baskılarının, böylesi birtakım avlayıcı-caydırıcı baskıların üstesinden gelen bir biçimde, *içimde* olup bittiği kanısındayım. Birdeyime, başlangıcı içimde sürekli bir çizimdir yazarlık.

Böylece, önemli bir saptama yapabilecek durumdayım şimdi: *Dipten gelen* bir itiliş bendeki bu yazma uğraşı. Rasgele bir tutku değil, tutkuların tutkusu; beni içimden avucunda tutan dip bir güç, bir esiş, bir fışkırış. Sığ bakışı aldatabilecek duraklamalara karşın hızı arttıkça artan; kendisini yıldıracak hiçbirşey olmadığı düşüncesi de salan; engel tanımaz bir yükselişi olduğunu açık-seçik gördüğüm (deyim tuhaf kaçsa da söyleyeyim) bir "dipler kabartısı" yazı yazma. Öylesine özdeşim ki, bu dipten gelen yazma edimiyle, yazmadığım zamanlarda artımlı artımlı sıcak bir yazma isteği yakar içimi. Hem üzüntülü hem

sevinçliyim böylesi zamanlarda. Yazan için yazmamak, başlıbaşına bir tedirginlik; tadanın bildiği anlatılmaz heyecanlı bir üzüntü. Sevinçse, yazmadığım zamanlarda bile, o dipten dipten çağlayana kapılıp gitmekte olduğumu görmek; tüm varımıyoğumu benzersiz bir coşku ve dinginlikle gönendirir o zamanlar. Bunun en güzel göstergesi, belki de, duruma bir an için olumsuz yönden bakmak olacak: öyle ya, yazamayacağım bir anı tasarlayınca, yazmanın benim için artık bittiğini bir an olsun tasarlayınca ödüm kopuyor, – hem de nasıl.

Bu bildirdiklerimi, bendeki o dipten gelen yazma dürtüsünü bir "bilinçaltı" itelemesi diye adlandırmaya pek yanaşmıyorum. Geçerakçe deyimle bir bilinçaltı "düğümü" diye damgalayıp geçemiyorum yazarlık uğraşımı. Yazmak: açık-seçik bilincimle sallantısızca görüp yaşadığım; işleyişine tüm varlığımla tanık olduğum bir eylemlilik. Bilmediğim pekçok-yönü-katıboğumu varsa da, hani hiç hiç bilmediğim birşey değil yazarlığım: Olanca varlığımı *kımıldatan* böylesi 'dipli oluşumun' ille de bilinçaltı türünden bir veri olması gerekmez ki. "Veri"ye sığar mı yaşam! "Altı" olan verisel bilinç türünden 'bir yer'e kapatılabilir mi yaşam? Bilinçmiş, bilinç-altıymış, aşar bu gibi şeyleri. Nitekim yazarlığı, tıpkı yaşam gibi, diplerden bir kaynaklanma diye anlamam, yaşamı gizli ve kuramsal birşey diye değil, apaçık bir somut gerçeklik diye duyduğumu belgelemekte. Kendi açımdan bakınca: yaşamak ne denli gizemse yazarlığım da öyle; yaşamayla *birlikte* yaratılmış bir gereksinim. Yazma işimi *ancak böyle* bilip yaşıyorum.

Bu bağlamda önemli saydığım saptamayı en uygun şöyle dilegetirebilirim: gerekimli, yani *zorlayıcı* bir yaşama serüveni benim için yazarlık. Hazırlop bir gerçeklik değil; gerektirdiği şeyler olan bir gerçeklik. Daha doğrusu, istekleri yerine getirilince, asıl o zaman kendine özgü bir gerçeklik olarak ortaya çıkıyor. Gerekenlerden yoksun kalınca, çok çok bir olanak yazarlık; bu olanakların *işlerliğe* kavuşmasıyla olup bitiyor. *Etkenliğe* götürmeyen, etkenlik olmayan bir yazarlık tasarlayamıyorum. "Yazarlık" dediğim işte bu etkenlik zaten. Böyle bir etkenliğimle varım ben. Başka türlü diyeyim: böylesi etkenlik olmayınca yokum sanki, var değilim. Gel de tuhaf tuhaf belirtişlere pay-

dos de. Diyeceğimi sereserpe diyeyim öyleyse: Yazarca etkenliğe girişmedim mi: alabora olmuyormuşum gibi geliyor bana. Ya da: n'etsem suyun yüzünde kalamayan birşeylerim. Ya da: karaya çarpmış bir tekneyim.

Nasıl durumlar bunlar böyle? Birşeyler *yapmak gereken* durumlar. Benim için birşeyler yapmak, başka n'olacak, düpedüz yazmak, yazarlık. N'oluyor, n'oluyorum peki, yazınca: kırıkdöküklüğümü gideriyorum; böylece parçalarımı *biraraya topluyormuşum* gibi geliyor bana. Ancak o zaman varoluyorum. Öyle bir toparlanma ki bu, yazı yaza yaza toparlanıyorum, *var* oluyorum.

Şöyleyim-ya-da-böyleyim, ben-şuyum-ya-da-ben-buyum, n'olursam olayım, "kendim" denebilecek birşey olsa da olmasa da, pekçok şey saydamlığa erişiyor yazarken. Varlık'laşmaya yönelik bir belirginleşme aydığınlığına bürünüyorum gibi birşeyler oluyor. Yazarken, yazmakla *kendimi kurtarıyormuşum* gibi geliyor bana. Özgüvenin artmasına benzemiyor bu; daha başka birşey. Özgüven diye birşeyden sözedebilecek bir canlının varolması gerekiyor daha önce; işte onu da ben yazı ile elegeçiriyorum kanısındayım. Birdeyime: yazmakla kendimi *gerçek'leştiriyorum*. Şöyle ki, ilk akla geldiği üzere, böyle bir gerçekleşme için, yazdığım yazıda ille de kendimi konu alınam diye bir zorunluluk yok; kendimden bambaşka şeylerden sözetsem bile, yazma eylemi kendimi *daha* gerçek kılmamı sağlıyor, diye düşünüyorum.

İyiden iyiye, ipinucunu kaçırdım mı ben, düpedüz kaçırdım mı yoksa, baksana, kalkmış neler söylüyorum: Yazdığım için varım, – peki, ya yazar olmayan bunca insan, yazmayan bunca insan insan değil mi? – Ona ne kuşku, abuk sabuk savlar öne sürecek kadar sağduyumu yitirmedim. Ola ki, benden başkaları "özel varlıklarını" yazı-ötesi bir varlıkla tadıyorlar. Benim şimdi dönendiğim bu aşamada şaştığım da bu işte. Öylesine sarıp sarmalıyor ki beni yazı, yazı-ötesi bir varlık-oluş tuhafıma gidiyor. Bütün söylediğim bu. Ne dersin, yazar insan, varinsandır, yazmayan insan yok-insandır türünden zorlama ışıltılı abartılardan gene de uzak mı durmalı?

Demek ki, yazmak: yapmam *gereken* şey. Nitekim, şimdi de

gerekeni yapmaktayım. Yalnızca kendim için geçerli bu. Ola ki, yazar akrabalarım, benzerlerim için de. Yazı yazı kendimi varediyorum. Şöyle bir bilinç kazınmış içime: yazmakla varlığa olan *borcumu* ödüyormuşum gibi geliyor bana. Sen-bana-bensana düzleminde bir alış-veriş ilişkisi değil ama bu. "Borcumu ödüyorum" derken sakarca birşey söylediğim ortada. Daha iyisini diyemediğim için, şimdilik böyle pürtüklü pürtüklü dedim dediğimi.

Sözü geçen borcun başka bir yönüne parmak basayım. Çabucak anlaşılır kılamasam da, benim gözümde açık-seçik olan şu: *yazmakla* varolduğuma göre, yazmakla borçlu olduğum varlığı evetlemiş oluyorum. Yazmak: varlığı, özvarlığımı *görüp gösterme* fırsatı tanıyor bana. Öyle bir gösterme ki bu, gösterileni selamlayıp yüceltme gerçekleşiyor böylece. Dolaylı da olsa, gösteren: kendini de ("kendi" denen artık ne kadar neyse) belirli bir yüceltme düzeyine çıkarmış oluyor.

Biliyorum: bulanık söyleyişler bunlar. Gerçekten de, ne tuhaf şu yazarlık denen şey. Olanca ayık bilinç istencine karşın, varlığı açık kılıcı bazı başarılarına karşın, yeryer karanlıklar içinde pala sallamaktır yazarlık. N'etsen akıl-karıştırıcı birşey yazarlık. Yazarsan, zaman zaman kaypaklıklar ortamında dönenir durursun. Hele yazarın kendi yazarlığını yazması, dolayısıyla da yazarın kendisini yazması, içinden çıkılmaz dolanıklıklara dalıp gitmekmiş meğer.

Bu böyle diye yazarlığın *önem ve değerini* yitirdiği sanılmasın. Tam tersine, şu da dikkatimi çeken bir saptama; kanımca: değerlerden bir değer değil yazarlık; hele, bir araç-değer değil; amaç diye bellenen başka değerlerin aracı gözüyle bakılamaz yazarlığa. Sözgelimi: nesneler ile, kişiler ile iletişim kurmaya yardım ettiği gerekçesiyle, salt bundan yazarlığı bir değer olarak benimsemeye kalkışmak doğru kaçmaz. Yalnız bu yönü yok ki yazarlığın, *daha nice* yönleri var; dolayısıyla, daha nice değerleri olanaklı kılmakta yazarlık. Birçok değerin yaratılmasında rol oynayabilir yazarlar. Tarih-toplum-kültür dünyası çeşit çeşit nitelikteki bu yaratılarla dolup taşar. Oysa benim şimdi vurgulamak istediğim, çok daha başka birşey: değerlerden bir değer değil, değerlerin *dayanağı* bir kaynak yazarlık. Kaynak-

değerse, tektek değerleri olanaklı kılan kaynaktır. Nasıl yaşamın kendisi başka değerlerden *önce* geliyorsa, yaşamın değerlerde nasıl öncelikli bir yeri varsa; nasıl yaşam olmadan değerler ortaya konamazsa, durum tıpkı öyle: yazmasaydım, yazmaya *bağlı* pekçok değerin sözünü edemeyecektim. Değer 'taşıyan' birtakım nesnelere, ürünlere doğru düpedüz bir işleniş malzemesi değildir yaşam: Değerlerin değeridir yaşam, değer 'doğuran' kucaktır.

Bütün bunlar yazarlığı bir *anlam-kaynağı* diye nitelemeyi gerektirir. Anlam-verişlerimin güç devşirdiği odaktır yazarlık. Bu saptamanın nedenini şöyle belirtebilirim: Değer-kaynağım anlam-kaynağımdır. Değerli ama anlamsız birşeyi tasarlayamıyor sağduyum. Gerçi, bazan bazan, "Belki de anlamsız bütün bu yazı-çiziler!" diyesim geliyor. Yazdığım bir yazıyı, ya da birkaç yazıyı birden beğenmeyişim doğrultusunun kat kat ötesine giden bir tutum bu; tüm yazdıklarıma düpedüz bir karşı-çıkış. Düpedüz yazarlığımı yadsımış oluyorum böylece. Çalım için değil, bile isteye. Gelgelelim, seyrek başgösterse de, olanca yaşamım için böyle konuştuğum oluyor bazı. Ne yazarlık ne yaşam alanımı yitiriyorum böylelikle. Yazmayı da yaşamayı da sürdürüp gidiyorum. Yaşam da, yazma da varlıkça konumuyla tüm anlamların öncesinde diye düşünmeye eğilimliyim. Belki bu yönden, anlam-ötesi durum, kimi açıkça kimi seyrekçe, yaşamı da yazmayı da anlam-sız diye nitelememize yolaçabilir. Ama bu, ne yaşamı ne yazmayı düpedüz anlamsız şeyler diye damgalamaya götürmemelidir. Diyelim ki götürdü, hiçbirşeyin, anlamlı-anlamsız diye sözünü etme olanağımız kalmaz o zaman. Böylesi bir yelteniş, insanın öz-temellerine karşı haksızlık etmesi demektir.

Yazarım: dipten gelen bir dürtüden ötürü yazıyorum. Yazarken türlü türlü fırtınalarla bocalasam da; ancak yazıya, yazabildiklerime *tutuna tutuna* dinginliğe erişir gibi oluyorum. İnancım şu: çok içlerden yazmaya *çağırıyor* birşey beni, içten içten iteleyen birşey bu. Dipten gelen bir yazarlık benim yazarlığım. Ürünü, başarısı ama şöyle ama böyle, bu, kuşatımlı gerçeğin özünde birşey değiştirmiyor.

Ayık olmayı dileyen kafanın unutmaması gereken bir apa-

çıklık bu. "Dipten" diye nitelediğim birşeyler duymak, bunu bastırılmaz ve yaygın bir çağrı diye bilip yaşamak, kuşkusuz, önemli bir etmen yazarlık uğraşımda. Bu durup durup sözünü ettiğim diptenlik gerekli olmasına gerekli de, yeterli koşul nerde, peki? Bazan bazılarında yalınkat bir izlenim bıraksa da, öyle bir dipten esinti ki, kat kat bir süreç yazarlık: değer, anlam, başarı dallanıp budaklanmalarıyla içiçe, o da belli bir ölçüde tasarlanabilir ancak.

ADIYLA SANIYLA DENEME

Adlandırmalar

Eskiden, çok eskiden, 14-15 yaşlarında, ak-sarı kâğıtlara, ders-dışı birşeyler çiziktirirdim ateşli bir itilimle. Ara vermek zorunda kaldığım zamanlardaysa, "Yazmadan olur mu, – yazacağım" diye düşünmeden edemiyordum. Sonra sonra, yazmakla ne yaptığımı sorgulamaya başladım. Hep yapacağıma inandığım birşeyler yapıyordum, – ama neydi bu yaptığım? O zamanki özlemli havamla şöyle: ayrılık tanımaz bir etkenlikle kıyılmıştı nikâhım. İlle de herşeyin adı-sanı olduğu doğrultusunda bir yetişim içinde dönendiğim için, yapıp ettiğime bir ad koymam gerekiyordu; başka türlü olamazdı. "Yazı" deyiverdim yalnızlığını dolduran o heyecanlı uğraşa. Adla öyle rahatlamıştı ki içim, anlatamam. *Yazı* yazıyordum artık. Okumaya, ödev hazırlamaya ilişkin öbür yazma işleri ders çalışmasıydı. Bambaşka birşeydi oysa yeni işim: Yazı yazıyorum duygusu, bazı hüzün hüzün çizgilerine karşın sevinç bulduğum birşeydi; herkese açınam gereken yenilikteydi. Ne şaşılası şey: gizlenemez yücelikte bir sevinç getiriyordu bana. Gene de uzunca bir süre, açığa vurmaya kıyamadığım gizliliklerde seve onara büyütmeye çalıştım yazmayı. Birkaç yıl geçmeden de, esen hangi yellerin etkisiyle bilmiyorum, kendiliğimden bir akışla, birden: *deneme* diye adlandırdım yazıyla yapıp ettiklerimi. Ogün bugündür yaşama-gündemimin üst köşesinde bu deyim. "Deneme" aşağı "deneme" yukarı: yakında-tezgâha-yeni-bir-deneme-koyuyorum; son-denememi-daha-şimdiden-beğenmiyorum; yazmakta-olduğum-denemenin-başlığını-bitirinceye-dek kendime bile söyleyemem...

Durum ortada: bir çaresizlik adlandırmasıydı "deneme".

Bir yere yerleştiremediğim ilk yazılarıma, hiç olmazsa bazılarına, azçok su üstünde tutunabildiği bir koy bulmuştum "deneme" nitelemesiyle. Karşıma çıkan başka yazılara benzemeyebilirlerdi; onlarla bir ilişiği olmayabilirdi yazdıklarımın, – n'apiym, "deneme'ydi" benimkiler.

Aradabir denemelerime pek uzaktan diyemeyeceğim akraba yazılara rastlayınca, özgüvenim pekişiyordu. Hele denemelerimin, kitaplardaki bazı yazılarla birtakım benzerlikleri olduğunu görmek doyulmaz sevinçlerle büyülüyordu yalnızlığımı. Ne ki, okurca engebe tanımaz gezilere çıktıkça, zamanla, öyle yazılar elime geçti ki, "Böyle doruklar varken artık yazmasam mı?" yönünde düşüncelere kaptırdım gitti. Uzun sürmedi ama bu tür sallantılar: Okumak yazmaya engel değil. Yazmayı mahmuzluyor, tam tersine. Ayrıca: benim kararlamadan "deneme" diye adlandırdığım yazılara, ona ne kuşku onlardan kat kat daha doğru-dürüstlerine, ola ki başka duygularla, yüzyıllardır (nerdeyse kurumlaşmış bir niteleyişle) "deneme" diyordu başkaları. Yürünecek bir yoldaydım, desene. Böylece bugüne dek gelen bir deneme okur-yazarı oldum çıktım.

Kuşkusuz, sonra sonra öğrendim: sorun ad ya da adlandırma değil. Özce, "Deneme" yaftası ile deneme-yazısı birçok durumda uyuşmaz. "Deneme" denen, "deneme" diye belirtilen öyle yazılar var ki, uzaktan yakından deneme sayılmaz hiçbiri; sözkonusu edilmeyen nice yazıysa baştan sona deneme. Nitekim benim yazma yaşamımda, nasıl oluyorsa oluyor, bazan "deneme" nitelemesiyle sarıp sarmalıyorum yazdığımı, bazan da "deneme" demek aklıma bile gelmiyor. Öyle sanıyorum ki bu tutum yazıp çizdiğim herşeyin "deneme" olmasından; "deneme"den başka birşey yazmayış inancımdan ileri geliyor. Şimdi burda bu yazdıklarım da deneme; başka yönlere çekilse de, deneme üzerine bir deneme. Benim *yaşama alanım* deneme. Yazarken, yazdığımla, yazdığımda denemedeyim hep. Deneme ötesinde bir yazı ikliminde soluk alıp verdiğimi anımsamıyorum. Gerçekten de, denemenin ötesinde (deneme'nin tam tam ötesi var mı, bilmiyorum) yeralan birşey yazmıyorum, – "yazamam", "yazamıyorum" dersem de olur, aykırı görünse de söyleyişlerin hepsi aynı şey benim için.

Roman yazmıyorum. Sevmediğimden değil; romansız yaşayamam; iyilerine gittikçe daha az rastlasam da, benim için en güzel armağanlardan biri roman okumak. Gene de yazar olarak deneme yetiyor bana. Kendimce roman da var, öykü de var denemede. Böyle derken, özümü kandırdığımı sanmıyorum. Gerçi romanlarda kana kana içtiğim türden bir anlatım akışı yok denemenin. Ona ne kuşku, denemede romandaki gibi hiçbir uzay-zaman çemberi tanımayan hayal kurgularına bırakamazsın kendini. Biricik kimlikli tektek kişilerin yazgı kesişmeleriyle örgülenmez deneme. Kendine özgü bir salınımla akıyorsa, denemeyle akıp gitmenin tadına doyum yoktur. İri lafların cenderesine sıkışmış kasıntı yumağı değilse, nice hayallere doğru kanat çırpar deneme. Varsın, kişisel kişi ilişkilerine girişmesin, insanı insan kılan yazgı, anlayış açıklığına erişmişse deneme, ille de öykü için çırpınmaz.

Kimsenin aklına gelmez deneme ile *sahne oyununu* birbirine karıştırmak. Ne diliyle, ne işlenişiyle bir tiyatro olarak tasarlanıp ortaya çıkmaz deneme. Hoş, bazı sahne yapıtlarına, sözgelimi Sophokles'inkilere, Pirandello'nunkilere deneme gözüyle bakıyorum. Zaten özce çoğun alışılagelen biçimlere pek ayak uydurmayan kimi denemelerimdeki bazı kesitler, duygudaş heyecanlardan ötürü, sahneye aktarılabilir sanıyorum. Gelgelelim ben kendi denemeciliğime bakıp söylüyorum: sahne oyunu yazarlığına kalkışmadım hiç. Böylesi bir itilim beni hiç yoklamadı, dersem gerçeği yansıtmamış olurum. Ola ki sınırlı gücümle, yetişim ortamımla, etkilerim kaynaklarımla sıkı ilişkisi var bunun.

Bazı bilim yazılarına, en çok da, etkili ve ilginç bilim sonuçları ile bilimlere damgasını vuran serüvenli araştırmaları halka tanıtmayı amaçlayan yazılara, *bilim*-yazısı gözüyle bakılır. Kuşkusuz, bu yazılarda öğreticiliğin ağır basmasından ötürü benimsenir yaygınca tutum. Nitekim beni, bazı denemelerim dolayısıyla, bilimadamıymışım gibi belleyenler oldu. Gerçekte, ne bilimadamı olduğum için denemeci olduğumu öne süren biriyim; ne de bilimadamından denemeci olmaz, diyenlerdenim. Bununla birlikte, denemelerimde, hiçbir emek esirgemeden gerekli kaynaklara uzanıp gücüm yettiğince, edindiğim,

hattâ pek az da olsa, kendi ürettiğim bazı bilgi-önerilerine karşın, denemelerimin bilimsel denemeler olduğunu önesürmeyi aklımdan bile geçirmem. Denemelerimi "bilim yapıtı" diye damgalamak gülünçtür; gerçeklikle bağdaşmaz bu.

Hangi denememde bilimsel doğruları artırmaya yeltenmişim ki? Dediğim gibi: bilimsel verilere saygıyla apaçığım. Özellikle evrenin gelişim-oluşum süreçleri, canlı-cansız doğanın evre ve evrimleri; insan-eğitim-toplum-kültür bilimlerinin bazı yörelerinden derlediğim özlü esinler, çoğun meraktan meraka, coşkudan coşkuya salmakta beni. Gene de yapıca, işleniş, amaç ve içerikçe deneme-yazısı ile bilim-yazısını birtutmanın gerçeğe uygun olmadığı, ne bilim ne de deneme gerçekliğine uygun olmadığı kanısındayım. Kendiminkilerden ötesini sorumlu kılmadan söyleyeyim: gerçi deneme de açıklar ama bilimce değil. Şöyle ki denemelerimi: gözlem, varsayım, öngörü; çıkarım, doğrulama, kuramlama, kavramlaştırma türü bilime özgü işlemleri, ya da benzerlerini andıran etkenlikler yoğursa da, bilim ile aynı kaba sokamam denemeyi. Canlabaşla bilimsel doğruları artırmaya adamadım ki denemelerimi. Öz-yaşamla, ortak-yaşamla, bazı kişisel yaşantılarla zaman zaman bilimle bağ kurmayı gerektirse de bilim başka şey, deneme başka şey. Denemede, bilim doğrultusundan başka bir doğrultudaki dürtüler, amaçlar, sorunlar, beğeniler, özlemler işbaşındadır.

Şiir deneme mi? Birbakıma değil. Buna en çok ozanlar karşı çıkmakta. Okurlarsa, şiir ile denemeyi: herhangibir sallantıya düşmeksizin, sunuluş ile biçimce, sallantısız ayırt ederler. Nerdeyse herzaman şiirin denemeden çok daha soylu, yüce, derin, değerli olduğu sanısı yaygındır.

Böyle düşünmüyorum ben. İç-dış kuruluşuyla şiir başka deneme başka. Ancak bazı denemeleri, bazı denemelerde bazı bölümleri şiir diye okuyup özümsemek hiç de yanlış olmaz. Dış gözlemlerime kendi yapıp ettiklerimin özyorumunu katarak söyleyeyim: Dilce düzenlenişi ile iç ögeleri yönünden bazı denemelerin, hele duygu birikimlerine özel bakım gösteren bazı denemelerin tadı, denemeye şiirden aşağı bir yer biçmenin doğru olmadığını belgeler. Şiir var, şiircik var; denemecik var, deneme var. Kuşkusuz, şiirdeki gibi tektek sözcüklerin

ses-yankılanışı ile sözcük-yanyanalığının büyüsünü denemede aramak çoğun düşkırıklığı uyandırır. Gelgelelim bundan, denemenin: sözcükten tümceye, tümceden metne savsaklayıcı istencin ürünü olduğu izlenimine kapılmamalıyız. Ne var ki denemenin şiir-müzik doğrultusunda sunduğu tatlar ile düşüncelerin birbiriyle bağdaşımlı çatılışı, çoğu kez, şiir'ce bir öz getirir denemeye. Şiirden derlenen ile denemeden derlenen ne denli başka başka şeyler olsa da, denemenin, *bazı durumlarda*, şiiri aratmayan tatlar sağladığını gözardı edemeyiz. Denemeci gerçekten denemeciyse, okur gereği gibi okuyorsa, kuşkusuz.

Bazı durumlardaysa hiçbir sakınca görmeden, *felsefe* ile denemeyi aynı potaya koymakla birlikte her felsefe yazısının deneme ile örtüştüğünü söyleyemem. İkisini de incitmek olur bu. Birçok üniversite çevresi ile meslek ortamında çeşit çeşit aşamada öyle araştırma vargıları yayımlanıyor ki, özel kavram ağları, konuca temellenmeleri bakımından, bunları, deneme ile aynı tat ve sanat düzlemine koymak, göz göre göre sakarca davranmaktır. Gene de çok kimsenin "felsefe" diye nitelediği bazı denemelerimin felsefe *olmayan* bir havada soluk alıp verdiği inancındayım. Bunlara, ille de bir niteleme gerekiyorsa, "edebiyat" yazıları denebilir, diyorum. Böyle derken de, aşırılıkla sınır çiğnediğimi sanmıyorum. Tam tersine, böylece, denemelerimin, ille de özlerine uygun yerleri yöreleri varsa, bu yerlere yörelere oturduklarını sanıyorum. Bugün bile gönlümün dilediğince saydamlaşmış sayamam deneme kavramıma ilişkin yörüngemi. Hoş, kolay saydamlaşacak şey mi, deneme-evreni. Ne var ki, 'meslekten' olmayanlara oldukça kapalı kalan birtakım girişimlere kapıldığım oldu eskiden. Hiçbirzaman sözcüğün yaygın anlamında "deneme" diye adlandırmadım ama bunları. Felsefenin "Yaşama felsefesi" diye adlandırdığım yöresindeyse, durum iyiden iyiye değişik. Şöyle ki, çok uzun süredir içinde dönendiğim bu doğrultudaki felsefeyi deneme etkenliğimden ayrı tutmuş değilim. Nerden baksam: felsefe ile deneme etkenliği bir ve aynı şey benim için. Hattâ şöyle düşünüyorum kendi kendime: Keşke tümüyle Felsefe'yi kaplasa yaşama-felsefesi. Kapladığı yok ama buna eğilimliyim ben. Dileğim bir

gerçekleşse, ortada nesnel eksiklik diye birşey kalmaz gibime geliyor, hiç olmazsa ben böylesi bir eksik-gedik duymam gibi geliyor.

Özde, biçimsel tartışmalara kaptırıp kavramları tanımsal birtakım yönlerde çekiştirip durmaya hiç gerek yok. Gereksiz önem ve özenler kime ne sağlar ki. İçinde kımıldandığım yazı etkenliğine ha felsefe ha deneme denmiş, ne çıkar bundan.

Yavaş yavaş anlaşılıyor sanıyorum: genelde birbirinden ayrı tutulan, birbirinin karşısına konan *çeşitli* tutumlardan tatlar barındırır deneme. Tadanların bildiği kendine özgü armağanlar bunlar. Bense şimdi bu aşamada, denemenin, kendim için azçok belirginleşen özelliklerinden bir-ikisine parmak basma durumundayım.

Dünyasız edemediğim için, gerçekliğe saygı duyduğum için, gerçeklik ötesi hiçbirşeyin unutulmasına boyun bükemediğim için deneme yazıyorum. Şöyle ki: herşeyim dünya herşeyim dünyada, dünya ile varım, dünya yoksa yokum, varım yoğumla dünyadayım. Deneme yazıyorum: dünya'yı yazıyorum, olanca kıyı-bucağıyla, girdi-çıktısıyla dünyayı kendimce yansıtmak istiyorum denemelerimde. Ayrıca, uzun kısa da sürse bir kez saptanan gerçekliğin, gerçeklik-olma-bakımından ortadan kaldırılamayacağı kanısındayım. Ona ne kuşku, bir gerçeklik beğenilmediğinde, yeni gerçeklikler ortaya koyma gereğine inanmaktayım. Gerçekliğin hakkını tanıma istenciyle yoğrulur deneme. Unutmamaya gelince: gerçekliği algılanan şeylerden, şöyle ya da böyle hayaller, düşler, düşünceler derlenebildiğini gözardı etmeyen biriyim; yeri geldiğince bunu hem kendime hem başkalarına türlü türlü anımsatmaktan yanayım; bunun da, en uygun, deneme'de gerçekleştiği görüşündeyim. Bazı bilimadamlarının, "filozofların", romancıların yandaş bulduğu "dünyasız" yazılardan bambaşka şeyler denemelerim. İlgi uyandırsam da uyandırmasam da böyle. Bu arada, gerçeklik hapisliği gibi bir darlığa tıkılıp kaldığım söylenemez: gerçeklik ile en özgürce tasarımsal oyunlara giriştiğim açık alanlar denemeler. Nice olumsuzluklar gölgelese de, dünyayı gereğince yüceltmekle birlikte, gereken yerde, gücüm yettiğince yazıyla de-

ğiştirebileceğim bir eylem-alanı diye anlayıp sarılıyorum denemelere.

Ona ne kuşku, her yazı biçimi kendisidir; hiçbiri öbürünün yerine geçemez. Sözgelimi, şiir müziği gereksiz kılamaz; bilim, felsefeyi alaşağı edemez. Nitekim bunca ateşle bağrıma bastığım deneme ile öbür yazı alanlarını ortadan kaldırmaya yeltenme gibi bir saplantım yok, hiç olmadı da. Deneme benim vatanım derken, öbür vatanları silip süpürme bağnazlığına düşmeyi, başta kendim, kimselere yakıştıramam doğrusu.

Tanımlama Tutarağı

Denemeyi tanımlama zamanı gedi mi, dersin. Böylesi bir zaman sözkonusu değil ki, geldi, diyelim. Tersini düşünenler çıksa bile, ya da yeterince düşünmeye sıra gelmediği için, çok kişi sımsıkı çerçevelenmiş tanımlara belbağlasa da, kendi hesabıma söyleyeyim: "tanım" diye bir kesinlik bilmiyorum; gözlemlerim uyarınca, böyle birşey olamaz, olmaması gerekir. Önü sonu tanım: bir gerçeklik-*yorumu*, yorumlardan *bir* yorum; belli açılardan üzerinde uzlaşmaya varılmış olan çarpıcı önemde birtakım özelliklerin toplamı. İşte bu koşullarda, yaşamın belli amaçlara doğru çekip çevrilmesinde yararlı bir dayanak rolü oynayabilir tanım. Ne var ki, zorlana zorlana kesinlik ardında koşan, yaşamaya: ya yüzeyden bakar, ya da yaşama engel olmaya dönüşür. Gelgelelim gerçeklik yansıtan kesin nitelikli tanım yok diye üzülmemek gerekir. Genelgeçer bir şiir tanımı sunmuyor diye, şiir söylemiyor mu ozan; ya da, şiiri tanımlayamadığı için, şiir okumasın mı, şiirden tadalmasın mı şiirsever okur. En çok yaslandığımız varlık-temellerimizin "insan"ın, "toplum"un, "kültür"ün sağlam bir tanımını kotaramıyoruz diye, insan değil miyiz, kültürden yoksun muyuz, toplumda yaşamıyor muyuz? Nitekim deneme'yle de benzer bir iklimde kımıldanmaktayız. "Bu denemedir", "bu deneme değildir" gibilerden sağın bir ölçeğimiz yok, yok ama, denemeyle tatlanmak için olması da gerekmez.

Gerçi sözlüklerde "deneme" sözcüğünün tanımını bulmak işten değil. Ne yazık ki, şimdiye dek iler tutar yanı olan bir deneme tanımına rastlayamadım. Nerdeyse hepsi birbirinden özetlenerek kopya edilmiş gibi. Özetle: "Deneme, bir yazı türü-

dür" diyerek geçiştiriyorlar. Başkaca tedirginliklere bir de deneme tanımı *sıkıntısı* katmayayım, diyorum ama "bir yazı türü" tanımıyla yetinmek için, insanın ya hepten duyarsız, ya aptal, ya da çılgın olması gerekir. Kendi kendime vurgulamaktan hiç usanmadığım şeyse, yazının göründüğü ya da yazının sözü edilen heryerde "tür" kavramının etkin bir rol oynamasıdır. Okulca, öğrenimce, toplumca uygulamada kolaylık sağlayabilir bu. Kültür gerçekliğini aşırılıkla çekip çekiştirme hakkı vermesine gözyumulamaz ama. Düşünmede, duymada, ezberci ve kabasaba bağ tekyanlı bağnazlığa yolaçar. Kendi içine kaskatı kapalı bir çekmece, – çekmece konumundaki tür, duymada düşünmede anlayışsızlıktır, vur-kırdır bunun sonu.

Neymiş efendim, yazın türlerinden ancak biriymiş: belli birkaç özellik içeren birtür deneme; her tür gibi onun da içi-dışı önceden saptanmış dar bir alanı varmış. Hepsi bu kadarmış... Sevine sevine söylüyorum: hem okur hem yazar serüvenlerim, kavram, bilgi, görgü yönünden karınca kararınca böylesi bir "tür" saplantısına kapanıp kalmaktan çok ötelere götürdü beni. Ola ki söcüğün en güzel açılımında, denemecilik yazgısı bu.

Diplerden esen gereksinim yellerinin etkisi apaçık ortada. Ya da: beni önüne katıp götüren çoğun yetişemediğim nice yaşama-yazma isteklerimin kimi cılız kimi coşkulu işleyişleriyle, tektek türler dışında, türler-*ötesi* bir yaşama devingenliği doğrultusunda buldum kendimi, hep bu doğrultularda gitmekteyim.

Bütün bu kendim için, kendimle, kendime göre yazılı etkenlikleri benden başka kim gerçekleştirebilir? Çeşit çeşit uyurluğa ayıklığa karşın, eğriye doğruya karşın, gölgeye ışına karşın, özde kendime ilişkin sayısız düşünme-eyleme yalpalayışı ile renkli renksiz özlemler, herşeyi kaplayan binbir yaşama-uğraşı benden başka kimin umurunda? Böylesi kaçınılmaz, böylesi ikircikli başka bir işim yok. Tedirginlik de doğursa, yorgunluk da verse, çocuksu da sayılsa, delilik diye de damgalansa işte bu doğrultularda *özümün özüyle konuşmasıdır* deneme. Sıkıcı geçitlerinde boğulur gibi olsam da, açığa çıkınca sonradan baktığımda kendimce önemli bulduğum birşeylere kaptırıp gidiyorum böylece, – bir genişliyor, bir genişliyor ki içim. Böylece, ne

gereksiz yere sözümona küçülten, ne de uygunsuz açıyla sözümona yücelten bir yaklaşım içinde yitip gidiyorum. Sisli-puslu yörelere dolandığım olsa da, çoğun, *kendi* yazgımın ufuklarına doğru koşturduğum inancındayım. Sallantı dolu sıkıntı dönemlerinin armağanı duygu-düşünce yaylalarında şarkılar söylediğim de oluyor.

Bu *yazılı şeyleri*, zamanı gelince okumak için mi akkâğıtlara geçiriyorum, peki? Hiç de böyle değil yaşama-gerçekliğim. Yazdıklarımı çok seyrek, o da ancak önlenmez bazı dürtülerle şurasına burasına gözgezdirmek için elime alıyorum. Kimi belli-belirsiz, kimi bastırıcı nedenlerle oluyor bu. Heyecanlı bekleyişin delik deşik ettiği karmakarışık meraklarla yöneliyorum yazı'daki eski kendime, – "kendim" diyebileceğim birşey varsa, böylesi bir 'şey' ortada kalmışsa kuşkusuz. Bazan bir enyakınımı çoktan yitirmiş olmanın acısı içime çöker gibi oluyor; bazan da, değerli bir yabancıyı özüme akraba kılma girişiminin sevinci kaplıyor içimi. Seyrek de olsa özdenemelere bükülümler pek gerekli değil zaten. Bir kez yazıldı mı, birdeyime, içime kazılıyor.

Öyle bir kapı ki deneme, hep ardına dek açık, içi sonsuz, dışı sonsuz. Aklımın yettiği herşeyi; dilediğim, özlediğim, gerekli bulduğum herşeyi o kapıdan içeri buyur ediyorum. Seve seve yerine getirmeye çalıştığım bir yaşama görevi bu. Hiçbirşeyin hakkını incitmemek için hiçbir yükten kaçınmam bu uğurda. Nice güzellikler derleye derleye bu görevi sürdürmek mutluluk değilse, mutluluk nedir? Çoğun akıl erdiremediğim şeyler olup bitiyor bu süreç gerçekleşirken. Ayık ayık eylerken bir de ne göreyim, nice titiz seçimlerle birtakım rastlantılar-ile-gereklilikler girip yerine oturmuş içerde. Anlaşılan, yaşamın akla-istence sığmaz çağrışımlı-çağrışımsız tıkızlığı dümenliyor pekçok şeyi. Nerdeyim? Bir içeri bir dışarı. Özüne özgü bir koşturmadır denemecilik.

Yaşam ne ki: heryan çokluk, çokluk, çokluk. Yüzyıl da adasam, söyleyebileceğim şu sanıyorum: Eksik gedik ama bütünsü bir çokluk izlenimi bırakır bende herzaman deneme. Kimi boş,

bomboş, kimi de bir çokluk, bir çokluk: İnsanlar, duygular, ben, başkaları, üzüntü, sevinç, acı, kanıtlar, sallantılar, coşku, bilgi, özlem... Türlü türlü renkte, kıvamda, ağırlıkta, hafiflikte olaylar, yaşantılar, öznellikler, nesnellikler. Daha nice nice adını koyamadığımız yaşam-evren-kültür-insan-doğa ögeleri. Hızlı yavaş, dalga dalga, yel yel, sulu sepken, aka aka, yağa yağa, tek tek, topaç topaç, haydi kapıdan doğru içeriye, içerlere. Sıkıcı, ilginç, önemli, önemsiz şeyler. Kapının ötesi çokluk, kapının berisi çokluk.

Denemenin sonsuz oylumundaysa, sözcüklerin olabildiğince kucaklamaya çalıştığı denemeci *yaşantıları*, bir bak: yanyana düzenleniyor, altalta üstüste yerleşiyor, birbirine yol veriyor, birbirini selamlıyor, birbirinin yolunu kesiyor, birbirine çarpıyor... Hoşgörüyle haktanıyan tanıyana, hoyratça birbirini çiğneyen çiğneyene, aceleyle birbirini alaşağı eden edene, serinkanlılıkla yücelten yüceltene, soğuk soğuk yançizen çizene, sımsıcak sarıp sarmalayan sarmalayana. Sevgiyle, zorla, rasgele, genellikle birliktelikler, ayrılıklar...

Kendini kandırmayan insan için, başka türlü denemece bir özkonuşma tasarlayamam: Ne salt, ne eksiksiz, ne yetkin; ne yaşamın efendisi, ne öğretmeni deneme. Ne herşeyin anahtarı, ne herşeyin temeli, ne herşeyin anlamı. Deneme: arayışlar buluşlar, mutsuzluklar mutluluklar, başlangıçlar varışlar, ölüşler doğuşlar. Sonra gene mutluluklar, başlangıçlar, doğuşlar, arayışlar, mutsuzluklar, başlangıçlar. Henüz *d*'sine şöyle bir gözatarken sezinlediğimiz, sezinler gibi olduğumuz görünümüyle bile 'böyle' birşey deneme. Nasıl başka türlü olabilir zaten.

Herkesin dini var. Benim dinim: deneme. Deneme *olarak* dinleri de kucaklar. İlle de din, din denecekse, deneme dinindenim, denemelerin dinindenim, – saltsız, özgür, gök-özlemsiz, cennet-kaygısız. Çevreme bakıyorum da, herkesler –ama şöyle ama böyle– öbür-dünya hazırlığında. Bense, deneme deneme *bu*-dünya ile sarmaş dolaşım. Çekişmeler içirse de, bu-dünyayla sevişmedir deneme.

Ustalarla Esenleşme

Bir öz-konuşmadır deneme: herşeyin herşeyle sarmaş dolaş seviştiği bir süreç. Evren diye ne varsa yazgın elverdiğince onunla *birliktesin* denemede. Tüm varlığınla yönelirsin *herşeye*. Gel de anma durup durup: bu yönelişe yöneltense, o diplerden diplerden uyarı.

Anmadan geçemeyeceğim başka birşey daha var: *ustalarım*, deneme'deki ustalarım. Nasıl unuturum onları! Onlar olmasaydı, denemelerim-ile-ben olabilir miydik? İnsan, özellikle kendi kendisiyle konuşurken özünü en içten vareden bağlılıklarını sesli-sessiz kendi kendisine söylemeyince, n'etse dinginleşemiyor.

Kendimi tutamıyorsam da, birbir adlarını anmam gerekmez. Ya birini dilegetirmeden bırakırsam, diye ödüm kopuyor. Sonra: hangi önem dizgesi içinde kimi nereye yerleştireceğim? Zordan kaçtığım için değil, sevgililerime karşı saygısızlığa düşmemek için ad yok! Herşeyime sindiklerine göre gerek de yok buna.

Gerçi denemelerde, kendi kendimle –gücüm yettiğince– birşey yapıyorum. Gel gör ki, yapıp ettiğim herşeyde onlar *da* var, hep birlikteyim. Nereye uzansam onlardan bir iz; nereye gitsem onlarla oluşuyor yazgım; onların sesi-soluğu kulaklarımda; neye elatsam onların gözü üstümde. Heveslerim, çekincelerim, esinlerim, istençlerim, dikkatlerim, – kimi açık kimi belirgin, pekçok şey bende değişikliklere uğrasa da, armağan bana onlardan. Zaman zaman hesaplaşıyorum onlarla. Yeri gelince, taban tabana karşılarındayım. Ustaya haksızlığa yeltenen kendi kendini yıpratır ama kendi özünden ayrı düşmemesi ge-

rekir denemecinin. Başarı n'olursa olsun her özenimde, görünür görünmez biçimde ustalarımdan katkılandığım inancındayım. 'Nedir'in 'nasıl'ın ayırdına varsam da varmasam da bu böyle. Gözlerimi dört açmada, duyarlığımı tizlemede, çıkarlarımı sağlamlaştırmada dayanağım onlar benim. Kimi az kimi çok, kimi dosdoğru kimi dolambaçlı biçimde dayanağım onlar. Gerçi bendeki göz, bilek, ayak, kafa, gönül – herkeste olduğu gibi hepsi benim kendimin, hepsi kişisel sınırımca etken. Yapıp ettiğim herşeyde olduğu gibi denemelerim için de bu böyle kuşkusuz. Herkes gibi benim de biricik bir yaşamım var. Ben de olabildiğince kendim olmayı isterim. Gene de, çoğun, en değer verdiğim şeydir değişim. Kendimden yana estirmeye çabaladığım değişim yellerininse, çoğun, ustalarımın yöresinden esmesini dilerim. Öyle bir dilek ki bu, özüme hiçbir yardımı esirgemem doğrusu. Değişmemdeki, yetişmemdeki her aşamada ustalarımın birinden birini selamlamadan edemem. Ne ki zaten, deneme: selam, selam. Kişilere, atomlara, yıldızlara, ağaçlara, kuşlara, kültürlere, geçmişe, geleceğe, insanlara, ustalara, selamlar, selamlar.

Benzerlikler Denizi

Sisli-puslu deneme ormanlarında neyin ne olduğunu anlamak için giriştiğim aydınlanma uğraşımda, sıkıya geldiğimde, çok kez başvurduğum epeyce yararlı bir çareyi verimlendirmek istiyorum şimdi: Çepeçevre bakışla, şu "deneme" dediğimiz 'gerçeklik' neye benzer? Kimi birbirini andıran, kimi birbirinden bambaşka birtakım benzetmeler, yakıştırmalar, yakınlaştırmalar çağrıştırır "deneme" kavramı.

Dokuma'dır deneme: Renk renk, başka başka ögeleriyle, iç biçimleriyle çeşit çeşit oylumlu dokumalardır denemeler.

Ben denemeler dokurum. Denemeler de beni dokur.

Mimarlık'tır deneme: Taş taş üstüne koyarcasına, düşünce, duygu, düş, özlem, bilgi, – daha nice öge birbiriyle öyle insanı saran bir tutumla biraraya getirilir ki, içinde keyifle yaşanan, dıştan seyrine doyum olmayan özüne özgü bir yapı oluşturulur.

Deneme gibi bir evim olmasını hep istemişimdir. Darısı olmayanların başına.

Oyun'dur deneme: Buna göre oyun-kurucudur denemeci. Din kurucuları, dernek kurucuları, devlet kurucuları oluyor da, oyun kurucuları neden olmasın. Ne ki, kurucu olan yerde bozucu da var. Nitekim, birbakıma, oyun-bozuculardır denemeciler: İnsan inciten kişisel hak aşırılıklarını onarıp gidermede, uyuşuk alışkanlıkların ötesine geçmede, yaşama atılımını köstekleyen çürük gelenekleri aşmada, devlet-toplum bağnazlıklarının kökünü kazımada, bütün bu çabalarda, daha nicelerinde yürekten bağlıyım denemecilere.

Denemecilik dışında hiçbir "oyun" ilgilendirmez beni.

Kazıştır, akıştır, bakıştır deneme. Deneme gündemdeyse, asık yüze, kasıntıya kış-kış demeyip n'apacağız.

Kazış'tır deneme: Güvenli kılıklara bürünmüş temellere elatar; yüzeysel sarsılmazlıkları sorgulayıp sınar; tıkır tıkır yürür görünen ödünlere çomak sokar; rahat ettiren maskeleri düşürür. Kimi öfkeli kimi olabildiğince yumuşak bir süreklilikte insan-kültür-toplum-tarih gerçekliğini kazar da kazar deneme.

Ayırdına varan gözlerin sayısı azsa da, olan, olması gereken kazı eylemleridir denemelerim. Gel gör ki, n'etsem, dilediğimce keskin baltamı, dilediğimce derine sallayamıyorum herzaman.

Akış'tır deneme: Bazan öznel içkımıldanışlar doğrultusunda, bazan nesnel olaylar doğrultusunda dünyanın gidişiyle birlikte akar; gerekince de, nice gülünçlükleri tragedyaları göze alıp akıntıya karşı kürek çeker.

Kimi kuştan hafif, kimi taştan ağır böylesi akışlara kaptırmış gidiyorum denemelerimde.

Bakış'tır deneme: İnsan evrene *bakar* denemede. Keskin anlayış isteyen bir seyretme sınavıdır deneme.

Bayılırım kendi kendime böylesi sınav olanakları hazırlamaya. Zormuş, kolaymış çekincesiz bırakırım özümü. Başarmak da var bu yazgıda, başaramamak da. Adı üstünde: deneme *denemektir*. Önemli olan paylaşımlı heyecan.

Dalgıç'tır deneme: Yaşamdan denemeye, denemeden yaşama dalar çıkar, çıkar dalar denemeci. Gücü yettiğince birşeyler, ola ki değerli şeyler çıkarır yaşamdan.

Ağır iştir ama mutluluktur denemece dalgıçlık.

Savaş'tır deneme: Boşinançlara, önyargılara, kof pembeliklere, sökülüp atılmaz sanılan üçkâğıtlara karşı yürütülen bir savaş.

Denemeciysen, düşünce-eylem gerçeğin bu senin! Savaşın birinden çıkar da öbürüne atılırım. Özde sapına dek barışçıyım, ama andığım olumsuzluklar daha niceleriyle birlikte heryanımı sardığına göre, n'apabilirim. Kendi kendini gideremez *insan*-dünyasının olumsuzlukları. Dünyayı yaşanır kılmak, kim olursa olsun, başödevidir insanın. Bu bağlamda denemeciye düşen çok iş var. "Yanılıyorsun!" diyenler çıksa da, böylesi ödevler biçmişim bir kez kendime.

Marangozluktur deneme: Duruma göre en incesinden marangozluk. Yaşantı yaşantı yaşadığınca yaşama-ögelerini ölçe biçe birbirine çatacaksın. Eğriye-büğrüye, çapağa pürtüğe yer yok ortaya koyduklarında. Açıklıklar, yanyanalıklar, üstüstelikler, altaltalıklar gözü kulağı, işlevi incitmeden bütünde uygunluğu sağlamalıdır.

Bazan öteye uzanıyorum gibime gelse de, titiz bir marangoz çırağı ile ustası arasında biryerlerde gel-gitli tatlar derlerim özümce.

Geometri'dir deneme: Doğuştan beğeni keskinliği, geçmişi geleceğiyle nesnel oluşlara anlayış açıklığı, öznellikleri duygudaş kavrayış yetisi olmayan denemeciliğe hiç girişmesin. Doğuş yetmez ama. Sürekli yetişim gerek denemeciye. Bazı talihlerle kolkola, bazı talihsizliklere karşı çalışıp çabalama gerektirir.

Nitekim özüme yasa kıldım yetişim çalışmasını. Bitmez tükenmez süreli bir özyetişim serüvenidir deneme. Bu arada, olası herşeyi başkalarıyla paylaşma heyecanımı hep canlı tuttum, – benden çok denemeden kaynaklanıyor bu. Hep başka kıvamdaki acısını tatlısını yeniden yeniden öğrenmeye çağrıldığım bir emekçiliktir.

Uçmak'tır deneme: Kıyı-bucak akılca ne denli düzenlenmiş olursa olsun, ardına dek açık koca koca kapılardır denemeler. Gereklidir bu. Soyut soyut, somut somut uzaklara yükselir, kargaşalara sokulur, 'bilinmez'e süzülürsün denemede. Dar katı dirimsiz bir durağanlık değildir deneme, uçmaktır, uçmak.

Denemeci olarak uçar da uçarım. Uçuş kanatlarımı zaman zaman indirsem de, uçmaya hep hazırım.

Aklıma üşüşen benzetişlerden birkaçına değindiğime göre, şimdi şöyle bir soluklanınca, yadsınamayan bir deneme-gerçekliğini görür gibi oluyorum: Benzerlikler birbirleriyle bağdaşsalar da bağdaşmasalar da (hoş, deneme sözkonusu olduğuna göre, bağdaşmayışı yeğlemek gerek) her benzetiş, engebe engebe, müzik müzik, mağara mağara, akıl akıl, çılgınlık çılgınlık deneme *evreninin* olsa olsa bir görünümünü sezdirir gibi oluyor. Ya ötesi: – ötelerden öte öylesine öteler ki deneme.

Deneme Yazma Hakkı

Ne zaman yazarlığıma yönelsem, gücümü aşan koşturmalar içinde de olsam, arkeologluğum tutar. Yazma başlangıçlarımı kazıma dürtüsüne karşı koyamam. Kazı bu, giriştin mi yılıp usanmadan sürdüreceksin. Kaz kaz bitmez ama sorunlar. Tükenesi şey mi yazgı. Birbirinden çekici, birbirinden tehlikeli engebe serüvenlerine dönüşür içimi dışımı kaplayan sorular, meraklar.

En önemli sorun, benim için belki de şu "Deneme yazmaya hakkım var mı?" sorusu. Şöyle de dile-getirebilirim: deneme yazıyorum da, peki, *nerden* alıyorum bu deneme hakkımı. Öyle ya, dürtü başka, süre-götürüş hakkı başka.

Soru, sık rastlanan bir soru değil. Ustalarımda bile pek ortaya çıkmıyor. Tuhaf kaçacak ama yanıtım şu: Deneme bekçisiyim ben. Yaşama görevi olarak üstlendim kendimi verdiğim denemeyi. Böylece, görev olduğu oranda *hak* da benim için deneme. Deneme olmayınca yitip gidecekmişim gibi geliyor.

Deneme bekçiliği demek, uçsuz bucaksız deneme bahçesinin bahçıvanlığı demektir. Kim başetmiş ki bu bahçeyle, ben de kalkmış neler söylüyorum: nesine bakım göstereceğim, şaşırıp kalıyorum. Boş bir iş benimki, gene de bir an böyle bir bahçıvanlığım olmadığını tasarlamaya kalkışınca yaşamın olanca içi boşalıyor sanki. Mantıkça gerekçe sayılmasa da, bu duygudan ötürü deneme yazma hakkı görüyorum özümde. Bu böyle diye, başkalarının deneme hakkı yok, demek aklımdan bile geçmez. Sözünü ettiğim hak, çeşit çeşit oranlarda paylaşımsal bir hak. Bu arada varsın hakkı olmayanlar da yazsın, kimsenin işine karışmam; denemeci gereği doğal bu davranışım. Hakkı olup da deneme yazmayan kişilere de rastladım. Anlatılmaz bir

hayranlığım var onlara. Bazan, hem de nasıl, keşke ben de onlar gibi olsam dileği yakıp geçiyor içimi. Gene de hakkımı (ne tür bir haksa) bugüne dek getirdiğim yazılardan azçok belirdiği üzere, kendime göre bir ölçüyle kullanıyorum. Kendi kendimi bağlamamak için daha belirtik söyleyemem ama, sezer gibi oluyorum, birden değişebilir durum. Ne de olsa deneme yazısındaki şaşılası şeyler, dönüp dolaşıp denemecinin kendisinden kaynaklanmakta. Ne diyordum, kendimi bildim bileli deneme yazıyorum. Geçmişten şimdiye gelişim çizgileriyle denemeden denemeye birbakıma karmakarışık bir yaşam benimki.

Beni şimdime getiren özgelişim-çerçevem açısından bakınca, eğreti bir nitelemeyle de olsa deneme bekçiliği diye dilime doladığım şeyin ilk akla gelen birkaç özelliğini saptamam gerekiyor burda.

Artık açık seçik ortaya çıktı: Deneme'nin tek bekçisi olmadığım bilinci iyice yeretmiştir içimde. Benden öncekilerin yaptığı birşeyi yapmaktayım; bir gün gelecek, başkaları böylesi bir çağrıya adayacak özünü.

"Bekçi" deyimi, yanıltıcı bir izlenim uyandırabileceğinden, şunun da altını çizmemde yarar var. Bana dıştan verilen bir görev, herhangibir şey karşılığı yüklendiğim bir ödev değil bu bekçilik. "Görev" olmasına görev de, kendi kendime verdiğim bir görev bu.

Ne ağırlık ne de yük gibi bir yanı var deneme bekçiliğinin. Yaşam bezeyen güzel bir *armağan*, ama pekçok bakım gerektiren bir armağan deneme benim için. Nasıl bir görev, peki? Önce olumsuz havadaki doğrultusuyla belirteyim: savsaklanmaya gelmeyen bir görev. Olumluca şöyle diyebiliriz: bencileyin bekçiler için, değerli ve önemli bir görev. Öyle ya, değerliye, önemliye bakım gösterme eylemi diye anlayıp yaşıyorum denemeciliği. Gelgeç bir heves değil, – hiç de değil. Ne aradabir öylesine kalemimi eğlendiren bir oyalanma, ne de çabucak elde edilen güncel çıkarlar gözönünde bulundurularak çiziktirilen bir yazı. Tam tersine: bakım isteyen, bakımla kurulan, özü bakım olan bir yazı etkenliğidir deneme. İşte böylesi güzel bir görevin sorumlusuyum ben; bekçiysem, bu anlamda bekçiyim. Konusu ne olursa olsun, her yazdığımı bu inanç yoğuruyor.

Değil mi ki "hak" bildiğim görevin öbür yüzü sorumluluk, "uyumak" türünden edilginliklere yer yok artık. Doğuştan getirilen şeyler gözüyle bakılamaz böylesi haklara, sorumluluklara. Ancak kesintisiz çalışıp çabalamayla yavaş yavaş elegeçirilip öze katılan bir haktır, dolayısıyla da bir sorumluluktur deneme yazarlığı. Mantıkça titizlikler olmadan olmuyorsa, o doğrultuda düzenleyeceksin çıkarımlarını. Düşler mi eksik, doludizgin bırakacaksın özünü düşlere.

Arttıkça artan isteklerle kıvam tutan merakları doyurmaya yönelik yoğun çabalarla baltutan bir yazarlıktır deneme. Bilimce, felsefece öğrenmen gereken yerde, kafayı vurup öğreneceksin. Bilinmeyen'in çekimine kapılınca ayağını oldukça sağlam basabileceğin heryere gideceksin.

Yazarken Kaçındığım Şeyler

Bazı şeyleri yapma dürtüsü, binbir emek istese de, tatlar sağlar kişiye. Talih kadar özgür seçim işidir de bu. Yanılmadığım inancıyla diyeyim: birçok şeyden elçekmeyi; dolayısıyla da, birçok şeyden kaçınınayı gerektirir. Deneme yazmak için de geçerlidir bu gerçek, – hem de nasıl.

İlkin: denemelerim ille de kalıcı olsun diye, sözümona ciddi ama zor-hantal şeylere dalıp oralarda boğulmaya gelemem. Gerçekten de önemli olan, gerçekten de ciddi olan hiçbirşeyi, onyıllar boyu zorlamayla götüremezsin. Böylesi çarpık bir yörüngeye oturtulamaz deneme. Uzun uzun düşünüp taşınmadan saptayalım: denemenin yapısına hiç mi hiç uymaz bu. Özgürlük alanıdır deneme. Onun için, kendiliğimden yaptığım şu: baktım, zorlanışı andıran bir hava esiyor, bırakırın özümü denemeye. İlle de yazılardan bir yazı değil ki gözönünde bulundurduğum. İşim deneme olduğuna göre: başkalarından bana ne, nerde zorlama varsa, orda deneme yok.

O özlü hak-sorumluluk ayrılmazlığı uyarınca, parmak basmam gereken önemli bir özellik de şu: Deneme yazarken yazarken şiire, felsefeye kaçtı mı yazılar, çeki-düzeni elden kaçırdım diyerek kalemimi tutmaya, sözümona doğru yöne çarketmeye kalkışmam. Deneme bu, herşeye açıktır, neyi özüne uygun bulursa onu özümser, onunla beslenir, onu besler. Ne denli geçerakçe olursa olsun, yürürlükteki gereksiz birtakım kuralların alışkanlıkların hatırı uğruna, gidişimi kötürümleştirmekten sakınırım.

Bir de şu: oyunsu tuhaflıklarla oyalanmak hoşuma gitmez. Deneme yazı'dır ama – herkes kendince donatsın denemesini –

birtakım çiziksel çalımlarla, sözgelimi yazılış, görünüş ilginçlikleriyle şaşırtmayı, fırsat buldukça gözboyamayı sevmem.

"Çalım" dedim de, bilgiçlik kokan alıntılarla alıp vereceğim yoktur. Düşüncelerin iç-mantığında, ya da duyguların içten kımıldanışında yeri olmayan alıntılar gibi ekleri de denemelere yerliyersiz buyur etmek şöyle dursun, hiç mi hiç gözkırpmam onlara. Dizeleşirse satırlar engel olmam, yeter ki şiir kendiliğinden konuk etsin özünü denemeye. Gelenek ve görenekçe felsefeden kopup gelmiş olsa bile, denemenin örgüsüne rahatça sinmeyen hiçbir ögeye aldırmam; ne felsefece ders, ne felsefece öğreti umurumdadır artık. Bununla birlikte, kafama gönlüme uygun felsefeye açığımdır. Deneme ile felsefenin ayırt edilmez bir öz ve biçimle birbiriyle kaynaştığı yazılardır benimkiler. İşte bundan, denemelerimi felsefenin ayrılmaz ögesi sanılan ağırlıktan kurtarma gibi bir işleme kaptırmam kendimi. Buna karşılık, denemeleri ille de felsefece bir kavram ve çıkarım ağıyla donatmaya da kalkışmam.

Söylence bilgelikleri, şiirin duru büyüsü, geometrinin hayranlık veren keskinliği, fizik bilimlerinin saygı uyandıran vargıları, dirimbilimlerin evrim örtülerini aralarken saptadığı şaşırtıcılıklar, felsefenin burgaç burgaç tadı, – bütün bu akıl'lar, bütün bu akıl'sızlıklar, hepsi otağ kursun isterim denemenin çeşit çeşit engebeli coğrafyasında. Yeter ki her güç-güzellik-katılımı nesnel-öznel gereksinimlerin kuşatıcı yasasına uyum göstersin. Hangi yönden kaynaklanırsa kaynaklansın, denemelerimin, hiçbir esintiye kapalı kalmasına boyuneğemem. Özümü sürekli dinç tutmaya çalıştığım özyetişim bakımı, dönüp dolaşıp olumsuzca sözünü ettiğim kapalılığı giderme umudu gütmektedir. Denemenin evrence bir *açıklık* olduğu inancımla hep taze bu umut. Ne var ki, umut besleyeceğim diye çizmeden yukarı çıkmak gerekmez. Denemeci denemeciliğini bilmelidir: herşeye açıktır ama, herşey değildir deneme. Devekuşu örneği görmezlikten gelenler kadar, cakalı farfaracı örneği ben-herşeyi-bilirimcilerle özdeşleşen sözümona denemeciler kadar uzak durduğum insan azdır. Onun içindir ki ne düzmece pencereler, ne gözboyayan dizgeler, ne de aptalca yalınlıklar yeralsın isterim denemelerimde. Belki bu yüzden: çok kişinin ilgisini çekemiyo-

rum; bazıları da ilgilenir gibi olurken (ah, alışkanlıklar, işlergüçler) omuz silkip geçiyor. Gelgelelim bu böyle diye yüksünmüyorum; yol değiştirme diye bir sorun da hiç uğramıyor benden yana.

Yazıda, denemede beni en çok irkilten şeyse dil özensizliği. Şöyle ki: denemeyi herşeyden önce, kendi kendimle bir konuşma diye anlarım ama, abartı izlenimi uyandırsa da, deyimin dediği üzere, iki elim kanda olsa bile, dil savrukluğuna gözyumamam. Konuşmada dile saygısızlık en büyük saygısızlıktır. Hem özüme hem özgeye saygısızlıktır bu. Böylesi bir çarpıklığa bir bıraktın mı kendini sürüyle saygısızlık türer ardından. Dil bulandı mı düşünme de şaşırır, elinde olmadan özünü kandırmaya başlar kişi, başkaları da zarar görür bundan.

Dil sorumluluğu olmayan denemeciliğe girişmesin. Gerçekten girişeninse, dile ilişkin herçeşit olumsuzluktan sakınması gerekir. Hiç de kolay bir sakınım değil bu. Çünkü dil yöresinde neyin "olumlu" neyin "olumsuz" olduğu bilgi kadar deney, deney kadar duyarlık, duyarlık kadar beğeni isteyen türlü türlü çalışmalar ve talihlerle saptanabilir, – o da belli ölçeklerde, hiç kuşkusuz.

DİL, BİÇEM, OKUR

Dil

Algıya kolay kolay sığmaz bir kımıltıdır deneme. Çerçeveye oturtma çabalarına meydan okur. Gene de denemeyi "deneme" diye belirlemede, eşsiz bir dikkatle üzerine eğilmemiz gereken alan, denemeyi taşıyan dildir, denemenin yayılma alanı olan dildir.

Deneme'nin *göründüğü* alandır dil. Deneme'nin varolmasında *gerekli* koşul dildir. Genelde deneme'den her sözettiğimizde *yazılı* kılığıyla *dil*'den sözettiğimizi hiçbirzaman unutmak doğru değildir. Gelgelelim yazılar da çeşit çeşit biçimlere bürünmüştür. Şimdi burda denemeye, özellikle kendi denemelerime çevrildiğime göre, çekinmeden söylüyorum, *düzyazı*'lardır denemeler. Özünü, genelde, işine gücüne kaptıranların, ya da yazı-çiziye uzak duranların pek sıcak bakmadığı bir deyimdir "düzyazı". Haksız da sayılmazlar hani. Eskiden Arapça'dan devşirilen "nesir" sözcüğü tutturmuş gidiyor bazı çevreler, en çok da okul-eğitim çevreleri. Değişik düzeylerdeki alışılmış gelenek ve göreneklerin pekiştirdiği tekerlemeyse şu: "Düzyazı" ile "şiir"den oluşur yazın dünyası. Ya "şiir"dir ya da "nesir"dir yazı ürünü; şiirse nesir değildir, nesirse şiir değildir. Daha kılıkları bakımından birbirlerinden ayrı tutulurlar. Böylece, hiçbir sıkıntıya düşmemeksizin, tür olarak deneme, hadi "tür" diye nitelemeyelim, "yazı" olarak deneme, şiir değil de düzyazıdır. İşte tam bu doğrultuda, "şiir" sözcüğünde yansıyan "yüceliğe" oranla "düzyazı" sözcüğüne nerdeyse "aşağı" birşey gözüyle bakılır. Arapça'dan Osmanlıca'ya "nesir" diye aktarılan sözcükle "şiir"deki derinliklerden yoksun birtakım gerçekler, tasarımlar akla geliyor. "Nazım ile (şiir ile) nesir" karşıtlığı, çoğun,

bir ak-kara davranışına dönüşüyor. Oysa "nesr" de "yayma" anlamına geliyor. Zorlamasız anlayış uyarınca, "yaymak" yazmak zaten Türkçe'de.

Doğal dil-duygumla düzyazı: ayak-uyak çeki-düzenine sokmadan eskiden nazım adı verilen dili, yazıyı dümdüz akışına bırakıp öylecene yaşamak demektir. Böylece, yadırganacak biryanı yok "düzyazı" sözcüğünün. Anımsamak yararsız sayılmaz: Batı'nın kültür dillerindeki "prose", "prosa" gibi sözcükler de Latince'deki "pros" kökeninden gelmekte. "Pros": eğip bükmeden yazmak, düz-çizgi biçiminde yazmaktır; yani geçerakçe kuralların ötesine geçip dili birtakım (şiirsel) kalıplara uydurma çabası gütmemek demektir.

"Düzyazı" sözcüğünü uyduruk Türkçe diye yorumlayıp gözden düşürmek isteyenlere şöyle bir göz kırptıktan sonra, konuşmamı sürdüreyim. Herbiri bir düzyazıdır denemelerimin: düpedüz yazılar işte. Böyle derken, kuşkusuz, denemelerimin düzçizgi satırlara başıboş serpiştirilmiş birtakım sözcük kümeleri oluşturduğunu söylemiyorum. Böyle şey söyler miyim hiç. Kendine özgü *düzyazı yapıtları* denemelerim. "Yapıt", yani: istençle varedilen bir kuruluş. Kendi yönümden durum şu, ne denli vurgulasam yeridir: yazıyla, yaza yaza deneme oluyor deneme. Yazıyla dili denemeye dökmedikçe, olsa olsa, şurasıyla burasıyla tasarlanan birşeydir genelde deneme; böylece ilerde yazı ile tam varlığına kavuşacak olan birşeydir deneme. Yazı'dır ama nerden baksan *düz*yazıdır deneme.

Şiir değildir deneme. Şiir, genelde, ses-bileşimleriyle, ses-anlam çağrışımlarıyla örgülenmiştir. Ayaklı-uyaklı olsa da olmasa da, müzikli diyebileceğimiz bir ses-söz-anlam bütünüdür, böyle bir bütündeki açık-örtük ögelerin birbirini izlemesiyle oluşur. Baştan sona bu müzikli gidişe eşlik eden, ya da bu gidişten türeyen bir anlam-sezgi havası bürümüştür heryanını.

Düzyazı olarak denemeyse, ses-söz odaklarından çok *düşünce* odaklarının kurduğu bir birliktir. Bu odakları, kuşkusuz, mantıksal anlamda bildirsel önermeler, salt mantıksal saptamalar diye algılayıp değerlendirmek deneme gerçekliğini çarpıtmaktır. Duygular, özlemler, şaşmalar, istekler, arayışlar, inançlar, işkillenmeler, öğütler, paylamalar, çekinceler, anlamalar, be-

ğeniler, atılışlar, – daha nice kafa-gönül kımıldanışları içten yoğurup biçimlemiştir denemeyi.

Şiiri, büyük ölçüde, şiir yapan o 'dize' dediğimiz birimler nerde, "deneme" kavramının kuşatımındaki 'düşünceler' nerde. Dizeler: kesintili kesintisiz birbirinin ardından gelen sözcük öbeklerinin oluşturduğu birimlerdir. Düşüncelerse, kimi tek sözcüğü, kimi sayfaları kaplayan salt anlam-önem ağırlıklı oylumlardır. Herbiri çoğun 'nokta'-göstergesiyle belirtilen tümceden ya da tümcelerden oluşan öbeklerdir. Tümcelerse, dizelerdeki ses-sözlerin birinden öbürüne çağrışımsal çekidüzenlerden çok duygu-gözlem-sanı-kanı özlü bir birlikteliktir. Şiirdeki ses-uyumu yerini anlam-aydınlığına bırakmıştır. Çoğun öznel-içli şiirin sezdirici dize-dizileri, birbiriyle mantıklı geçişler kapsayan nesnel bir bağdaşma oluşturur düzyazıda.

Demek ki, çok kişide yerleşik sanı: şiirin özenli bir kuruluş istediği, düzyazınınsa gevşek bir yapıyla yetinebileceği sanısı yanlış bir sanıdır. Düzyazının da, dolayısıyla düzyazı olarak denemenin de, şiiri hiç aratmayan bir yapısı vardır; daha doğrusu, olması gerekir. Ustasının elinden çıkan şiirin en kıyı-bucak harfine, sesine dokunmak dize bütünlüğüne özgü dengeyi nasıl bozarsa, kanımca, bir deneme yazısının da, deneme gerçekten denemeyse, küçücük bir ögesindeki değişiklik yapısal dengeyi, dolayısıyla da anlamca dengeyi altüst edebilir. Bunu, ozan karşısında denemecinin duyageldiği sözümona aşağılık duygusuna bağlamak çarpık bir değerlendirmedir bence. Deneme okurları, deneme eleştirmenleri, hattâ deneme yazarları, denemeye yaraşan bir duyarlıkla yaklaştıklarında, bu saptamanın gerçekliğe ne denli uygun düştüğünü anlamakta gecikmeyeceklerdir inancındayım.

Şiir, zaman zaman dendiği üzere, ince bir kuyumcu işleyişiyle oluşur. Deneme de, pek ayırdına varılmadığı üzere, özüne özgü dikkat içi dikkatlerle, bilgi içi bilgilerle, görgü içi görgülerle varlık kazanır. Gerekli yaklaşımla bakınca, görmemezlik edemeyiz: deneme de, yeri gelince, en az şiir kadar çeşit çeşit yazı-kuruluş sorunlarını çözümlere ulaştırmakla karşı karşıyadır. Başarılıysa, ulaştırmıştır da. Tadı, gücü, okunurluğu bu sorunları çözümlemedeki yetkinliğiyle orantılıdır. Denemeyi de-

neme kılan: o geniş mi geniş anlamdaki düşünceleri, heryanıyla yaşayıp tartmak; düşüncelerin herbirini mantık ve gerçeklikçe kendi içinde dengelemek; tektek düşünceleri, dolayısıyla da düşünce dizelerini sağlam çıkarımlarla birbirine çatmak; yaşantı ve heyecan yönünden, coşku ve gözlem yönünden savsaklama ve abartıya kapılmadan bildirim ve sezdirimler sunmaktır. Azıcık çabayla, kıt akılla, küt duyguyla, sığ yaşamla üstesinden gelinecek şeyler mi bunlar? Başlığından son tümcesinin son harfine dek: düşünsel ögeleri, başlıca etmenleriyle denemeyi sözcük sözcük işlemek, kendimi ne denli adarsam adayayım, hep kana kana içegeldiğim yazarlık pınarım olmuştur.

Kendini başıboş savruklukla dile bırakan kişi, denemeye yanaşmasın. Yazarca başka şeyler olmaz ya, hadi oldu diyen, n'aparsa yapsın, yapsın ama denemeye bulaşmasın. Sorumlu biriyse, herkesin n'apacağı kendi bileceği şey; öyleyse yalnızca kendim için konuşayım ben. Gerçekte denemeci olarak tüm varlığım: nice sınamalar içinden geçe geçe belirir gibi olan yazma-düşünme serüvenlerim boyunca, *dil*-ile düşünce arasındaki uyumu sağlama odaklanışlarımdan başka birşey değildir. Kolay gibi görünse de zor mu zor bir etkinlik bu. Ne denli zorsa o denli tatlı bir şey ama. Mantık keskinliği, beğeni inceliği, yaşama zenginliği, doğruculuk yürekliliği, kasıntı arınmışlığı – ve de dil sevgisi, dil duygusu, dil becerisi ister bu. Bir kez ele geçirildi mi, hep işlek kalan başarılar değil bunlar. Sürekli geliştirilmeleri, hep yeni baştan gözden geçirilmeleri gerekir. Yaşama-yazma gereksinimlerine ağırlık vererekten, karınca kararınca bir olgunluğa doğru kendini yetiştirmeyen; hırsla değil de çocuksu bir oyun tutkusuyla bu yolda yürümeyen denemeci denemeci mi?

İşim-gücüm sözcüklerle. Dil-siz deneme olmaz ki. Deneme ezgiyse bu ezginin söylendiği kaval dildir. Başka türlü şöyle belirtebilirim: Dilimle yazıyorum denemeleri. Dilimin içinde yazıyla gide gele binbir yöne kımıldanmasam, nasıl ortaya çıkar deneme. "Dilim", "dilim" diyorum ama, yalnızca benim dilim değil ki dilim, – hepimizin dili dilim. Özel malım değil ki dil; dilimizin ortaklaşa kucağıdır hepimizin yeri. Ne kölesiyim ne efendisiyim dilin. Sıkısıkıya bağlıyız birbirimize. Ben olmasam,

türdeşlerimin bir bölümü olmasa, kökümüz kurusa, dilimiz de ölü bir dildir artık. Dilimiz olmayınca da, biz biz değiliz artık. Yaşamının kaldıracı dil; dil olmadı mı sürünürüm.

Dil benim varlık dayanağım: önce tepe-tepe-kullan-sonra-kaldırıp-at cinsinden bir dayanak gözüyle bakılamaz dile. Beni vareden besin-özüdür dil. İşte deneme, böylesi bir ortamda dile getirdiklerimdir. Bunu yaparken, rasgele bir kullanım aracı olarak başvurmam dile. Birdeyime, benim aracılığımla dilimin birşeyler yapmasına aracı olurum.

Böylesi bir anlayışla sarmaş dolaşım dilimle. Denemelerimde ben onu işledikçe o beni değiştirir. Kuşkusuz, bir çırpıda olup bitmez bu. Hep açık, hep ortada bir temel gerçekse: her denemenin yazı-çizi yanyanalığı olarak belirmesidir. *Zaman* içinde, belli bir zaman süresince kedini gösterme edimidir deneme. Deneme-içi ögeler, denemeye buyur edilen nesneler olaylar, denemenin akışı içinde işlenen özneler, – hepsi de olanca ilişkileriyle sergilenir. Böylece deneme, uzayca sözcük-yanyanalığı kadar, zamanca sözcük-ardardalığıdır da.

Dile özgü, düşünmeye özgü niteliklerdir bütün bunlar. Dil düşünceye, düşünce dile uyumlar özünü. Ne dile yapışık alışkanlık düşünceyi güder, ne düşünceye yapışık çıkarım dili güder. Daha doğrusu, gütmemesi gerekir. Denemecinin dilegetirdiği şeylerle birlikte, dilegetiriş tutumu da önemli bir rol oynar böylesi bir dil-düşünce dengesinde. Deyimin en kuşatımlı anlamıyla: düşüncelerin uzay-zaman ortamında birbiriyle birleşerek aktığı bir yazıdır deneme. Heryönüyle dilin damgasını taşısam da, her denememde ben kendi damgamı da vururum. Önemli gerçek şu: ama belirgin ama soluk, ama özlü ama özsüz, her deneme, denemeci-dil birlikteliğinin bileşkesidir.

Denemeci olarak hem talihim hem talihsizliğimdir dil. Yetersizlikten ileri geliyor talihsizliğim. Bazan kişisel-öznel eksiklik, bazan tarihsel-toplumsal birikim-durumu diye yorumluyorum bu talihsizliği. Talihimse, sözcüğün her iki bildirimiyle dilin yetkinliğinden devşiriyor varlığını, doğrudan doğruya benim denemelerimde değilse de başkalarının yazdıklarında. Öyle ya, gel de şaşma: bazan, denemeci olarak senin uğraşmana gerek kalmadan, iç-olanaklarıyla, sesleriyle, sözleriyle, anlam-

larıyla, birbakıma dil kendisi sezdire kanıtlaya *söylüyor*, duygulu duygulu, çarpık çarpık, beceriksiz beceriksiz, akıllı akıllı yaratma gücüyle, *dilce* gerçekleştiriyor deneme-yazılarını.

Kalkıştan varışa, dilde dolaşmaktır yazarlık. Gittiği heryere diliyle gitmiştir yazar. Parası varsa savurabilir; sağlığının içine edebilir. Kendi bileceği şey. Gelgelelim değil mi ki yazar, gerçek yazarsa, kuşkusuz, dili hor kullanamaz. Yazar, yazar olmaktan çıkar o zaman. Diliyle var yazar. Dilin konuğudur o. Yazısıyla dil'de hep yeniden doğar yazar.

Biçem

Özüme baktığımda: sonuçta "deneme" olarak ortaya çıkan yazı, nice yazısız önceler ardından, dilim ile kendime özgü birliktelikte gerçekleşen uzun ya da kısa bir yapıttır. Bu "kendine özgü" dediğime gelince: *deneme biçemi* diye niteleyebileceğim şeydir bu.

Var mı yok mu, – varsa nasıl bir biçemim var, peki? Bu biçemin ne olduğunu, hangi ögelerle oluştuğunu, nasıl bir ateşle yandığını, neye benzeyen bir görünüm sergilediğini söylemek bana düşmez sanıyorum. Denemeye, herşeyiyle bittikten sonra, birbakıma dıştan yaklaşanların sözlüğünde yeralan bir deyim "biçem". Bense, biçemimin üzerine ancak bir içduygu, bir özduyum, çoğu kez bir sanış olarak bazı şeyler söyleyebilirim. Deneme biçeminin içiyim ben. Biçemi içten yaşadığım inancındayım. Yazım ile biçemim diye iki şey yok, – birbirleriyle özdeşler.

Yazıya döktüğüm, yazıya geçirdiğim, yazıya kazıdığım, yazıya ışınladığım, birbakıma, kendi biçemim. Bu deyimlerin tekbaşına hiçbiri yazarlık durumumu upuygun yansıtmaz. Gerçekte yazım ile aramda, biçemim ile aramda uzaklık yok ki başka türlüsünü tasarlayabileyim.

Özümün özyaşamı biçem, – her yapıp ettiğimde o; ister istemez, denemelerimde de o. Ögelere ayrılabilir mi ki? Ayrılsa da, sayımı dökümü yapılabilir mi hiç? "Biçem" deyince: beni ben kılan; zaman zaman kuşkulara kapıldığım olsa da, pıtrak pıtrak ögeler geliyor gözümün önüne. Kimi keskin çizgilerle, kimi pusluca örtülerle denemelerimin dokusunda hepsi. İşte yazıyla: dinç dinç koşturmalarım, yorgun değerlendirişlerim,

heyecanlı yargılayışlarım, akıllı uslu önermelerim, kılı-kırk-yaran saptamalarım, vıdıvıdı dikkatlerim, hiç hesapta olmayan gözden yitirmelerim, becerikli sarıp sarmalamalarım, beklenmedik tökezlenmelerim, engelleri aşamayışlarım, zorlukları yenme istencim, algılama sürçmelerim, bakış açıklıklarım, dön dolaş birtürlü çözüme varamayışlarım, durup dururken çözme yaratıcılıklarım, boynu bükük hüzünlerim, özenli gidişlerin içine örülmüş talihsiz eksikliklerim, bitmez sallantılarım, seçmeler gelip çattığında kaçışlarım, bir kez seçtikten sonra ayak direyişlerim, bildirim dürüstlüğüne ödünsüz saygım, düzmeceliklerden yüzçevirişlerim, ortalıkta görünmedeki ölçülülüğümle elele yazıda gerekli gizliliği severliğim, dile sımsıkı sarılmışken silkinircesine aklı başa toplayıp kendime gelişlerim, sınırlama sevgisiyle sınırtanımazlığı birlikte götürüşüm, tadına doyulmaz dinginliklerim ile kasıp kavuran tedirginliklerim, umulmadık isteksizlikle kendimi bırakışlarım, şaşırtıcı yüreklilik özlemiyle ileri atılışlarım, eylemlerim, eylemsizliklerim, eylemelerim...

Yazı-biçem: önünde sonunda, tümceler oluşturan, tümcelerden oluşan dilsel bir akıştır. Tümcelerse, herbiri birer dil-evreni. Deneme biçemim, tümceleme biçemim. Kimi tümce uzunluğuna, kimi tümce kısalığına yapışık anlatım hızım, anlatım yavaşlığım. Bazan ilk bakışta buda-nerden-çıktı-olmasa-da-olur gibilerden omuz silkilen mini mini sözcükler, bağlaçlar serpiştirilmiş tümceler; bazan da, dilbilgisi kafasıyla "tümce" denmeye bin tanım isteyen ama özbiçemim doğrultusunda "eksiksiz" olduğuna inandığım tümceler, – bol bol devrik tümceler, çoğu dikduruşunu kendi içinde ya da söyleyişime özgü ses-mantık akışında taşıyan tümceler.

Daha neler neler... Ola ki hepsi biçem, hepsi biçemden. Hepsi, hepsi, daha nice önemli çizgilerle birlikte, şöyle ya da böyle, "biçem" denen yazı-*davranışımı* oluşturuyor.

Örneklere gelince, – örneklemeyi pek sevmem, özellikle de tüketici susturuculukla "gösterme" savındaki örnekleri. Matematik mi deneme-yazısı. Bu da – birdeyime – biçemime yapışık bir özelliktir. Şimdi burda bu sıkıntılarla sürüp giden yazıya da – neden olmasın – istenirse bir örnek gözüyle bakılabilir. Ona

ne kuşku, bana böyle de dedirten, belki, biçemim. Ne ki, baştan sona salınışıyla şimdi bu eldeki tüm denemeyi, kıyıbucak büyüteç altına alacak değilim burda. Gene de bir tutamak olması umuduyla, denemenin başlığına şöyle bir gözatmak bile, çoğun "yazgım" diye nitelediğim biçemimin ne olduğunu ne olmadığını azçok kavramada yararlı bir edimdir bence.

"Yazgı" diyorum biçemime. Öyle ya, heryönüyle benim kendi elimde olan birşey gözüyle bakamam özbiçemime. Ele avuca sığmayan gizemler içerir denemeci biçemi. Bunun böyle olmasına hiç yüksünmüyorum. İyi ki böyle, yoksa nasıl erişirdim "biçemim" diye sözünü ettiğim şeye. Cana can katan kimi acı kimi tatlı gereklilikler-ile-rastlantılarla da, ya da rastlantılar-ile-gerekliliklerle hep biçemimleyim.

Söz sözü açarken az kaldı unutuyordum, – hani deneme-*başlığı'na* değinecektim; birçok ögesi biryana, denemenin çoğun geçiliveren başlığında da azıcık oyalanacaktım. İşte *bu* denemenin, olanca kuşatıcılığıyla deneme üzerine bu denemenin başlığı: *"Denemeli Denemesiz"*. Bıraktığı bölük-pörçük izlenime karşın, boyluboyunca içime kazınmış bir tıkızlığı var bu başlığın. Başka birçok şey yanında, kuşkusuz onlarla birlikte: bir özet, bir ipucu, bir hazırlık, giriş, sonuç, ödev çağrısı, bir izlence, doruk, kaynak, bir yaklaşma sınayışı, bir sav, bir sorgulayış, bir merak. Hem bilme ateşli hem merak mahmuzlu, incitmesiz gülmeceli bir alaysılık.

Bu böyle diye, tek deneme tek başlık, tek başlık tek deneme çeşidinden bir kuralım, kuralsılığım yok. Daha bu eldeki deneme: altalta, dolanı dolanı, kimi başlıksız kimi yitik başlıklı, kimi başlığını vargücüyle dışavuran kimi başlığını içinde saklayan irili ufaklı tektek denemelerin bir bileşkesidir.

Okur

Nasıl kumsuz çöl, balıksız deniz, kaynaksız akarsu, çıkarımsız düşünüş, heyecansız sevgi olmazsa, okursuz yazı da olmaz. Kimdir, nedir, peki okur? Neden gereklidir? Ne tür bir onsuz-olmaz bu?

Karşı-çıkış pusuda; yapıştıracaktır: Kişi yalnızlığında sessizce kâğıda dökülen dizeler n'olacak, okur kaygısı gütmez ki hiçbiri. Kâğıda geçirilmeyi hesaba katmadan dilegetirilen acıların, bunalımların okurla ilgisi yok ki. Hiçbir okura görünmeden isteyerek yokolan nice yazılar var. Bunların herbiri için okurla bağlar yönünden pekçok şey söyleyebilsem de, kestirmeden saptıyorum. Yazı-ile-okur, bir ve aynı varlıktır. Yazı gerçekliğini başka türlü tasarlayamam. Romandan tiyatroya, felsefeden eğitime dek bu böyle. Özellikle de deneme. Okursuzsa: elden, ayaktan, yürekten, beyinden yoksun bir 'insan' gibidir. Ya da bir denizdir, deneme; öyle bir deniz ki, okur tekneleri. Tuzunu, yelini, sığlığını, derinliğini, zorunu, tehlikesini, tadını, besinini okurla paylaşmayan deneme, deneme değildir. Kimini düpedüz belli eder bunun deneme, kimini de belli belirsiz.

Yalnız yazarken değil, hem yazmadan önce hem de sonra hep okurla *birlikteyim.* Yanımda, tasarımımda kendimden başka kimsecik olmasa bile bu böyle. Çünkü ben kendim bir okurum. Her yazar gibi herşeyden önce bir okur-yazarım. Başkalarının yazdıkları biryana, kendi yazdıklarımın *ilk* okuruyum. yazdığımı yazarken okuya okuya yazarım; aşama aşama kendimi okuyup yaza yaza günışığına ulaştırırım ulaştırabildiğimi.

Ortaya çıkan deneme yazımın okuru olup olmayışına gelince, bana apaçık görünse de başkalarına azıcık açarak anlat-

mam gerekecek. Bir kez yayımladım mı, artık pek okumam denemelerimi. Ne de olsa, uzun kısa süreler boyunca herbir ögesini yorumlama anlamlandırma durumlarının hızı yavaşı oranında, yeniden okuya düzelte, eleştire okuya kotarıp birbirine çatmışımdır. Özyazıma yapışık böylesi özokumalarım, birdeyime, içime kazınmıştır. Nice zamanlar geçse bile içime yazılıdır deneme. Bir kez yazdığım denemeyi sonra pek okumam ama. Öyle ya, hep başka bir deneme tezgâhtadır, gündemimde hep başka bir okuma vardır.

Bazan uzun bazan kısa aralıklardan sonra, bazı düşünsel zorlamalarla, kimi de yeniden basımla ilgili düzeltiler dolayısıyla, bir denememi yeniden okuma fırsatı doğar. Oldukça seyrek gerçekleşir bu. Okuduğumda da, çoğun iyi-ki-yazmışım diye sevindirici bir etkenliğe dönüşür özokumam. Yazdıklarımı beğendiğimden değil; olası şey değil ama hep değiştirmek isterim. Yontucu, işte-bunu-yaptım diye sunduğu yapıta, bir daha elatabilir mi. Ne yapacaksa *sonraki* yapıtlarda yapar. Ben de öyleyim. Gene de özokumam, nerde olduğuma, yani bundan böyle hangi yöne nasıl yönelebileceğime ilişkin belli ölçülerde yararlı bir gösterge sağlar bana. Yeter ki gereğince okuyup anlayayım kendi yazdığımı. Böylesi bir okuyup anlama, ne denli tuhaf gelse de, gerçekten yaşadığım birşey. Zaman zaman "Bak bu yerli yerini bulmuş!", "Şimdi olsa bunu böylesi güçle yazabilir miydim, bilmem!" diyesim geliyor kendi kendime. Bundan doğal birşey olamaz kanısına kapılıyorum zaman zaman. Ne de olsa, tutku, duygu, gözlem, düşünme, heyecan bakımından sürekli bir akış yaşam.

Bu kaçınılmaz değinmeler biryana, şimdi kendim üzerinde durmak istemiyorum. Şimdi aklım özokurluğumdan çok daha önemli olan başka okurlarda, *denemelerimin okurlarında.*

Yazar olarak, okur olarak tekim ama, okurlardan sözederken, herhangibir art düşünce gütmeksizin, çoğul olarak konuşuyorum. Öyle ya, denemelerimi yalnızca kendim okuyayım diye yazmam. Denemelerim başkalarının, benden başka *okurların* denemeleri. Hemen söyleyeyim: benden başka okurlar oldukları için, onların özümden daha talihli olduğu inancındayım. Bazı tatlı anlar içerse de, çoğun, yazmaya özgü sıkıntı, sal-

lantı, eleştiri gerektiren gergin özokumalardan uzak bir okuma onlarınki. Dönüp dolaşıp keyifli birşeyler ortaya koyabilmişsem, okumayla gönenebilirler keyiflerince.

Değil mi ki nerden bakılırsa bakılsın, deneme yazarlığının vazgeçilmez bir ögesidir okur, okurun varlığı, önemi, değeri, nitelikleri üzerinde ne denli durulsa yerindedir, diyorum. Şimdi burda, birtakım betimlemeler ile duygular, sanışlar ile değeryargıları birbirinden koparılmazcasına tıkızlıkla kalemime takılsa da, her yazımda okura, okurun özel konumuna sevecenlikle gözkırptığıma göre, kılı-kırk-yaran düzenlemelere başvurmadan okur anlayışıma ilişkin bir-iki çizgiciği daha ekleyeyim.

Özde, tanımadığım insanlar okurlarım. Gerçi tanıdığım kişiler arasında da, yazdıklarımı şurasından burasından okuyanlar var ama onlardan çok azının okurum olduğu inancındayım. Bazı rastlantılar bizleri yüzyüze ya da başkaca karşı karşıya getirmedikçe, ayrıcalıksız sisler içinde, benim için, okurlarım. "Sisler içinde" derken, gerçeklikleri olmadığını söylemek istemiyorum. Herbirinin, yaşadığı sürece, senin benim gibi yetileri, özellikleri, amaçları, istekleri, önyargıları, beğenileri var. Kendimizce böyle olmasaydık, ne ben yazabilirdim, ne onlar okuyabilirlerdi. Çoğun nedense unutulan bu önemli şeylerin bir kez daha altını çizelim: Okurların herbiri: sesi, sözü, algısı, düşüncesiyle gerçek-somut bir insan.

Okurlarım kimler, kimler okurum değil. Kimlere kendime göre okurlarım gözüyle bakıyorum. Okurlarıma karşı nasıl bir tutum benimsemekteyim? – Gerekçesi n'olursa olsun, çok yazarın algı çevresinde pek bir rol oynamayan bu sorular, çoğun can sorularımdır benim. Nedenlerini uzun uzun deşmeden durumu şöyle saptayabilirim sanıyorum. Bunlar can sorularım, çünkü ben böyleyim. Sorulara yanıtlarımıysa, hepsi birbirine dolandığı için birlikte elealıp şu doğrultuda özetleyebilirim: Başıboş gezen bir sanının tersine, yazarın ne çömezi, ne tutsağı, ne de öğrencisidir okur. Temelde yazarın türdeşidir o; ya da, yazar okurun türdeşidir. Pekçok yönden yazarın benzeridir okur. Yazar söyler, okur dinler; yazar buyurur, okur yerine getirir; yazar ister, okur yapar... – gerçeği *yansıtmayan* sanılar bunlar. Başka bir benzetmeye başvurup yazar-okur ilişkile-

rini politikacı-oyveren ilişkileriyle akraba bir havada yorumlamak yanlıştır.

Kendim için belirleyim: Okurunu kendinden aşağı gören; okur diye birşey yokmuş gibi davranan; hattâ bazılarında rastlandığı üzere, okura düşman gözüyle bakan yazarlarla uzaktan yakından birtutulmak istemem hiçbirzaman. Ne duyguca ne eylemce, hiçbirzaman okur-karşıtı biri olmadım. Yapımla, yazarlığımla bağdaşmayan birşey bu. Ben-yetkeliyim-okursa-yetkesiz gibilerden birşeyler benden yana uğramaz – uğrar gibi olduğunu varsaysak bile gözyummam ki.

Eşitiz onlarla. Birbirimize eşkoşulmuşuz. Ben onların yazarıysam onlar da benim okurum. Dün beni okumuş olabilirler; belki de bugünün okumasıyım onlar için; ola ki yarın, ben göçüp gittikten sonra beni okuyacaklar. "Ben, ben" derken kendimden çok denemelerim demek istiyorum. Okurlarla buluştuğum ortam o deneme yazıları.

İçimdekini içimden geldiğince dışavurayım: öyle bir eşleşme ki denemeler, benim için ne denli özel-öznel-kişisel değerlerle bezenmiş olurlarsa olsunlar, okurlarımın beni ille de sevmelerini, bana hayran kalmalarını, gerektiğinde benim için özveride bulunmalarını istemem. Değil mi ki eşitiz, böylesi bir hakkım yok. Beni okuduğu için dümen suyumda gitmek zorunda görmem onu. Değil mi ki eşitiz, kimse kimseye uydu gözüyle bakası değil. Okuduğum yazarlar karşısında ben kendim de özümü küçülten, küçültmese bile, bana boyun büktüren durumlara düşmekten hoşlanır mıyım ki, başkasından böyle birşey isteyeyim.

Peki, özümü büsbütün okurun keyfine mi bıraktım, ondan istediğim yok mu? Olmaz olur mu hiç. Ondan istediğim bazı şeyler var kuşkusuz. Denemede şişirme okumaya, yüzeysel okumaya gelemem. Okur beni doğru dürüst okusun isterim. Yetili, çalışkan okurları özellikle seviyorum. Dikkat bekler denemelerim okurlardan. Biliyorum, bunların hepsi birer istemden öteye geçemez. Denemelerimden başka bir güç yok ki elimde. O güç de, ne denli bir güçse o kadar, bir kez benim elimden çıktı mı okurumun elinden öpmekte artık. Başkaca yapacağım ne var. Şöyle ki, dilediğim yönde niteliklere açık biri

değilse, zaten kendiliğinden kaldırır atar beni; ya da, daha ılımlıca söyledikte, "Sen bana göre değilsin!" (nitekim o da bana göre değildir, çoğun) "güle güle!" deyip arkasını döner bana. Gene de birşey eklemekten alıkoyamayacağım kendimi: Bazı şeylerim (herkese göre değişik 'şeyler' olduğu için bunlara böyle diyorum), evet bazı şeylerim çekici gelmiyorsa okura, ya da bazı yanlarım itse bile okuru, vazgeçmesin hemen. Bayılırım okuma isteğinde direnen okura. Bir kez okumaya başladığını, olanca varlığıyla anlayıp değerlendirme yönünden nitelikli kişilerdir böyleleri. Kendileri tam ayırdına varmasalar da, ben de onlar gibi bir okurum. Sözüme güvensinler, verimli bir yoldur bu. Yalnızca kendim için değil, özellikle kendileri için, – hem de nasıl.

Gizlim kapaklım yok; denemelerim ortada nasıl olsa; kasıntılıkla da alıp vereceğim yok; öyleyse, çekinmeden söylüyorum: Rastlantı – gereklilik, neyse ne, okur beni okumaya başlayınca hemen kesilmeyip sürdürse çok iyi olur, – özellikle kendisi için. Çünkü bir kez ortalığa çıktı mı, benim değil, *onun* artık denemeler. İnancım şu: yürekten yaşamadığım, gücüm eriştiğince tartıp düşünmediğim hiçbirşey koymuyorum yazılarıma. Bir de şu: okuyana gereksiz zorluklar çıkarmam; gözboyayan çalımlarla kimseleri oyalamaya yeltenmem; böylesi oyalama basınçları duymadım ki, özümü kaptırayım; herşeyden önce kendime zararı dokunur bu gibi kaptırışların. Özüme saygım, yani okurlarıma saygım dilegelmekte denemelerimde. Her denemem hızı kesilmeyen bir heyecanla kendi kendimi yetiştirme sürecimin bir aşamasıdır. Olanca aklımla, duygumla duraksız bir koşuşturma bu. Keşke hiç bitmese.

Doğallıkla her denemem okurlarıma, dolaylı dolaysız, sunuşlarımı kapsamakta. Binbir boğumlu, sayısız tehlikelere açık kendi özyaşamım gibi, okurlarıma da efendilik taslamıyorum bu sunuşlarımda. Okurlarının yetişimine katkılı olduğundan kuşkuya düşmediğim önerilerdir denemelerim. Gereğinde kendime karşı nasıl sertsem, duygusal-düşünsel-özlemsel açılardan zaman zaman okurlar için de, çetin ceviz olabilirim. Bununla birlikte okur kaçıran türden bir yazar olduğum söylenemez kanısındayım.

Nesnel durum yantutmadan değerlendirildiğinde: "Ne kolay yazıyor!" diye, az mı takazalara uğradım. Bir de bana sorsunlar; soran yok ya, kendi kendime söyleyeyim: kaçınılmazlıkla "zor" bazı şeyleri, hem kendi özümün hem okurun hatırı için nice kavramsal-duygusal çileler yüklenip kolay kılmak için az mı uğraştım. Sürüyor da uğraşmam.

Şundan ötürü uzandım bütün bütün bu dediklerime. Bilip inandığımca denemelerimin duygu-düşünce-özlem düzmeceliği olmadığına göre, özüne saygılı okurlar, salt kendi yetişimlerinin hatırı için denemelerime girseler; bir girince, ne denli tezcanlı olurlarsa olsunlar, bir süre etkenlikle oralarda dolaşsalar, diyorum. Ne iyi olurdu bu! Kimin için mi – herkesin kendi bileceği şey bu.

Yazar açısından, birbakıma, okur açısından da öyle: deneme *çağrı'dır.* Çağrılarsa, yaşama geçirilmedikçe belli bir dinginliğe erişmezler. Böyle bir dinginliğe doğru canla başla koşturmaların aşamalarıdır denemeler. Demek istediğim: okumanın, uyur gözlerle edilgince yangelip yatmak olduğu sanılmasın. "Ben buyum, kimse benim işime burnunu sokmasın, denemeymiş menemeymiş bana ne!" diyenlere (aramızda böyle kimseler göremiyoruz) çoktan güle güle dediydim zaten.

Okur-ile-yazar bizbize kaldığımıza göre, tam bir gönül rahatlığıyla birkaç söz daha. Deneme denemedir; öyle ya, deneme, yazarın kendi kendisiyle konuşmasıdır (baştan beri birdeyime hep öyle ya) biryerden sonra açık-seçik biçimde yazarın *okuruna seslenişidir* deneme.

Bizlerin yardımcısı deneme yazıları. İyi'lerle birolalım, güzellerle elele çalışalım, doğrucularla omuz omuza yürüyelim diye hep. Çekici yanları olsa da *tehlikeli* şeyler bunlar. Bilgice, duyguca, dilekçe, elden geldiğince zengin olanaklar ortamında herşeyin özgürce tartışıldığı yerler denemeler. Gerçi yazı başlıbaşına önemde bir gerçekleştirmedir. Yazıyı izleyen gerçeklikler de var ama önemli olan her gerçekliği gereği gibi yaşama geçirmek gerektir. Ancak böylelikle, yaşamdan çıkan yine yaşama dönüştürülebilir.

Ben de, sen de – yaptığımızdan sorumluyuz hepimiz. Yeri zamanı gelince: Giriş! Herbirimize, öze özgeye yapabileceğimiz

çok şey var – yapılanlar birtürlü yetmez, bu böyle. Kimse kendisine yakışandan kaçınmamalıdır.

Mutluluktan ne anladığını bilmiyorum. Kendim için de sislere bürünmüş. Gene de kendi adıma, mutluluk gözüyle bakıyorum deneme yazmaya. Duyduğum bazı sallantılara karşın dileğim, deneme okumanın da, deneme yazmayan okurlarca, mutluluğun bir ögesi olmasıdır. Böyle bir mutluluğa en küçük bir katkı bile mutluluk benim için.

İşte başbaşayız: İşte okumaktasın. Gördüğün gibi, okunmak için başkalarını incitmen, türdeşlerin hakkını yemen, geçmişe sırt çevirmen, şimdiye hırçınlık etmen, geleceği küçümsemen gerekmez. İnan ki, iyi-doğru-güzelle güzel ilişkiler kurman, güzel ilişkiler yaratman için güzel bir fırsat bazı okumalar. İnan ki, bazı yazarlıklar da öyle. Algılamayı keskinleştirmektir, aklı işletmek, gözlem gücünü yoğunlaştırmak, duyguları zenginleştirmek, düş olanaklarını genişletmektir okumak.

Bu dünya senin. Şimdi benim dünyamdasın ama. Yanlış söyledim, şimdi ben senin dünyandayım. Gerçekte dediğim şu: hepimiz bizleri kuşatan *ortaklaşa* bir dünyadayız, birarada. Sen sen ol ki, yerin olsun bu dünyada. "Kendin", "kendim" diye nitelediğimizse, oluş, sürekli oluş. Son vargı yok. Bitimsizce bir yaşam uğraşı bu. Yaşamak, insanın çeşitli yönlerden kendi dışına çıkmasını gerektirir. İşte deneme böyle bir dışa-çıkışın en güzel gerçekleşme alanlarından biridir. Deneme, denemeyse: ne yazar ne okur uyuşukluğa gözyummaz, gözyumamaz. Yazgımız böyle: birbirimizi ayık tutmaya çalışırız denemelerde. Bazan çelmelere dolansa da göz açıp kapayıncaya dek geçiyor zaman. Bir de ne göresin, ayrıcalıksız kimselerin önleyemeyeceği o kesin kesintiyle burun burunasın. Keyfimizce denemelerde koşturalım öyleyse.

Ne için yapıyoruz bunu? Niçin olacak, dünya *önemli* olduğu için, öyle ya, okurluk da yazarlık da önemli. "Bu nasıl şey!" deme. Tuhafsa da böyle. Değil mi ki o henüz yaşanmadık ama kesinlikle yaşanacak ölüm var, herbirimizin özölümü var, değil mi ki o kesin kesinti var, değer mi denemeye, değer mi denemede bunca koşuşturmaya – böyle *demiyelim* ama. Tam da bu böyle olduğu için, bu önlenemeyen kesin kesintiden dolayı,

varlıkça herşeyin önemden, değerden tümden yoksun olduğu düşünülse bile (bırak ki hiçbirşey kendiliğinden değerli ya da değersiz değildir, herşey bizlerin yargısı, bizlerin davranışıyla önem ve değerce bezenir), – ne diyordum, baştanaşağı şu dünyaya "önemsiz! değersiz!" damgası yapıştıranlar çıksa da, kendimiz için, istersek, başka türlü kılabiliriz herşeyi. Ben denemelere yansıtarak dünyayı "okuyorum", böylece kendime yardımcı olmaya çalışıyorum; sense deneme okuya okuya bu yönde kendine yardımcı olmaya çalışıyorsun. Yaptığımız oyalıyorsa bizi, yaptığımızla özümüze birşey kattığımızı, bununla da yaşamı daha yaşanır kıldığımızı görüyorsak daha ne isteriz. Hangi yönden bakılırsa bakılsın, yazsak da okusak da, kendimize dünyayı değerlerle bezeme uğraşıdır deneme.

Tüm yaptığım, daha doğrusu kendimi adadığım şey: algımın anlayışının yettiği oranda, dünyamızı, dünyadaki durumumuzu dile-getirmeyi *denemek*. Kendim için yadsınamayacak şeyse şu: yaşamöykümün bir parçası denemelerim. Kendimden bambaşka yönlere çevrilseler de bu böyle. Okurun, okumayla yaptığıysa: yaşamaöyküsüne birşeyler buyur etmek; okuma konuklarıyla özyaşamını katkılandırmak. Sinsin! Yarasın! En iyi dileklerimle senden yanayım!

Kuşkusuz, herkes, herşeyden önce kendine karşı sorumludur. Sorumluluk en özde, kişinin kendine sorması demektir. Nerden, neden, ne ölçüde sorumlu olduğunu, var sen kendin, kendi kendine bul. Bana yol sorma. Olsa olsa, ama iyi ama kötü, tutturduğum kendi yolumdayım ben. Olanca ciddiliği saçmalığıyla, yol bulmak, yol bilmek kolay mı? Peki, nasıl bir yol bu? Gözlerinin önünde: benim yolum, denemelerim; yolum, denemelerimde. Bu yola, özün için "Anlamsız bir yol!" deyip geçebilirsin. Ne diyebilirim buna. Doğru mu bu yaptığın, değil mi, – böyle mi gerçek, olabilir de olmayabilir de, kendin için en uygunu kendin bulup uygulayacaksın. Benim yolum, çok çok bir uyarı sana. Bir uyarı olsa, daha ne isterim. Herkesin yolu kendisinin.

Sen olmayınca yapayalnız sessizlikteki satırlarımla yürüyüp giderken giderken, bazan, "İşte sensin, sen de burdasın okurum!" duygusu kaplıyor içimi, bir heyecanlanıyorum bir

heyecanlanıyorum ki sorma. Güzel, güçlü, güven arttıran tanıklar bürüyor yolumu.

"Şuna bak, kendi kendine elime düştü, hadi şunu adamakıllı bir inciteyim" dersen, anlarım seni. Güzel şeyler kadar acımasız şeylerden yana da zengin mi zengin bir dünya bizimki. "Deneme, deneme, – yazma şunları, zamanımız yok bu gibi şeylere!" dersen, hadi güle güle sana. Ben seni ille de "Oku!" diye zorluyor muyum ki, sen beni, ille de "Yazma!" diye zorlayasın? Hep derim: herkes kendi yoluna!

DELİNİN DELİSİ

D

İlk bakışta, kimselere pek birşey diyemem, çok kişininki gibi akıllıymış izlenimli adım eşlik ediyor yazılarıma. Oysa sık sık içten bir izlenimle, imzaya-ne-gerek doğrultusunda kor gibi bir istek kaplıyor heryanımı. Gene de yazı-çizi ortamının alışılagelen buyuruculuğu ille-de-imza dediğine göre, *Deli*'yi kondurup geçmemek için kendimi zor tuttum. Hoş, düpedüz "Deli" şaşırtıcı bir böbürlenme aracı olarak yorumlanabilirdi. Böylesi yanlış anlamaları önleme kaygısıyla gönülcüğüme uygun yol mu yoktu: Resimlerini hayranlıkla anımsadığım Sung çağı sanatçısı Mi Fei gibi *Ben Deliyim (Mi Tien)* deyip işi bitirebilirdim. *Deli Nermi* bile neme yetmezdi ki. Deli değil miyim, özüme yakışan yakışmayan birbirine karıştı, olan oldu sonunda: baştanberi *Nermi Uygur*'lu denemelere kaldık. Bu büsbütün boşa gitmedi gibime geliyor. Ne de olsa, böylece, gücümün elverdiği ölçüde sağlayabildiğim bazı katkılara yaslanıp duygu-düşünce yönünden bir tutam okurla akrabalık kurduk. Bu oynak ki oynak dengeli duruma, kimi satırlar boyunca kimi satırlararası birtakım deliliklerin armağanı gözüyle bakıyorum. Sözümona delilerin de akıllıların da pek çarpık bulmayacağı bir gerçek değil mi bu.

Bildik çekidüzen kurallarına sığmayan bir *kendimle konuşma* eylemidir deneme benim için. "Deli mi ne bu, kendi kendisiyle konuşuyor!" – Deli olabilirim ama kendi kendimle konuştuğum için değil. Bırakın ki, böylesi bir konuşmada kulağımı gözümü başkalarından ayırmıyorum.

Ona ne kuşku, bazan alımlı görünümlere bürünse de, çoktan güle güle dedim deneme tanımlarına. Filozoflar, mantıkçılar, eleştiriciler, – karıştığım yok onlara, varsın uzmanlıklarında atkoştursunlar. Ne bilimce kılı-kırk-yarma, ne felsefece kuram kuyumculuğu, ne de öyküce bir anlatı esrikliğidir deneme. Şimdi burda, deneme, denemece denemeye çevrildiğine göre, tümcü bir sarıp sarmalamaya yeltenmektense, *deneme'ye uygun* bir bilme-akılyürütme-anlama tutumuyla, denemenin *d*'sini azıcık deşeyim diyorum.

"D", "d" – dört-beşbin yıl öncesinden beri yabancımız olmayan bir harf, bir ses, yazılı bir gösterge. Yahudilerin Sina Dağı serüvenlerinden önceki abc'nin başlarında yeralıyor. İbranice'de *dalet* kapıyı simgelemekte, – kimi sağa kimi sola açılan dikine bir kapı. Byblos'ta da karşımıza çıkıyor bu *dalet-kapı.* Desene, bir-ikibin yıl içinde toplumdan topluma değişiklikler geçirerek varolagelmiş ama kapının özü işlevi hep aynı kalmış. Bazan kadın göğsündeki çekici kabarıklıklarla birtutulmuş. Ne de olsa, göğüsler insan için nice tatların kapısıdır. Zamanla uzantısı atılıp üçgensi biçimde simgelenmiş, sivrisi kimi aşağıda kimi yukarıda. Nitekim süt emme eylemi çok eskiden yazıda hep sivrisiz *d* diye resimlenmiş, – ayaklı kadehi andıran çizgisel bir oylum. Eski Yunan'daki oluşumuyla tanıdık bir harf artık, *delta*'ya dönüşmüş *dalet*. Bugüne dek ulaşan Latin yazısındaki kılığıyla milyarlarca insanın yabancısı olmayan bir harf-ses *d*, Türkçe'nin de *d*'si o.

Böyle birşey işte *deneme*'nin *d*'si. Denemeci aklının alaycı-ciddi eğilimiyle çekinmeden söyleyeyim: bilinene bilinmeyene geçtiğimiz kapı, yani açıklık *d*, – denemenin daha *d*'si böyle. Daha *d*'siyle böyle deneme. Öyle bir kapı ki deneme, deltanın dal dal dallar süre süre binbir yöne doğru tatlar, duygular, yaşantılar denizine ulaştırır okuru yazarı. Mısır'ın hiyeroglifli sfenkslerinden Sümerlerin tapınaklarına, Etrüsklerin gizemli yapılarına, ordan da Roma'nın alanlarına, ordan da günümüzün kitaplarına dek hep *d*, – hep deneye yönelişler. İki dudak arasındaki akıl-gönül besleyen bilgeliklere götürür *d*; kimi iki bacak birleşimindeki tat yuvasına. Kimi aralık "ağız", kimi ça-

tal "ağaç"tır *d* – deneme. Heryöne bir açılım kapısıdır o. Alıp götüren bir başlangıçtır deneme, tıpkı *d* gibi.

Ya sonrası, kapı'dan girdikten sonra, – *öteler*? Tezcanlıysak da, aceleye gelmez deneme. Kendimle konuşmuyor muyum şunun şurasında, kendi kendimizle başbaşayız. Şimdi adımımızı şöyle rahatça atalım, ötesi sonranın işi.

Konu

Yazı-çizi işlerinde, genelde, "konu'nun" büyük önem taşıdığı inancı yaygındır. Yazı ister bilim yazısı, ister felsefe yazısı diye nitelensin; "yazı" deyince, ister öykü ister roman, isterse de başkaca bir yazı gözönüne getirilsin, nerde yazı varsa, orda yazıya ilişkin ilk akla gelen şey *konu*'dur. Hem yazar, hem okur, hem eleştirmen, çoğun, bunun böyle olduğu inancındadır. Yazıyı kavrayıp tanıtmaya yarayan her yafta, bu arada en çok da, yazının başlığı, konu göstergesi olarak yorumlanır. Geniş çevreler bütün bunların deneme için de yürürlükte olduğu kanısındadır. Bu doğrultuda: her yazı gibi denemenin de doğallıkla bir konusu olduğu benimsenir. Şöyle ki, kim olursa olsun, yazıya yönelen hiçkimse yazının konusu var mı yok mu diye bir sallantıya kapılmaz. Ayrıcalıksız her yazı için, en ilk sorulan şey: "Yazının konusu nedir?", "Yazı hangi konuyu işliyor?" sorusudur. Heryanda benimsenen yanıtsı sanıya gelince, onu da şöyle dilegetirebiliriz: belli bir konudan ötürü yazılır yazı. Önce konu, sonra yazı gelir; çünkü her yazı belli bir konuyu işlemek amacıyla yazılır. Yazı varsa, konu hatırı için vardır. Böylece yazı'da en büyük rol konuya düştüğünden, yazıyı yazar olarak kotarma gibi okur olarak kavrama da konuda odaklanmayı gerektirir.

Bu rasgele belirlenimler, kuşkusuz, yazıya ilişkin yürürlükteki davranışların genel bir betimlemesidir. Denemeye gelince, hele kendi denemelerime gelince, tümüyle bu davranışların çekincesiz denemeye de uyarlanabileceği görüşünde değilim doğrusu. Hele kendi denemelerim için böylesi bir uyarlamadan sözedemem. Deneme yöresinin yazılarıyla öbür yazı yöreleri-

nin yazıları arasında küçümsenmeyecek bazı benzemezlikler olduğu kanısındayım. Hepsinin birden yazı olma yönünden yeryer birtakım kesişmeler, örtüşmeler içermelerine karşın, denemelerin, özellikle kendi yazdığım denemelerin (deyime aşağılayıcı anlamda başvurmadığım besbelli) bazı "tuhaflıklar"la ortaya çıktığı apaçık bir gerçek gibi geliyor bana. Bu gerçeği azçok gözler önüne sermek amacıyla, denemelere, en ilkin kendiminkilere, "konuca" nasıl vardığımı bir-iki özyaşam çizgiciğimle vurgulamak zorundayım. Bunu yapmakla, "deneme'de 'konu' konusuna", yandan da olsa, bir ışın sağlamış olurum umudundayım.

Durup durup "Ne okuyayım?" diye dalsam da "Ne yazayım?" diye kafa yorduğumu anımsamıyorum. Özde, 'konu' ya da 'konum' diye adlandırdığım birşey bilmiyorum zaten. İşte bu tür habersizlikler ortamında kimi etkin etkin kimi edilgin edilgin yaşayıp giden biriyim. Ona ne kuşku, herkesinki kendine özgü bir yaşam. Benimkiyse: aylaklık, sıkıntı, çalışma, salınım, yağmurlu, kıpırtısız, dondurucu, güneşli güneşli akar, tökezlenir, geçer gider. Gelgelelim, ilkin belli belirsiz sonra sonra bu-da-ne-böyle dedirtecek biçimde birşeyler bastırır – dipten, diplerden, varla yok arası sönük sönükken bastırıverir birşeyler. Bilincimin (sanki varmış gibi) kapısına vuruluyor sanıyorum zaman zaman. N'olup-bitiyor diye gidip baktığımdaysa birşey yok ortada. Önce aldırışsız kalsam da sonra sonra dikkat kesilmek zorundayımdır. N'oluyorum diyemeden, benim buyur etmemi gereksiz kılan bir konukla birlikteyimdir. Göz açıp kapayıncaya dek heryanımı belirleyen bir yerleşim gerçekleşmiştir. Artık en üst köşemdedir bir varlık. Evsahibidir o, bense (alışkanlık bu "ben" diye bir sözcüğe takılmam, gerçeklikteki karşılığı nerde bu ben'in?), – ne diyordum, o evsahibidir; bense, olsa olsa bir konuk.

Küçük bir kâğıt parçasına, o yetmezse küçük küçük kâğıt parçalarına çentiksi birşeyler çiziktirmeye başlamışım bile. Aa... konumsu birşey, basbayağı bir konu gölgesi vurmuş bile akkâğıtlara: Tam "Ne çekici, ne görkemli şey!" diyeceğim, dirimsiz-sönük birşeyden başkası yok ortada.

Sonra: iş-güç, başka yönlere sapar giderim. O hâlâ orda

ama. Yadsınamaz. Hangi yana dönsem akıl takılıyor oraya. Beni parmağında oynatmaya başladı başlayacak, – çoktan başlamış bile. Hangi yana koşturuyorsam onun dürtüsüyle koşturuyormuşum meğer.

Sonra: elimin altında irileşen kâğıtlara geçirdiğim kargacık burgacık satırlar arttıkça artar.

Sonra: Bir konu var işte. Şimdi burda üzerine eğildiğimiz şeyden dolayı, yaygın adıyla, konu. Ne konusu olacak, başka birşey olamaz ki, bir deneme-konusu var. Birden ayırdına erişiyorum: bu "konu" dediğim şey şimdi ortaya çıkmadı, *hep* vardı bende, hep içimdeydi, sallantısızca biliyorum bunu. Tuhaf şey ama. Dipte vardı demek! Dipten bastırıyor konu bende.

Sonra: öyle bir yakalıyor ki sonra, – bırakmıyor, bırakmıyorsun çünkü. Gel de kendinden sıyrıl; kendini bıraksan da kendinsin, bırakmasan da. Sabah akşam, evde dışarda, düşte, okurken, sağlıklıyken, hastayken, biriyle konuşurken, birilerini dinlerken. Herşey ona akıyor, ona götürüyor, ona esiyor. Her şey ondan bana, onunla bende. Artık ondan ötürüyüm ben.

Sonra: al eline kalemi yaz! – bak işte öyle olmuyor. Kolay gelinmiyor yazmaya. Daha doğrusu, ben gelemiyorum. Öyle çok zaman gerekiyor ki yazmaya başlamak için. Ne denli ileriye atsam da, her yazmaya başladığımda, "Erken davranmıyor muyum?" diye çıkışmaktan kendimi alamıyorum, – kime olacak kendime çıkışıyorum kuşkusuz. Bu söylediklerimle yanıltmamak amacıyla açık-seçik belirteyim: Yazmak benim için bilinçaltını bilince çıkarmaktır, gibilerden tumturaklı bir gerçek saptadığımı önesürmüyorum burda. Herkesin ne olduğunu bildiğini sandığı "bilinçaltı" kavramı ile pek birşeyler getiremiyorum gözümün önüne. İçlemi kaplamıyla kimselerin yabancısı olmayan "bilinç" bile, çoğun, balta işlemeyen bir orman benim için.

Sonra, ne diyordum: yazılı kâğıtlarımı çoğalta çoğalta, birsüre daha, bazan da çok uzunca süreler oyalanırım – neyle mi, yazacağım denemeyle. Burma burma heyecanlı bir koşturmadır bu. "Süre" dediğimse, duruma, durumlara göre, özellikle de sözümona konunun getirdiklerine göre, kimi haftalar, kimi aylar, kimi de (abartma yok söylediğimde) yıllar, onyıllar.

Nitekim yarım yüzyılı epeyce aşkın bir süredir içimde taşıdığım bir yazıyı, çocukken acıyla kurguladığımı sandığım bir yazıyı, gençken kâğıda dökmeye başlayıp da birtürlü bitiremediğim bir yazıyı, bir denemeyi tezgâha alacağım, – istekli birileri şimdi elimdeki yazıyı kapar kapmaz, ya da ben bir köşeye atıp unutur gibi yaptığım zaman.

Sonra: içimde bekleyen, içimde uyuyan, pişen, büyüyen o şey – birden artırır zorlayışını. Her "şey" kendine özgü bir yüklenişle yapar bunu. Hep ayrı bir bakışla yazıya yönelir, yani yazmaya iteler beni. Şaşılacak yanı yok bunun: "Çirkef" konusu başka "Büyük İskender" başkadır; "Yalım Çalısı" başka "Gezegen Anası" başkadır; "Faust" başka "Köpek Salyası" başkadır; "Buda Sakyamuni" başka "Masa" başka bir basınç gösterir.

Sonra: dıştan gözatana mantıksız gelen, benim içinse, bazan şaşırtıp üzen, bazan şaşırtıp sevindiren yazılı bir koşturma, – bir koşturma. Bölük-pörçük bölüklenen bölük-pörçük kâğıtlarsa: tümceli, tümcesiz, tek-sözcüklü, çok-sözcüklü satırlar oluştura oluştura artımlı kâğıtlar... Bir de ne göreyim: sığmıyor yazı yapracıkları eski-yeni dosyalara, özenli özensiz göstergeler kondurduğum eski yeni dosyalara. Kimi bir bakışta anlaşılıveren, kimi n'apıp etsem birtürlü sökemediğim renkli renksiz deneme ögeleridir bunlar.

Sonra: n'aptığımın kendim de pek hesabını veremeyeceğim bir yerli-yerine-koyma işine girişirim. "Konu" denen şey, yazımsı bir kılıkla şöyle böyle belirgin olmaya yüztutmuştur artık. Bugüne bugün söyleyecek birşeyim var ortada, pek açık-seçik değilse de birşey gene de. Kendim, söyleyeceğim şey'e dönüşmüşüm sanki. Bir gerginim, bir gerginim ki...

Sonra: hâlâ belirgin değil ne diyeceğim. Gerçekten birbir denemeden, diyeceğimden demeyeceğimden nasıl haberim olur? Konu nerde, peki – nerde olacak, beklemede konu. Beklemedeyim ben kendim. Kâğıtçıklardan sütunlarla birşeyler dik dik ayakta tutunmaya çalışıyor; kâğıtçıktan uçaklar duyma-düşünme göklerine havalanmak için sabırsızlanıyor; kâğıtçıktan bayırlar ovalara iniyor. Tasarımları zorluyor, tasarımlardan taşıyor çeşit çeşit kıvamlı satır-adayları. Uzun kısa tümceler, hayalsi tümce öbekleri, adlı adsız bölümcükler dolanıp duruyor göz-

lem-düşünme-duyum-tasarım enginlerinde. Bütün bunların hepsi birden mi – herşey bir günde mi? Yok canım! Zaman ister, çok zaman ister bütün bu dolup taşan yaşantılar. Hem acelem vardır, hem de epeyce yavaştan alırım. Daha doğrusu: her olup bitenden haberli değilimdir. Ne büsbütün elimdedir, ne de elimden kaçmıştır herşey. Keyifli arayışlı, sıkıntılı arayışlı biriyim artık: Birbirini çağıran tatları sevecenlikle tadan, güçlüklerden güçlüklere pala sallayan, yeryer düzenli yeryer dağınık bir yayılım...

Sonra: Konu belirsin artık! Oysa yapacak çok iş var. Kendiliğinden olup bitecek şeyler de var ayrıca. Bazı kılıklara bürünerekten belirginleşmeye yönelen herşey güzelce uyuyup dinlenmeli. Fırtınalar sarmalı ortalığı; yangınlar yangınları körüklemeli. Kendi gözümden bile sakındığım birbirinden alımlı yapraklar, çiçekler bezemeli oluşmakta olan yazı-dünyamı.

Sonra: düşümde de burgu burgu içimi oyan birşeyler; geceleri beni yatakta ürpertiyle sağa sola döndüren birşeyler. "Sabah olsun, hemen yazmaya başlıyorum!" doğrultusunda hızlı hızlı soluklar...

Sonra: umulmadık bir ertesi-gün. Sözümona bütün bu son kazanımlara karşın isteye istemeye başka bir güne bırakıyorum yazmayı.

Sonra: ne o öyle, derlendi toplandı sanırken yayıldıkça yayılıyor yazacaklar. Öteyandan: böylesi tek satır yazılmayan zamanlarda ne tadına doyulmaz şey şu 'yazarlık'! Birbirinden eşsiz tümceler "kura kura", yetkin nitelikli tümceleri birbirine çata çata geçen zaman ne güzel zaman. Yazısız, yazmasız ne özgür haftalar bunlar böyle. Keşke sonsuza dek sürse yazıya adanan ama yazma zorunluğu bulunmayan zamanlar. Ne iyi yapmışım da günü-gelinceye-dek ertelemişim yazmayı, yoksa bütün bu son kazanımlardan yoksun kalacaktım.

Sonra: yazıdan uzak bir iklimde sarmal sarmal artımla öztutuyor kazanımlar. Yazmayan yazar, somurta somurta kendini yer miymiş hiç – tümden yanlış şey. Tam tersine, yazmadığım için son yok sevincime; yazacağım nasıl olsa, ama ilerde, daha çok var. Yazı gündemde şimdi, nasıl olsa. Birdeyime, yazmadan yazıyorum işte ("yaşıyorum" diyecektim, neyse). Yazmakta de-

ğilim ki, büzüp kasan dikkatlere bürüneyim. Kuşlardan hafiftir yazma özgürü yazar.

Sonra: korkuyorum – yazma zamanı geldi. Neylersin, kaçacak kıyı-bucak kalmadı. Kendi yazımdan başka sığınacak yurdum yok. "Sen de al eline kalemi kâğıdı..."

Sonra: olmuyor birtürlü. Son andayım, oraya geldi çattı – ameliyata götürülüyorum. Ya çıkamazsam beni soktukları yapyabancı yerden. Ölüm-dirim işi bekliyor beni. Korkunçtan öte bir can-sorumluluğu altında eziliyorum, – ne peki, bir bilsem? Karmakarışık birşey. Paramparça içim dışım. Ne iç ne dış kalmış. Yorgunum. Hiçbirşey gelmiyor elimden. – Olacağına varır: bırakıyorum kendimi...

Sonra: işte sonra, kimbilir ne kadar sonra, bir sabah uyandığımda, geceyi nasıl geçirdiğim silinip gitmiş. Vıyıl vıyıl kâğıtçıklarmış insanı canından bezdiren. Sonraymış, sonra'larmış, ürkülermiş, önceymiş değilmiş...

Yazma zamanıdır! Bütün bunlardan bana ne şimdi. YAZIYORUM. Gündemmiş, taslakmış, aa-o-da-varmış, aa-bu-da-varmış, aa-bu-yokmuş, sakın-şunu-unutmayaymışım, buna-boş-vermeliymişim... geçti gitti hepsi. Beni bekleyen şey: YAZMA geldi çattı.

"Yaz beni!" – Peki. Ah o ilk tümce! Bunca boğum boğum dolanık yaşama zamanlarının ardından, yaşamaktan alıkoyan çoğun uyurgezer-aylak zamanların ardından ne bu *yazma-zamanı* böyle: geçmişin yalpa yalpa devingenlikleri hep bu ilk tümceciğin hatırı içinmiş meğer. Olgun-heyecanlı-dingin bir sevinç salkımıyım ben artık.

Sonra: hani sonra'lar yoktu? Olmaz olur mu hiç, – yazar yaşadıkça, okur yaşadıkça, ya da nerde yazı varsa, orda "sonra" olacak, hep sonra, sonra'nın sonra'sı olacak.

Sonra: başladım artık, son noktayı koyacağım güne dek böyle gider artık. Değil mi ki bunca sabrettin, gelsin birçırpıda dökülsün artık yazı akkâğıda. Yok öyle şey, yok – ne yazık ki yok, iyi ki yok öyle şey. Yazı bu, uzay-zaman içinde yayım yayım yayılması gerekir. Desene şimdi, nice sonra'lar sonrası şimdi, nice sonra'lara doğru tam da şimdi başlıyor... Ne mi, herşey.

Uzun süreler gerek bana. Bir bir sayamam ki "sonra'ları".

Her denemeye özgü değişik sayıda sonra'lar olasıdır. Sonra'ların birinden öbürüne koşturup duracağım. Yazma yazgım bu benim. Yürü git, yorul yorulma, uçarca koş, tökezlen kalk, dura dolana güçlüklerle başaçıkmaya koyul, dinç dinç seğirt amaçtan amaca, bilemediğin nedenlerle apışıp kal bazan; bazan nerden geldiği belirsiz çelmelerle boğuş, özüne öz katan tümcelerle tümcelere salına salına yürü git. Ne ki deneme yazmak: köşekapmaca, körebe, birdirbir, satranç, üçtaş...

Herkesin "konu" deyip geçtiği şey: öylesine üstüste yığılan, öylesine içiçe düğümlenen, öylesine sağa-sola dağılan, öylesine derlenip toplanmayı gerektiren bir etkinlik ki.

Sonra: o oraya, bu buraya gelecek: onun-yeri-orası, bunun-yeri-burası; önce-bu, ardından-öbürü... Kalem kâğıt eldeyse de bütün bunlar gene de tasarımda, tasarımlarda kuşkusuz. Yazıya her dökülüşse, kimi tasarımlara uygun, kimi tasarımları çiğneyen bir görünümde biçimlenmekte yazıda. Nicedir aklımdan bile geçirmediğim satır satır görünümler oluşmakta.

Gel de bu yaptığına bak! Hani kesinlikti yazma ürünü yazıda konu. Yaz, yaz, boz düzelt, düzelt boz, düzelt... bunların hepsi yazıya aktarırcasına içlerde, tasarımda, hâlâ tasarımda.

Sonra: sonralar sonrası tarihli bir sonra'da – *işte* eli ayağı düzgün diye niteleyebileceğimiz *en ilk* sözcük!

Birdenbire güneşli saatlere kalmıştır bundan böyle herşey. *Yazma* zamanı ile *yaşama* zamanını birbirine özdeş kıldın mı, tektük kaçınılmazlıkların zorlaması ayrıcalıklı bir-iki gözükme biryana – silinip gidersin ortalıktan. Kendi istencimle denemenin buyruğuna girdim, gidiyorum. Nereye mi: kaptırdığın söyleme gereksinimlerinin götürdüğü yerlere, yersizliklere.

Gerçekten de, yazacak konu arayıp bulmak diye birşey nedir bilmem. Nasıl olup bittiğini kendim de anlamadım: öyle tuhaf-doğal, öyle serüvensi bir biraraya-geliş ki bu. Hem kendimi hem evreni, hem kültürü binbir denemece deneylemeyle izleme koşturmalarından başka birşey yok artık gündemde. Deneme ortamında kımıldandığıma göre, seve isteye göğüs geremeyeceğim sıkıntı da yok. Yürek genişleten yürekliliktir deneme: Hızlı-yavaş bir oluşumla içiçe, yanyana, sarmaş dolaş sözcük-

ler: kök, gövde, dal, yaprak, çiçek bağlar durmadan; durakladığı sanılan dönemlerde bile tükenmeyen bir sözcük çağıltısı işbaşındadır.

Yazıyorum: birbakıma, gelip görmek için nicedir özlem çektiğim bir ülkedeyim. Gözlerimi dört açtım, kulaklarımı diktim, burnum kokularda; ayaklarım tabana duyarlı bir eşuyumla kimi havalanacakmış gibi, kimi kımıltısız yapışık birtakım alanlara. Belleğim herşeyi yutacakmış gibi apaçık. Anlayışım duru-keskin-belirgin bir saydamlıkta. Değerlemelerim atak-ölçülü kuşatımlara doğru süzülüyor.

Konuymuş değilmiş, bana ne bunlardan. Söyleyecek öyle çok şeyim var ki, hangibirini söyleyeceğimi şaşırıyorum. Kandırma, çalım, ürkü, kasıntı – hepsinden ötelerde yazı yazı konuşan bir dilim ben. Kendimden habersizmişim: ne atak, ne özgürmüşüm meğer! Gene de, varsın essin püfür püfür tehlike yelleri...

Yazan açısından, kabaca saptanırsa böyledir işte deneme evreni.

Kültürün, kültür-içi kültürlerin kuşaklarca oluşturduğu başdöndürücü bir salıncaktayım. Sonsuz dalgaların gizemiyle eşleşiyorum sanki. Yaşantı yaşantı örtülerimden sıyrılıyorum. Varlığım, tepeden tırnağa en küçük titreşimleri algılayıp sindiren bir esnekliğe büründü. Duyma gücümün, düşünme yetimin ulaştığı herşeyi özümle eleştirme ateşinde; özümü herşeyle kaynaştırma ateşiyle yanıyorum. Baştanaşağı merak, öğrenme, sevgiyim. Olanca dinçliğimle tırmandığım yamaçlardan bakınca, canıma can katıyor ummadığım görünümler. Derinlerde yattığını sezinlediğim anlam-yörelerine erişebilsem de erişemesem de, esrik esrik, ayık ayık bilincim. Nasıl unuturum: *yazıyla varetmeye* koyulduğum denemelerdeyim.

Gel de şaşma gerilerde kalan, yakınlarda depreşen: ısmarlama konu düşkünlerine; hazırlop konu lehimcilerine; eğreti konu anamalı tüketen mirasyedilere; alıntıyla çalıntıyla ortam havasını okşayan gözboyayıcılara; geçerakçe konuları sakız ederek başkalarını sorumsuzca oyalayanlara; çalım olsun diye sözümona uydurma görevlere dörtelle sarılanlara; inanmadan

çiziktiriverdiği şeyi, "deneme" adı takarak benimsetmeye çalışanlara; bu tür sözümona yazıları deneme diye benimseyen okurlara, eleştirmenlere gel de şaşma.

Şimdi burda birtakım yapaysı yöntemleri yardıma çağırıp – deyimi ille de kullanacaksak – deneme "konularını" belli öbekler içine toparlamaya yeltenmeyeceğim; ne ilişiğim var bu tür şeylerle. Sınır tanır mı ki deneme? Benimkilerse: sessizce seven duruşlarından ötürü, gürültüsüz patırtısız izlenimler uyandırsalar da, nerdeyse azgın bir başkaldırıdır herbiri.

Konu mu –, pıtrak gibi konu bende. Konunun bini bir para değil ama. Herbiri yaşam özüyle somlaşmış altın. Eskiymiş yeniymiş, zormuş kolaymış; açıkmış kapalıymış, saydammış bulanıkmış; çocuksuymuş yaşlıcaymış; başkaları ne demişmiş, başkaları ne diyecekmiş; felsefeye kanat çırpmış, bilimlere kazık çakmış; şiirsellikle kendinden geçmiş, gizemlerde yitiklere karışmış; eleştiriyle sipsivri dikkat kesilmiş; teknolojinin yolaçtığı değişimlerle başaçıkma kaygısıyla çırpınıyormuş; eğitimce ağırbaşlıymış; Doğu'ca derin Batı'ca akıllıymış; hanımca-efendice usluymuş, delinin delisiymiş; güncelmiş kalıcıymış; soyutmuş somutmuş; sıkıcıymış ilginçmiş; uzmanlığa bağlıymış, uzmanlığı ti'ye mi alıyormuş; boyumu aşıyor muymuş, yoksa aşmıyor muymuş...

Böyleymiş, ya da böyle değil de bambaşka birşeymiş... Ne çıkar bütün bunlardan. İçten içe dürtüklenip sürüklenmediğim; gerçekten merak etmediğim; özvarlığına gereksinim duymadığım sözümona konularla ne alıp vereceğim ola ki benim! Ezbere kaygılı konulardan bana ne! Kafamı gerçekten kurcalayan, duyum-duygu-özlem-inanç-düşünce-yargı-değer dünyamı sınayan şeyler üzerinde söyleyebileceklerime adadım bir kez özümü gidiyorum, – ötesini bilmem, gidiş o gidiş.

Sayılası dökülesi şey mi binbir dalı budağıyla "konu"? Okulsu bir yaklaşımla başkaları zaman ayırsa da, benim zamanım yok bazı şeylere. Olması gerekmez zaten.

Genelde "konu" diye belirtik biçimde çevrelenen şeyler nerde, benim şimdi dönendiğim çevrinti çevrinti *labirent* nerde? "Şimdi" diyorsam, "konu" adıyla bellenen şeyi, şimdi aceleyle

şurasından burasından düşünmekte olduğum için böyle diyorum. Yoksa bol bol konularla çeşit çeşit, dolanık dolanık, atlayışlı sıçrayışlı, öbeklemeye girmeyen; alkış sesine duyarsız, çıkar çekimine aldırışsız "konu'larla" örgülenen bir deneme-yaşamı benimki. Kendimi bir kez yazı ortamında bulduğuma göre, kendimi bildim bileli bu ortamda soluk alıp verdiğime göre, bugüne dek basılmış basılmamış yayınlarım bu tuhaflığımın, ya da deliliğimin tanıklarıdır.

Ayrılma

Neler girmiyor ki denemelerime, neler yok ki orda. Bir dağınıklıktır, bir dağınıklıktır gidiyor. Ne ki deneme dediğin, hep yinelerim: dağınık düzen, düzenli dağınıklık. İlle de dağıtmakla, ille de toparlamakla alıp vereceğin olmasa da böyle. Şurdaki burdaki akla gelmedik kaynaklı kaynaksız kaynaklardan özdevşirmeler, şuraya buraya konup göçmeler. Derken derken, şurayı burayı sorgulamalar, şurda burda köksalmalar. Çeşit çeşit güzellikler çeşit çeşit çirkinlikler ile içiçe, örtük örtük. Sanki kendiliğinden olup bitiyor herşey. Kuşkusuz, hem rasgele hem değil. Birbakıma ben böyleyim: ben benim diye böyle; nitekim başkaları başka olduğu için başka. Yaşama bakışlardır, yaşamla bakışlardır, yaşamı yaşamla işleyişlerdir denemeler. Gönlünce duy, düşün, özle, yayıl, büzül; yayıl, dağılıp dağılıp toplan, sonra gene, – *hep* böyle, böyle işte...

Evren-doğa-ben-dünya-kültür-başkası deneme deneme oluşuyor, biçimleniyor, değişiyor, sıklaşıyor, çözülüyor yaşamın bir yerlerinden öbür yerlerine. Keskince buyurmakmış, açıkça öğretmekmiş, sallantısızca gütmekmiş, – yok canım, bambaşka yerlerde deneme, sonsuzca çeşit çeşit deli deneme. Adı üstünde: deneme.

Konu bağlamında, bana en çok çile çektiren birşeye değinmeden geçemem: "Sakın konudan ayrılmayın!" buyruksu tekerlemesi bu.

Böylesi bir saçmalığı kim atmış ortaya? Kim olacak "yazı yargıçları" diye adlandırabileceğimiz sözümona akıllılar. Binbir dereden su getirip (başka türlü olabilir mi) kesin yargı güden dizi dizi gözdağı dikiyorlar adamın karşısına: "Derlitoplu ko-

nuna sımsıkı sarıl!", "Aklını başına al: denetimi bırakma; konudan ayrıldığın an, yandığın gündür!" İnsanı yıldırıyorlar da. Başta okullar, yani ilkinden yükseğine öğretmenler, ardından herkes, – bunların karşısında sinen sinene. Uzandığı her kesimi avcunun içine alır ezberci eğitim; herkesi, nerdeyse herkesi sersemletir. İyi ki "nerdeyse", yoksa gerçekten yanmıştık.

Genelde öğretilen aşağı yukarı şu: Yazarsan, yazdığına deneme yazısı denmesini istiyorsan, vargücünle bağlan konuna, bir daha da bırakma. Tek konu, tek deneme, kural bil bunu. Düzçizgi doğrultusunda işle konunu. Başı, ortayı, sonu iyice belirgin kıl. Unutma: konudan ayrılır ayrılmaz akıllar karışır. Öz'den uzaklaşmaktır konudan ayrılmak. Bu yüzden gecikir de gecikir önemli olan: ipucu kaçar gider, – yakalayabilirsen yakala. Şaşkına dönen yazar şaşkına çevirir okuru.

Bütün bu beylik lafların, ekleri akrabalarıyla, baştanaşağı karşısındayım. Öyle de üşüşüyorlar ki insanın üstüne. Canımı az sıkmadılar. Kasıntı kasıntı duruşları ne denli etkileyici olursa olsun, böylesi laflar bir kulaktan girip öbüründen çıkmalı. Kim ne derse desin, iler tutar yanı yok çünkü. "Öz" diye birşey var mı ki, "konu" olsun, bir de "konunun özü" olsun. Konudan ayrılmak engellerle yitip gitmekmiş, – hiç de değil: "Konu!" "Konu!" diyoruz, peki, yakından uzaklara gitmeden, uzaklardan yakına gelmeden, gidip gelmeden, gelip gitmeden nasıl göreceğiz konuyu? Ne mantıkça bağdaşmazlıktır, ne gerçekliğe aykırıdır bir uzağa bir yakına seğirtip durmak. Gerekeni gerektiği gibi yapacağımıza, bir tutamcık konuya yapışıp kalalım mı yani? Konuya, olabildiğince özgürce, yani *çepeçevre* bakmadan, konu'yu çeşit çeşit açılardan denemeden nasıl yakalarız konumuzu? Örtük ayrıntılara inmedikçe, neyi kavradığımızı ileri sürersek sürelim kof bir savunudur bu. Hele ben, çoğun o "ayrıntı" deyip geçilen konudaki-ötelerin-ötesine sıçrama tiryakisiyim. Bu gibi ayrılışlar konuya "engel" sayılsa da, çekincesiz diyeceğim, engel zenginiyim ben.

Konu hapisliği değildir deneme. Meraklardan doğan meraklar giderme alanıdır deneme. Konuyu *açmadan* ulaşamazsın konuya. Konuyu açmaksa, konuda büzülmekten vazgeçmektir; konuyu *aşmaktır.* Hepten konusuna yapışıp kalan, bin türlü ça-

bayla kotarsa da, yalancı-pencerelerin sözümona gösterdiklerinin kapalılığına boyuneğmek zorundadır. Oysa deneme: konudan, birdeyime, *dışarlara* açıla açıla; birdeyime, konudan başka yörelerin, bambaşka yörelerin dinçliğe dinçlik katan kültür-yaşam havasıyla gençleşe gençleşe dokuyup kurar kendini. Bazı çevrelerce kınanan o konudan uzaklaşma "sapkınlığını" gözealmadan nasıl *geliştiririm* konumu? Kendi hesabıma: konudan "ayrılmayı", konunun yüreğine varış, binbir yüreğine varış serüveni diye yorumluyorum. Bu yorumla kendimi kandırmadığım inancındayım. Denemelerimde yapıp ettiklerim bunun belgesidir.

Sözümona *konu'yu* türlü türlü *konu*'ların o sınır tanımaz geniş mi geniş, renkli mi renkli ortamındaki uygun oranlamaların içine yerleştirmeden nasıl erişirim olanca gerçekçi-hayalsi varlığıyla *konu*'ma? Desene etkinliğim, böylesi bir ortamı: *binbir* yönler, yanlar, dengeler, kokular, sesler, düşler, nesneler, geçmişler, gelecekler, geçitler, üstler, altlar – daha nice nice kesitlerde, görünümlerde, boyutlarda algılamaktır, düşünmektir. Konuyu konuyla yakamozlamadan nasıl duyarsın, nasıl düşünürsün, nasıl yaşarsın konuyu? Zamanı gelip çattığında, sığ bakmayanlar için, "konu" diye birşey kalmıyor ortada... Kalmasın. Deneme bu. Hatırı büyük. N'apıp edip hakkını vermek gerek. Böylesine bir hakverme işine verdim ben kendimi.

Gerçi bazı eğitim, okuma, yazma alışkanlıklarıma aykırı düşüyor bu söylediklerim. Doğrudur. Denememle, yaşayışımla böyleyim, böyle benim gerçekliğim. Belirttiğim kıvamdaki yazılara deneme denmezse, *ne* yazdıklarım "deneme" *ne* de ben denemeciyim.

Hadi ben öyleyim diyelim, peki, ya "gerçek" denemeciler? Hiçbirinin adını anmayacağım, nasıl olsa içime kazılı herbirinin adı, yaşamıma sinmiş herbirinin eylemi, yapıtı, etkisi. Bazılarının adı, bazı ülkelerde, çoktan genel kültürün bir parçası zaten. Hiçbirini benim savunmama gereksinim yok. Eşsiz tatlardan yoksun kalmak istemiyorsak: konudan sözümona ayrıla ayrıla yazan (nitelemem bağışlana) doğru dürüst denemecileri bir an önce yaşama-gündemimizin içine almaya bakalım.

Özüme gelince: bir kez "konu" diye bellenen dar bir çerçe-

ve içine sıkışıp dönenmeye gelemem. Konudan konuya atlarım. Ne için olacak, *konu hatırı* için. Bence, nesnel-kişisel bir yayılıp derinleşme uğraşıdır deneme. Kuralsı-akılsı uslulukla deneme olmaz. Ne o öyle, konu odacığıma döşeğimi bir güzel serecek, sonra da yangelip yatacakmışım. Böylesi uykucu akıllılardan değilim. Benim için deneme: konudan konuya, *olabildiğince* sıçraya sıçraya bir *oyma* eylemidir. "Bu seninki deliliktir!" türünden bir karşı-çıkışla yüzyüze gelsem de, işte apaçık yanıtım: n'apalım, deliyim ben. Denememle dilegetirmeye çabaladığım şey gereği, denememle seslendiklerime *saygım* gereği böyle olmak *zorundayım.* Deneme yazarlığını özüme uygun görev diye seçtiğime göre*seve seve* böyleyim. Şunu apaçık desene: "akıllı" denemeler değil, *deli* denemeler benimkiler.

Deli de olsa, akıllı da olsa ergeç bir soru oturacak gündeme: kâğıda rasgele sürt kalemini, konunun birinden öbürüne hop hop, al sana deneme, – olur mu hiç böyle şey. Yazarlık, denemecilik rasgele olsaydı, dünyada daha kolay birşey olmazdı.

İyisi mi, kimseleri işe karıştırmadan ben gene kendi adıma söyleyeyim: sürekli *çalışma* gerektirir deneme. Bak gör; oku kavra, ara araştır; git incele; deş öğren; yardıma yönel; kötü kişi ol dokuz köyden kovul; sevgilerini genişlet; bilgilerini artır; anlayışını keskinleştir. Üstüne üstlük: herkes gezip eylenirken, söyleşip dinlenirken, sen kurubaşına gömül sözcüklere; özünün özüne biçtiği güçlüklere çözüm bulacağım diye tekbaşına pala salla.

Haksızlık etmeyelim gene de. Deneme yazmamdan ötürü nice tatlar da eşlik etmiyor değil yaşamıma. Hep konudan konuya, öyle de, gerekince, ne gerektiğinden az ne de çok özen, özveri, özdenetim. "Deneme ne ki, daldan dala kon, olsun bitsin" demeye kalkışanlar, keşke azıcık başkalarının ne yapıp ettiğine daha dikkat etseler, – ama ne gezer. Herkes kendince bir vur-patlasın-çal-oynasın tutturmuş gidiyor. Bense, orası-öyle-olacak, burası-böyle-olacak koşturup duruyorum denemelerimde. Özyaşamımı elden geldiğince kendime uygun bir biçimde yoğururken, akıllı uslu, akılsız ussuz denemelerimle sarmaş dolaş yaşayıp gidiyorum işte.

Bitmemişlik

İmreniyorum yazdıklarına son noktayı koyan yazarlara. Gel de pek tatmadığım bir dinginliğe eriştiklerini kurma. Sözümona hayranlığım çok sürmüyor ama. Kımıl kımıl birşey içimde: iyi ki öyle değilim, diye seviniyorum doğrusu. Durup durup kalemimden çıkanları şöyle bir anımsayınca, açık-seçik önümde beliriyor gerçeğim: n'etsem onlar gibi olamam. Sık sık kızıyorum hepsine. Böyle yazarlık mı olur, diye bağırmamak için zor tutuyorum kendimi.

"Son nokta", yazı'yı düpedüz bitirmektir. Biter mi oysa yazı. Öykü anlatanlar, şiir söyleyenler, sahne oyunu yazanlar, daha da başkaları kuşkusuz, dediklerimi ciddiye alsaydılar, karşıma dikilip birkaç değinişle işimi bitirmeye girişmişlerdi bile. Kendim söyleyip kendim işittiğime göre, kendimi çürütmeyi denemek de bana kalıyor. En iyisi, genelde yaptığım gibi akılları çok karıştırmamak için, (böylelikle akıllar daha mı çok karışır, orasını bilemem) yalnızca kendi adıma, kendi denemelerim adına konuşayım.

Ne önceden saptadığım bir bitime doğru anlatıdır denemem, ne de dize dize seslerle yoğun bir oylum belirginleştirmeyi amaç edinmiştir; başı sonuyla her aşaması birbirine sıkıca kenetlenmiş gelişimli bir tiyatro kurgusu da değildir deneme. Böyle olunca denemenin, "İşte buraya varmak istiyordu, nitekim burda sona erdi" türünden bir bitişi olduğunu sanmak yanlış mı yanlış bir saplantıya düşmektir bence. Denemenin sözümona hangi konusu hangi aşamada son bulur ki? Denemeden başka yazılar yazanlar için, "Çok uzatmış, kısa kesmeli!" diye söylenen okurlara sık sık rastladım; denemeciler içinse, sık

sık "İyi ki yayılmış, keşke daha da yayılsaydı, kimbilir daha nice tatlar sağlayacaktı!" türünden dileklerle karşılaştım.

Gerçekten, *bitmez* deneme. Nasıl bitsin, *deneme* bu. Gerçi her denemenin bir oylumu var: dıştan bakıldıkta, belli bir yer tutuyor; genelde tek bir anabaşlığın kavradığı tek bir kuşatım. Bir de bana sor: her denememde deneme'nin bitimsizliğini yazıyorum ben. Alışılageldiği üzere kesin bitim-çizgisi diye yorumlanan son-nokta'yı, özde: "Daha-bitmedi!" "Ötesi var!" "Hep sürecek!" diye anlıyorum. Hiçbir denememin, yayımlandığında: "Buraya kadar!" "Ötesi yok!" "Konumu tüketesiye işledim!" gibi bir gönül-durumuna ulaşmış olduğunu söyleyemem. Ona ne kuşku, birçok yazar gibi ben de vargücümle deşerek sarıp sarmalamak isterim "konu-çevrem" dediğim şeyi. İnsanın söylemek istediklerini gereğince söylemesi kadar kafa dinçliği veren birşey var mı? Gene de, her denememin sözümona bittiği yere: "ve-bunun-gibi-şeyler-işte!" türünden, "ve-daha-bambaşka-şeyler-var!" türünden bir imza atmamak için zor tutarım kendimi. Deneme gerçekliğimi örtbas etmek aklımdan bile geçmediğine göre, söyleyeyim: Her tümcenin, ya da bazılarının tümce bile demeye çekindiği her deneme-ögesinin ardına "bu-tümce-bitmedi!" diyesim geliyor, – seçikçe belirlenmiyorsa da, bıkıp usanmaksızın yapıyorum bunu. Başka birşey gelmiyor elimden; deneme tutumum bu. Ola ki bunun için, başlangıçlarım biryana, dergilerde deneme yayımlamaya çoğun pek yanaşmıyorum. Benden nerdeyse zorla koparılmadıkça ancak kitapta görünüyor denemelerim. Ne de olsa, hiçbiri bitmediğine göre, ister başlıklı ister başlıksız olsun, biri öbürünü izliyor uzunlu kısalı zaman-aralıkları boyunca.

Bitimsiz denemeler yazmanın bazı nedenleri olduğunu yakalar gibi oluyorum bazan. Deneme-yazma-biçemimde rol oynadığını sandığım bu nedenlerden önemli saydığım bir-iki öbeğe dokunayım. Biryanda nesnel kökenli nedenler, öbüryanda kişisel kökenli nedenler var. Denemelerimde hep birarada ortaya çıksalar da, neyin ne olduğunu görmek bakımından, bunların herbirini ayrı ayrı elealabilirim.

Önce *kişisel* yön: kimse kendini tam tamına bilmese de yanılmıyorum: işbitirici biri değilim. Ne kendime ne başkalarına

haksızlık etmemek için daha yakından belirtmeye çalışayım: ilk heyecanla ağzımdan kaçan deyimi düzeltip yumuşatıyorum: *yazıbitirici* özelliğim *yok*. Kendi gözümde apaçık bu. Azıcık dikkat eden herkes için öyledir sanıyorum. Sallantısız gerçek şu: Yazıbitirici olmayışım hiç yazı yayımlamadığım anlamına çekilemez; yayımlama durumumla çelişir bu. Günışığına çıkan nice yazıma, nice kitaba karşın yazdığım her yazının *bitmediği inancımdan ötürü* böyle diyorum. "Bitti" yaftasıyla damgalansa da, yazılarının hiçbiri bitmiş değildir. Yazıyla yapıp ettiklerime ilişkin en içimde yerleşik kanı bu. Belli değil mi zaten: her yazım öbürünün sıçrama-tahtası, her yazıda sanki başka bir yazıya atlamak için sallanmaktayım; her yazım öncekilere bağlı olduğu gibi kendini izleyeni, daha da sonra gelenleri çağırmakta sanki; her yazımdaki sözümona konular, ayrıca özel adlar, genel kavramlar (tuhaf andırışlı bir nitelemeyle) birbirlerinin yanına sokulmaktalar sanki. Dıştan aceleyle bakınca, bütün bunlar kişiye özgü yergiden sıyrılmış (en iyi nitelemeyle) bir tutarak diye yorumlanabilir. Belki öyledir. Eksiklik –sözüyle– damgalamaktan kaçındığım bu öznel çizgimi, işte düpedüz böyleyim, diye anlayıp yaşıyorum.

Yazı bitirici değilim; daha doğrusu yazdıklarıma kuşkuyla bakarım. İnandığımı yadsımaya kalkışınam ama "Söylediğim gerçekte başka türlü olabilir mi?" kaygısından sıyrıldığımı anımsamıyorum. Öyle bir diken ki bu kaygı, çeşit çeşit meraklarla sarmaş dolaş, nerdeyse acıtan bir diken gibi batar da batar içime.

Bir de şu: gönülde kargaşa, çevrede kargaşa, – batmış gibiyim kargaşaya. Gerçi bazı şeylere azçok çekidüzen kazandırdığım oluyor; oluyor da, yazılar alanında, denemeler ortamında bu böyle. Yazıdan ötelerde esen gerçekliklerse, birden tozdumana boğuyor heryanımı. Boğulur gibi olunca da haydi başka denemeye.

Bir huyum daha var, "huy" diyeceğim, başka nasıl niteleyebilirim; yermeye kalktığım zamanlarda bile iyi-ki-var diye sevindiğim bir huy: dilegetirdiklerime arttıkça artan bir ateşle bağlanır bağlanırken, sımsıkı yapıştığım sözümona konulardan birdenbire gevşer ellerim. Bıkkınlıktan ya da yorgunluktan çok,

başkaca önemli birşeyin varlığı; ayrıca yazıyı çiziyi de katarak söylüyorum, hiçbirşeyin ama hiçbirşeyin önemli olmayabileceği; böylece, yazıya sımsıkı sarılışımın bir saçmalık olabileceği, giderek beni bağnazlığa sürükleyebileceği ürküsü sarar heryanımı. O zaman, kendimden uzağa, uzaklara sıvışırım. Birçok kez daha dönmek için, ama başka türlü denemek için. Kimileri şaşırıp kalsa da, şaşacak birşey yok bunda.

Denemelerimin n'etsem bitmeyişine gelince, genelde unutulsa da, benim için ağırlıklı gerçek şu: En özgür yazı-*alanı*, sonsuzca özgür yazı-alanı deneme. Tiyatro yazarının, bazı kıyıbucağı umursamasa da çiğneyemeyeceği öcüller var; onlara uymazsa tıkanıp kalır sahne oyunu. Uzunlu kısalı öyküler de, bazı şeyleri baştan hesaplamayı gerektiriyor. 'Şiir esin işidir', tekerlemesi kolgezse de doğru değil. Şiirin esinden öte binbir ağırlığı hafifliği dengelemesi gerekir. Oysa deneme: özgür mü özgür. Sınırlanmaz bir gelişimi var. Kısıtlamasız bir özgürlük alanı. Bu böyle diye, "Deneme başıboşluktur!" türünden bir yanlışa kapılmamak gerek. Hiç öyle şey olur mu: hangi yazı başıbozukluktur. Yazı dediğin, özellikle deneme'yi gözönünde bulunduruyoruz şimdi, en incesinden duyarlıkla düşünülmüş yazı-ögeleriyle kurulup dengelenir. Ne ki, özgürlük ile düşünme birbirini dışlamaz. Özgürlüğü özgürlüğe yakışmayan biçimde duyup düşünmeyen "deneme", deneme olur mu hiç. Bu nasıl sağlanacak, peki? Anlatılır şey mi bu! gereği gibi deneme yazmak, denemeyi gereği gibi okumak gerekir. Şurasından burasından değindim zaten, *çalışma* işidir deneme: yaşamı düşünüp işleme doğrultusunda bir çalışma. Denemeyi yazmak da okumak da çalışma gerektirir. Okulsu, kuralcı, sıkıntılı bir çalışmanın sözünü etmediğim doğal, – benim için sallantısızca bu böyle.

Denemeyi bitimsiz kılan o temeldeki *nesnel* zorunluğa gelince, herşeyimizi kuşatan yaşama gerçekliği belirliyor bunu, yadırganacak durum değil bu da. Şöyle ki: coşku, üzüntü, pislik, güzellik, hayranlık, ölüm, ezinç, uyuşukluk – kimsenin sayıp dökemeyeceği, kimsenin eksiksizce açıklamaya akıl erdiremeyeceği kaçınılmazlıkta acı-tatlı bir yaşama havası içinde soluk alıp vermekteyiz; bazan sürüne sürüne herkesi sarıp sarma-

layan öyle bir uzay-zaman nesnelliği ki bu, hiçbirzaman sözle yazıyla tükenesi değil. "Bu budur!", "Hayır budur!", "Söylenecek başka şey kalmadı!" türünden yeltenişlere kıskıs gülen evrensel bir gerçeklik sözkonusu. Bilimdi, şiirdi, sanattı, hepsi, hepsi sayısız kuşaklar boyunca, orasından burasından görüp yansıtmaya çalışıyorlar yaşama *gerçekliğini.*

Anlayışım uyarınca, işte deneme *de*, kendince, böylesi bir sokuluş. Her denemem: yaşamanın *içinden yaşamayı* azçok *dile getirmeye* yönelik bir *deneyiş*. Söylediklerini birtürlü bitiremeyen bir çaba deneme, – bitmeyen bir söylem. Denemenin anayasası bitmemişliği işlemektir. Sen bitersin, o bitmez. Sen 'bitince' başkaları işleyecek, bu hep böyle sürüp gidecek. Deneme bir ev olsaydı, doğal ortam temelinde kültür-teknik verilerinden yararlanıp başkalarından da yardım görerek kendi ellerimle yaptığım bir ev olsaydı, günü geldiğinde, işte bitti, diyerek bir güzel yerleşirdim eve. Oysa ev değil deneme. Ola ki bir saz, bir keman diyelim. Çeşitli ögeleri özenli emeklerle birbirine çat, sonra da "Bitti!" deyip koy kenara. Olası şey mi bu: birdeyime, bittikten sonra *başlıyor* keman. Kafa, gönül, el, duygu, bilgi, çaba, istenç, – yalnızlıklarda birlikteliklerde tını tını hep yeniden *olacak* keman. Benzetmeli söyleyişi daha çok çekiştirecek değilim, kırılıp gider keman. Önemli saydığım gerçeğe parmak bastım sanıyorum: Bitimsiz oylumlu yaşama evreninin bağrından çıkan; özünü böyle bir evrenden hep yeni tınılar derlemeye adayan bitimsiz bir söylem dizisidir deneme. Biri bana "Ne yazıyorsun?" diye sorduğunda "Deneme yazıyorum" diyeceğime, hep kendi kendime onayladığım gibi, gizemle, "Bitimsizliği yazıyorum" yanıtını versem, yanlış bir yanıt vermiş olmam.

Yaşam da deneme de labirenttir: içinden çıkamazsın. Deneme *göçebesiyim* ben. Ordan oraya, – sonu olmayan konulardan sonu olmayan konulara... Ben labirenti işlerim, labirent beni. Kendi kendimi işlerken yaşamı, yaşamı işlerken kendimi. Durdurak tanımayan bir uğraştır bu. Diyelim ki, sonsuzluğa eşlik ettin denemelerde, gene de noktayı koyamazsın. Sözümona "Bitti!" dediğin ana dek hep değişme. Değil mi ki değişme değişimdir, "Bitti!" dediğin andan sonra da sürüp gider. Sözgelimi: bu denemeye başladığım andan şimdiye dek öyle değiştim

ki. Bundan böyle bana başka denemeler de kısmetse, onlarla sürüp gidecek bu değişiklik. Oldu-bittiye gelmez deneme. Değişme değişmeye gebedir çünkü. Yaşamın yazgısı bu, denemenin yazgısı bu.

Öyleyse, çoğun, heyecanlı aceleci itilimler yüzünden gözden kaçan bir gerçeği vurgulamam gerekiyor şimdi: Yaşam-deneme denen bitimli süreli gerçekliğin bir değeri var mı ki. Öyle ya, bitmediğine göre nasıl yetkin olur deneme; eksik şeyler değerden yoksundur; öyleyse deneme de. Kessem daha iyi. Mantıkça ne denli sürükleyici sanılırsa sanılsın, bu tür çıkarımların iler tutar yanı yoktur. Varsa, değersiz mi değersiz birşey deneme. Gerçek öyle mi ama?

Ne diye deneme yazılır, peki? Ya da, sorumluluğu üzerime alıp kendim için sorayım: Ne diye deneme yazıyorum? Bitmez'i sözümona bitirmek değildir denemenin ödevi. Konusunun işini bitiren denemenin de işi bitiktir. Oysa bu tür oldu-bittilerle değerinden birşey yitirmez deneme. Denemeye pek değeri olmayan bir etkenlik, hattâ değersiz bir etkenlik gözüyle bakmak, dolayısıyla da deneme yazmayı değerden yoksun bir oyalanma diye damgalamak, yandaş bulsa da, çarpık bir sanıdır bence. Buna bakıp deneme, yapısı gereği yetkin-eksiksiz bir yazıdır, demeye mi getiriyorum. Olsa olsa özü özgeyi kandırırız buna kalkışınca. Benim kanım şu: gelip geçiciliği dilegetirmek değerinden etmez yazıyı. Tam tersine gelip geçiciliği çarpık nitelemelerden kurtarıp anlayışla yaşamaya yöneldiği için, değişe değişe varolup giden yaşama pınarından tatlanmaktır, tatlandırmaktır deneme.

Böylece, sürekli gelip geçicilik söylemi diye anlayıp yaşadığım denemeler yazmakla: bağnazlıklardan ötelerde dolaşmaya, tekyanlılıkların kıskıvrak bağlayan darlıklarını aşmaya yönelirim gücüm elverdiğince. Bunu yapınca: bana düşen yaşama-zamanının, nerdeyse başdöndürücü bir çekicilikle kıskıvrak kuşatan daracık bir etkenliğe dönüşmesini önlemiş olurum. Özgürlük adına özgürlüğü tehlikeye sokmaya kalkışanlara karşın, denemenin bu sağladığıyla, kendime özgürlük sağlamış olurum, talihliysem başkalarına da.

Desene

Deneme yazarı olarak bitimsizlikte gidip geldiğimi bilmek, yanılmadığım inancındayım, bilinç kazandırır insana. Bilinçse: ne denli ayık-engin-olursa, o denli darlık-ötesi bir hoşgörüdür. Bir sevecenlik, bir alaysılık, öze özgeye incitmesiz bir *yaşayıp yazma biçemi* armağan eder kişiye. Salt kestirip atmalar, yerini bir kez böylesi bir bilince bıraktı mı, denemeler: o öznel-kişisel varlık-kucaklayışına özgü bir havayla, bir kokuyla, bir uçuculukla, püfür püfür bir armağan olarak doldurur içleri.

Gel de şimdi başı sonu belirgin bir konu'yu yazma türünden saplantılara boş verme. Hâlâ ayak diriyorlarsa, onların olsun "konu". Bana düşense: algı-çevreme giren girmeyen bazı şeyleri ucundan kıyısından konulaştırır gibi yapmak, bu çabalar doğrultusunda yaza yaşaya gitmektir.

Hep yeniden doğmaktır deneme.

Başkaları için tüm bu dediklerimin ola ki tam tersi geçerlidir. Olsun! Gene de sür git sen. Denemeciysen başka n'apabilirsin zaten? Bil ki, "akıllı uslu" olmak başkalarının işi. Senin yazgın: özüne biçilen yaşamı, gücün yettiğince özüne özgü biçimlemektir.

Duyduk duymadık yok! Deneme ne ki: ağzına tıkaç tıkasan, içindeki delilik ya da akıllılık boğar seni; ağzını açıp konuşunca da, sözümona akıllıca delilikler kaplar ortalığı.

Desene, denemecilik dediğin: daha *d*'sine dolanmaya davranırken, "delinin delisi" devinimlerle dipsiz diplerde dal dal dallanmaktır.

KATKI ÇABALARI

İyileştirmeye Yönelik Uzanışlar

Kendi kendime sürdürdüğüm yazılı konuşmalar, kediliğinden diyebileceğim bir akışla, sesini kimi yükselterek kimi kısarak, başkalarına da yönelmektir. Böylesi yönelişlerin, pek belli olmadığı zamanlarda bile, sessizce başkalarına dönük biri olduğum inancındayım. Derinlerden gelen özkonuşmalı denemeci davranışı bu böyle. İşte dil dayanağımla, eylem olanağımla bu "deneme" diye yaşayıp gerçekleştirişimi, tek bir sözcükle *açılma* kavramı atında toplayabilirim.

Varımla yoğumla açılmaya aç biriyim ben. Ardına dek açık kapıdır her denemem. Kendi kenidimi açıyorum; kendimi *dışlara* açıyorum; dışları *içime* açıyorum denemelerimde. Bütün bu açılma etkinliklerine okurlarımı da katıyorum. Rasgele olup bitmiyor bu, seve seve yapıyorum bunu. Böylece her açılışım onlarla açılmam, onları da açmam demektir.

Hep aynı yerde dönenip durmaya katlanamam. Bana göre değil dapdaracık yaşam. Kapanıklığa gelemem. İnsanım: açılmak üzere dünyaya geldiğim kanısındayım. Daha doğrusu: dünyanın bir açılma-alanı olduğu; dünyanın kımıltılı bir parçacığı olarak açıla saçıla varolabileceğim kanısındayım. Bazan hiçbir çaba göstermeksizin, bazan n'apıp edip hep bu doğrultudayım; başka türlü bir yaşama tasarlayamıyorum. Böyle yapmayan bir insan, insana uygun bir yaşam sürmüyormuş gibi geliyor bana.

Açmak, açılmak: bir *aşma* eylemidir. Demek ki payalınan varlığı çepeçevre kavrayıp *öte*'ye geçmektir. Açılmak: varlığın sınırlarını *genişletmektir*; bilinen'den başka'ya, bildik'ten, alışılmış'tan henüz-tadılmadığa seğirtmektir. Bir kez gerçekleştiril-

diği üzere sürüp giden *yaşamı değiştirme* atılışıdır açılma. Ancak içiyle dışıyla özgerçekliğini *karşı*-gerçekliklerle zenginleştiren kişi, açılma nedir, bunu bilen, bunu yaşayan kişidir. Söylemesi ne denli kolaysa, gerçekleştirmesi o denli özen isteyen birşey. Bunun için uğraşların en tatlısı, en anlamlısıdır deneme.

Ona ne kuşku, açılmayı açılma kılan: *dikkat* ve çalışmadır. Dikkat kesilirim denemelerimde. Dikkat nedir bilmeyen, deneme yazamaz; dikkat nedir bilmeyen deneme okuyamaz. Yazsa da okusa da, öylesine işte. "Deneme" dediğin: olanca çevresiyle kişiye, başkalarına, topluma, kültüre, dünyaya, evrene, üstünkörü bakmaya *katlanamayan* bir algı ve anlama istencidir. Yazar açısından: ayrıntı kaçırmayan bir dikkat etkenliğidir deneme. Okur açısından deneme: olanı, oluşu, süregidişi yakından izlemek, olana, oluşa çeşit çeşit kılıklarıyla, içerikleriyle elden geldiğince bilgiyle alçakgönülle atlamasız bakmak'tır. Sözünü ettiğim dikkat, *denemeci dikkatidir*. Dikkatten yoksun bir deneme, laf üretmekten başka birşey değildir. Akla gelebilen tüm bildirimleriyle öze özgeye *duyarlıktır* deneme.

Gel gör ki, kendiliğinden olup bitmez dikkat. Rasgele bir yaşama edimi değildir çünkü. Neye, nasıl, neden dikkat edeceğini bilmeyen, neye, nasıl, neden dikkat etsin. Çalışma işidir dikkat, yani deneme. "Bu nedir?, Bu nasıl böyledir?, Bu neden böyledir?" sorularıyla yaşanan yaşamı deşmek demektir sözü geçen çalışma. Tattan tada sürekli kıvam tutturan; akılla bilgiyle dengelenen bir çalışmadır deneme çalışması. İçkaynaklardan fışkıran güçler devşire devşire, dışta vazgeçilmez çekicilikle amaçlara dayana dayana ortaya konur.

"Bu da nerden çıktı, bizim böyle şeylerle ilgimiz yok ama biz de deneme yazısı yazıyoruz" diye ünlü ünsüz kişiler karşıma dikilebilir şimdi. Ayrıca: "Bu tür çıkışlara boş veriyorum ama gene de deneme okuyorum" diyenlere rastlamaktayım. Hepsine nasıl yetişebilirim. Hem okur hem yazar olarak kendi yapıp ettiklerime gücüm yeter, – onun da sınırları var: Yerim yurdum deneme olduğuna göre, dileyen okura ardına dek açık kapılarım. Onyıllar boyunca heryanıma dalbudak sala sala nerdeyse aralıksız süregiden yazmalı çalışmalardaki, başarı oranı n'olursa olsun, irili ufaklı dikkatleri anımsamaya yeltenecek

değilim şimdi burda, – olası şey mi bu. Bununla birlikte durumunu azçok belirgin kılmak için özetimsi bir tutamağa parmak basmadan edemem. Denemelerimi varedip oluşturan amaç şu: dünyayı, dünyamızı *yaşanır* kılmak istiyorum. Bazılarının gözüne ters gözükse de, büyük ağırlığıyla, deneme, benim için, güttüğü amaçtan ötürü denemedir. Bu apaçık böyle: uzun uzun düşünüp taşındıktan sonra söylemiyorum, kendiliğinden bir dışavurma bu, içimi yansıtıyor. Ne kendimi ne başkalarını yanlışa saptırmamak için altını çize çize belirtiyorum: denemelerimle *dünyayı iyi'leştirmek* istiyorum.

Bir kez ağzımdan çıkıp günışığına ulaştı ya bu sözler, başgösterebilecek yanlış-anlamaları hemen gidermeye koyulmalıyım.

Şurası apaçık: bazı işlere kalkışıyorum denemelerimde. *Kendime verdiğim* ödev: dünyayı-daha-yaşanır-kılma *ödevi.* Önemli, son derece önemli bir ödev bu *benim için.*

Birilerinin bu dediklerimden haberi olduysa, zaman yitirmeden karşıma dikilip veryansın edecektir kuşkusuz: "Yani sen bu dünyanın iyi bir dünya olmadığını mı söylüyorsun. Senin gibi yapalım, lafı dolandırmadan diyelim: Şu-bu pürtüğe karşın, binlerce yıldan beri güzel güzel yaşayıp gitmedik mi?" – Benim yanıtım şu: Gerçi bu, dünyanın kendibaşına iyi bir dünya olduğunu belgelemez. Gerçi yaşamasına yaşıyoruz, yaşıyoruz da, peki, nasıl yaşıyoruz, herkes açık-seçik kendisine sorsun bu soruyu.

Önümü kesen ikinci sınayış şöyle gelişebilir: "Dünyayı *daha* yaşanır kılmak *sana* mı kaldı yani? Yüzlerce yıldan beri birbirinden ünlü bilimadamları, eğitimciler, dinadamları, sanatçılar, politikacılar bu yola adadı kendini. Sen aklını kaçırdın ki, 'Ben de o kodamanlardan biriyim', demeye getiriyorsun!" Oysa benim bu bağlamda tam inancım şu: Deliysem de (kendimce bazan fazlası varsa bile) herkes kadar, kuşkusuz: "Kimselerin üstesinden gelemeyeceği birşeyi ben yaparım!" diyecek kadar aptal olmadığımı sanıyorum. Dobra dobra "Aptal değilim!" demiyorsam, bu, gizli bir çekinceden çok, insan tökezleten binbirşey oduğunu bilmemden, hepsinin pusuya yatmış beklemekte olduğunu bilmemden ileri geliyor. Diyeceğimi,

gene kendi hesabıma diyeyim: gücüm yettiğince yapmam gerekeni yapıyorum, o kadar.

Bir de şu var: "Desene, dünya hasta sen de hekimsin!" gibi paylayıcı sözlerle karşıma çıkabilirler. İşte kısacık yanıtım: Dünya türünden 'tüm'ü kuşatan yargıda bulunmadım. Hepten kuşku götüren kestirip atmalarla alıp vereceğim yok. Dünyayı iyileştirmek istiyorum doğrultusunda konuşurken, sözcüğün herkesçe karmakarışık genel-özel anlamlarıyla daha-iyi'ye yönelmekte olduğumu söylemekten başka birşey demedim, demem de. Dünyaya ilişik hasta-sağlıklı türünden damgalamalara harcayacak zamanım yok. Dünyayı yaşamca daha sağlıklı, daha katlanılır, daha tatlı, daha iyi kılmak amacını güdüyorum denemelerimde. Hiçbir çabadan yüksünmüyorum. *Okurlarımla elele verdiğimizde,* bazı iyileştirmelerin gerçekleşebileceği inancındayım. Kişisel güç, direnme sürekliliği, dayanışma talihi gibi koşullara bağlı olsa da, bazı iyileştirmeler sağlanabilir kanısındayım, – hiç değilse yanılmadığımı sanıyorum.

Çoğun gücüm yettiği oranda; yeri gelince de, uzanabildiğim her kaynaktan dilime bal, eylemime atılım devşirip kotardığım deneme yazılarımın özü: durgu durak tanımayan bir *iyileştirme istenci.* Algıma giren çeşit çeşit yaşama gerçekliğini kendi gözlerimle görmeye, ellerimle tartıp okşamaya, kendi kulaklarımla işitip kendi burnumla koklama dileğiyle giriştiğim bir serüven deneme. Kafamla gönlümle, herşeyimle alıp götürür beni. Ben'imi ben eder; ben'imi ben'imden çıkarır; ben'imi aşar, açar deneme.

Varımı yoğumu koşul tutan bir *bilinç* işidir bu. Denemelerde, biryandan: pekçok yönüyle olabildiğince öteleri olabildiğince öteleriyle görmeye; kendi kendimin gördüğünü okurlarımın da görebileceği biçimde yazıya ışınlamaya girişiyorum. Öteyandan da: gerçekliğin, daha yaşanır konumlara ulaşmasında, karınca kararınca, yardımcı olmayı gündemimde hep canlı tutuyorum. Böylece denemem: olanı *anlama* edimi olduğu gibi *değiştirme* edimidir de. Olan ile olması gerekeni birbirini bütünleyen biçimde elealıyorum. Yapıp ettiklerimde bu iki doğrultuyu birbirinden ayırmıyorum çünkü. Belli bir bakışa kavuştuktan sonra, çeşitli nedenlerle yakından belirtmek gerektiğinde: bun-

ların birbirinden ayrılır şeyler olabileceğini sanmıyorum. Yaşanan gerçekliği yaşandığı gibi saptamak yetmiyor bana; gerekiyorsa, yaşananı değiştirme yolunda yazılı bir çalışmaya girişmeden yapamıyorum. Bu girişimse deneme.

İşte bu, baştanaşağı bilinç işidir. Kuşkusuz kullanıla kullanıla epeyce aşınmış bir deyimdir "bilinç"; özellikle benzer söyleyişli yakın anlamlı birtakım sözcüklerle karıştırıldığı zamanlarda bu böyle. Nitekim, adımbaşındabir hem "bilgi" ile hem "bilgiçlik'le" karıştırılmaktadır. Oysa: ne birtakım bilimsel kurallar ve yöntemlerle varlık-alanlarını öğrenmek, ne de yalapşap birtakım günübirlik soruları kimi az kimi çok bir çalım ve gösteriş bilgiçliğiyle ortalığa salmaktır bilinç. Alışılagelen tektek bilimlere özgü bilme dağarcığını artırmaktan başka birşeydir bilinç. Ayrıca yürürlükteki günlük öğretileri üstüste yığıp gözboyamakla alıp vereceği yoktur bilincin. Kanımca, özde bilinç: olanca yaşama gerçekliği içinde insan tekleri ile toplumlarını anlama denemesidir; bu anlayışa dayana dayana gerekli değişikliklere yönelmektir. Buna göre "bilinç": bir canlı-varlık olarak insanın kendisine yakıştırdığı yaşama-biçiminin vazgeçilmez ögesidir. Kişisel gözlem ve algı becerisi kadar, kişisel yargılama ve değerlendirme keskinliğiyle örgülenen bir insan başarısıdır bilinç. Bundan ötürü, bir çırpıda değil, uzun süreçler, acı-tatlı sıkıntılar gerektirir. Gelgelelim neyin ne olduğu neyin ne olmadığı, durumlar azçok belirince, apaçıktır: Bilinç uğruna hiçbir çaba esirgenmez, diye düşünüyorum.

Böylece, yaşamanın ayrılmaz eşi diye benimsediğim bilinç, denemelerin vazgeçilmez kımıldatıcısı olarak: bilgi'ye, bilme'ye ilişkin tüm anlamların sınırlarını taşıp geçen boyutlarda akla gelebilecek pekçok şeyi kucaklayan bir zenginliktir. Bilinç, kendine özgü anlam-ağırlıklarıyla: açıklar, anlatır, içdöker, özletir, çağırır, sevdirir, dengeler, umutlandırır, kanıtlar, çözümler, yargılar... Başka türlü dendikte, bilinç: mantığın kuralsı dar çerçevesinin *ötelerine geçen* bir etkenliktir. Denemede bilinç işlerlik kazandığında: güle güle, bazı bilimsellik giysili kasıntılar! Güle güle, pekçok bilgiçlikler, itici laf ebelikleri! Deneme gerçekten denemeyse kuşkusuz bu böyle.

Başka'lara Açılım

Denemeye özgü bilinçle: biryandan *yaşadığımız* gerçekliği, gerçekliğimizi *bu*-gerçeklik diye kendimize aydınlık kılarız; öteyandan, yaşamayı *özlediğimiz*, yaşamayı daha uygun bulduğumuz *başka*-gerçekliğe uzanma fırsatı yakalamış oluruz. Yaşamaya bundan büyük bir katkı düşünemiyorum doğrusu. Gönül-kafa dinginliğiyle "Bu-budur"a varmak, ama bu-budur'la yetinmeyip bu budur'u aşma olanaklarına sıçramak kadar güzel ne var? Gerekli ve yeterli dengelerle yaşamı kötüleştirici biçimde bozup çarpıtmaksızın, *yaşama*-gerçekliğimizde olan ile olması-gerekeni *birarada* göstergeleyen bir *açılım-sürecidir* benim için deneme. Bu-budur'dan bu-olmayan-başka'ları tasarlayıp yaşama geçirme alanıdır deneme. Bilinç hem denemeyi oluşturur, hem denemeden yayılır. Demek ki bilinç: birey ile toplumu bu-budur'un darlığından çıkarıp daha-iyi-olduğu-düşünülen başka gerçekliklere vardırma çabasıdır.

Birbakıma, *uyarı*'dır deneme. "Gerçeklik, üçaşağı beşyukarı budur; ama unutma ki, *başka* gerçeklikler de var!" doğrultusunda bir uyarı. Yaşanan gerçekliği *açığa koyar* ama yaşanır başka gerçekliklere de *açar* insanı. Varolan algılamada epeyce güvenilir bir yardım. Varolabileceklere de heves uyandırıp onları var kılar deneme. Böylece deneme varolana sağlam anlayış, varedilebileceklere güzel özlem devşirdiğimiz bir kaynaktır. Çekinmeden diyorum: benim için böyle olmasına böyle, böyle olması için ne gerekiyorsa yapabildiğimce yapmaktayım.

Bu bağlamda, bir bilinç, bir uyarı olarak, öneminden ötürü, gözardı edemeyeceğimiz bir-iki özelliği seçik biçimde belirtmek zorundayız. "İşte-*bu*" diye sözünü ettiğim gerçekliğin öte-

sindeki *başka* gerçekliklerin herbirini yeniden yaratma gereği yok, kuşkusuz. Yaşanan gerçekliklerin büyücek bir bölümü zaten var; dünyamızı kuran ortak ögeler bunlar. Gelgelelim benim senin yaşadığımız toplum-kültür-tarih çevresi dışında kalıyorlar. Yani: *başkaları için* varolan gerçeklikler bunlar. Çeşitli nedenlerle, bizim bilmediğimiz, bizim tatmadığımız yaşama koşulları bunlar. Başkaları içinse, başka çağlar, başka yöreler, başka toplumlar, başka ortamlar için, ola ki, günübirlik gerçekliklerdir. Buna göre, *başka* gerçeklikleri *yaşamak* demek: kimi zaten-varolan kimi henüz varolmayan kendi dışımızdaki gerçekliklere çıkmamız; başka'ya anlayışla yaklaşmamız demektir. Yetesiye açılma, yetesiye saygı, yerine göre, sınırtanımaz sevgi gerektirir bu.

Kuşkusuz, başka gerçeklikler yalnızca özgede varolan gerçeklikler değildir. Ola ki duyup tasarlanmaya yeni yeni başlanan, dünyanın henüz hiçbir yerinde rastlanmayan yaşama gerçeklikleridir bunlar. O zaman kaçınılmaz olan şey: özlem doğrultularımız uyarınca, düşgücü, akıl becerisi ve istenç sürekliliğinin elele verip o tasarlanan, özlenen yaşama-gerçekliklerini *gerçekten gerçek kılmak* amacıyla çalışıp çabalamaktır. İşte böylesi bir bilinçle yoğrulan deneme: duyguyla, duyarlık, akıl, emekle yoğrulan bir uyarı, öze özgeye yönelik bir uyarı yazısıdır.

Birtakım yanlış anlamaları, birtakım yanlış anlaşılmaları önleme dileğiyle (böyle diyorum, çünkü insan yalnız türdeşlerini değil, kendisini de yanlışa düşürebilir) belirteceğim özellik şu: Sözünü ettiğim "başka" gerçeklikle: olmuş bitmiş yaşamda tıkız bir sonucu, bir veriyi, bir vargıyı gözönüne getirmiyorum. "Başka"; vargı kadar başlangıç da, yanıt kadar soru da olabilir. "Başka"nın başka olarak önemi, bıktırasıya bildik, bıktırasıya alışılmış bir yaşama boyutu *olmamasıdır*. "Başka" bizim için: yabancı'dır *ama* yeni bir olanaktır, yabancı ama *yeni* bir varlıktır. Dolayısıyla da başka: bir yaşama coşkusudur, bir şölendir yaşamda.

Ayrıca: başka'dan başkalara zorlamasız geçişleri sağlama etkinliği olan denemeyi rasgele bir oradan-orayalık diye yorumlamak çarpık bir davranıştır. Kişiye olduğu kadar topluma da değerce katkılar sağlayabilmesi için, denemenin *kımıldatıcı*

gücünü türlü yanlış-anlamalardan sıyırarak özümsemek gerekir. Demek ki, deneme: doğum-kişi-tarih-toplum-eğitim-kültür yazgısıyla, kendimizi içinde bulduğumuz doğal yaşama-koşullarını, ille de değişmesi gereken veriler gözüyle görme uyarısı, zaman yitirmeden onları toptan silkeleyip atmaya iteleme uyarısı *değildir.* Sözümona böyle uyarılar, yanlış bir tutumdur; çünkü, deyim yerindeyse yaşama gerçekliğini, aceleci beğenmeyişlerle yaşanmaz kılmaya götürür. Başka'ya körükörüne atlayış, insanın kendi kendisine en büyük kötülüğü olur. Böylece yaşama gerçekliğinden kaçmayı mahmuzlayan bir okuyup yazma etkenliği değildir deneme. Tam tersine, deneme: yaşamanın azsa da, varolan güzelliklerini özgürce değerlendirmeye; yaşamı bu doğrultuda, öznel-ortak tatlar devşirilen yetesiye bakımlı bir bahçeye, herkese açık bir bahçeye dönüştürmektir. Elindekini düşüncesizce yitirmek için değil, başka'dan başka'ya derlenenlerle *yapıcı* bir biçimde eleştirip *onarmak*, böylece *yüceltmek* için dışarlara uzanmayı amaçlar deneme. Başka-*korkaklarının* kulakları çınlasın: alışılagelen yaşama gerçekliğine yaban bulaştırmakla, bu gerçekliği unutturmakla bir ilgisi yok bunun. Deneme: kişi toplum yaşamını *bağnazlıktan öte* ayakta tutan bir hak ve sorumluluktur. Ne denli anlayış esnekliğiyle yerine getirilerek yazılıp okunursa, yakın da uzak da o denli yüceltilmiş olur. Canlı cansız gelenekler bileşkesinde kendimizi içinde bulduğumuz yaşamı: gözü kapalı değil de, açık ufuklu bir sevgiyle benimsemeyi pekiştiren özden bir başkaya açılmadır deneme.

Üzerinde durulması gereken bir açmaz da: özden özgeye sıçrayışla sağlananın, yalın bir değiş-tokuş olduğu sanısıdır. Eskiyi-bırak-yeniye-bürün, elindekini-ver-başkasını-al, – böylesi bir değiş-tokuş nerde, dışa-açılma nerde. Eskiye sırt çevirip aylak aylak yeni'yi seyretme türünden şeylerle ilgisi yok başka'yı yaşamanın. Başkayı *yaşamak*, *başka*'yı yaşamaktır. Sözü edilen açılma: insanın geçmişi, şimdisi, kafası, gönlü, bedeniyle *gerçekleştirdiği* bir açılma başarısıdır. Birbiriyle tutarsız edimler, erdemler gibi gözükseler de, seçim, eleştiri, saygı, beğeni, sorumluluk isteyen bir varolma genişliğidir bu başarı. Daha doğrusu, böylesi bir başarı gerçekten gerçekleşirse, kişi ve toplum olarak heryönüyle insana bir genişlik sağlayıp kazandırabilir. Desene,

haklar kadar ödevler, tatlar kadar sıkıntılar da getirir. Ayrıca, sayısız tehlikeler var hesapta.

Böylece deneme: başka'yı kucaklama yoludur; görünür görünmez türlü darlıkları aşma girişimidir. Demek ki, bazı sertliklere karşı önlem diye başvurulan sıradan hoşgörüden fazla birşeydir sözünü ettiğimiz deneme oylumundaki başkaya yöneliş. Gelgelelim, böylesi kapsamlı değişimle bir kez gerçekleştirilen yaşama-genişliğinin bundan böyle değişmez bir yazgı olarak benimsenmesi gerekeceğini sanmak yanlıştır. Denemede sunulan yaşama-genişliğine kavuşmayı başaran kişi ve toplumlar, sağlıklı bir özgeçmişi hınçsız bir eleştiri becerisi ile bağdaştırdıkları zaman, özlerine verimli olacağına inandıkları sonraki yeni genişliklere de açık tutarlar kendilerini. Bilgi, görgü, duygu eğitimine gerekli ve yeterli bakım göstermekten yüksünmeyecekleri de apaçık bir gerçektir.

Sözü edilen açılım, ölüm-kalım önemiyle ortaya çıktığı için, hertürlü olasılığı gözönünde bulundurmak zorundayız. Şöyle ki: 'Özlü yaşam-değişimleri gerçekleştirir gibi olduktan sonra, katlanılmaz olumsuzluklar ortaya çıktığında, n'aparız?' sorusunu atlayamayız şimdi burda. Gel gör ki, bu bağlamda ergeç heryanı saran "İşler ters gitti, hesabımızı yanlış yapmışız, elden ne gelir ama, desene, başa gelene katlanacağız" türünden yakınma söylemleriyle yaşanmaz. Yaşamak değil çünkü bu. Gözaçıp kapayıncaya dek "Yaşayışta devrim masalmış, ne varsa tutuculukta var!" türünden ağılı söylem ve eylemler doğurur. Nice-emeklerle-varedilen-yaşama-değişimlerini-denedim-olmadı duvarına çarpıp çökmek yakışmaz kişiye. Açılımların yürümediği zamanlarda boşalan üstün yorgunluklar ve ezikliklerden sıyrılıp *yeni-şeyler-deneyebilirim* yöneltisine çevrilmek yakışır insana. Bu uğurda çalışıp çabalamak, zor gelse de, değer doğrusu.

İnsan en büyük yardımı gene kendisinden sağlayabilir. Hiç kuşku yok ki, insan, ölümsüz bir canlı-varlık değildir. İnsan, pekçok ters gidişli kültür durumunda, yapılabilecek-daha-niceşeyler-var doğrultusunda *kültür yaratıcısı* bir canlı-varlıktır. Özünü yıkıntıya bırakmadan canlılığını bu kaynaktan beslemelidir.

Denemeyle
Özçıkargütmez Etkileme Deneyişleri

Olanca girdi-çıktısıyla yaşama-dünyamızı iyileştirmeyi amaçlayan bilinç ve istenç uyarıcısı bir yazı olarak *denemeye* ne denli yakından baksak yeridir.

İlkin denemeyi, bazı itme ve uyarılarla sıkı sıkıya örülmüş olan *propaganda* yazısından ayrı tutmamız gerekiyor. Çoğun unutturulmaya çalışılsa da, propaganda yazıları: sarsılmazca sunulan bir savı, hazırlop bir görüşü, kesin gözüyle bakılan sözümona bir doğruyu, n'apıp edip benimsetmeye araçlık eder. Hattâ bununla da yetinmeyip belletilen öğretinin eksiksizce yaşama geçirilmesini kaçınılmaz kılan yaptırımların da, kimi açık kimi örtük biçimde, altını çizer. Oysa bu tür kaygılardan arınmış bir *özgürlük* önerisidir deneme. Ne tekyanlı zorlamaya ne de sinsice korkutmaya yer vardır denemede. Her an zor kullanmaya eğilimli sözümona bir yetkenin çıkarı için kotarılmış bir yazıyı deneme-yazısı diye nitelemeye dilim varmaz.

Sağa sola keyifle bakına bakına insan-kültür dünyasındaki güzellikler ile çirkinliklere, alışkanlıklar ile olabilirliklere *çıkargütmez* bir bilinçle parmak basan yazılardır denemeler. Yönetim, siyaset, askerlik gibi işlerin aracı değildir deneme. Tam tersine: *insan sıcaklığıyla* yoğrulur deneme yazıları; kimseyi aşağı görmeyen *dayanışma* yazılarıdır denemeler; hertürlü buyuruculuktan arınmış bir *paylaşmacılık* sinmiştir deneme yazılarına. "Böyle şey olmaz!" diye ayak direyenler çıksa da, açık-seçik söylüyorum: özüme yontayım diye, ya da salt canım istiyor diye yaşamın çirkinliklerini örtbas etmeye; hele özü özgeyi o yönlere yüreklendirmeye hiçbirzaman katlanamam. Gelgele-

lim, kimseyi yakapaça edip kendi yönüme sürüklemeye kalkışmak da aklımdan geçmez; önerilerden öteye geçmeyen uyarılardır denemelerim. Gerçi deneme de etkiler, deneme de etkilidir; yazıdır çünkü; değil mi ki yazı olarak *ortaya çıkıyor*, etki odağıdır deneme. Örtüp gizlemeden gözler önüne serdiği bunca sorular, kuşkular, sallantılar, ikirciklikler gel de propaganda ile bir tut denemeyi.

Başka şeyler içermekle birlikte, denemelerimde zamanla kendiliğinden oluştuğuna inandığım uyarı doğrultusunda saptamadan geçmek istemediğim birşey de şu: Özce, denemeyi, kimi dolaylı kimi dolaysız bir uyarı saydığımdan, yeri geldiğinde acı söylemekten çekinmem. Söylediklerim-ya-hoşa-giderse kaygısından uzağım. Hakyemeye, acımasızlığa, parti-pırtı köleliğine gözyumamıyorum. Hem kendime hem başkalarına böyleyim. Daha nice şeyler var. Aptallığı artıranlar, özdenetime boşverenler, basmakalıp yargılara delicesine bağlananlar, şişine şişine "bilim! bilim!", "ulus! ulus!", "töre! töre!", "inanç! inanç!" diye diye çeşitli ikiyüzlülüklere pişkin pişkin bürünenler çileden çıkarır beni. Daha başka şeyler de var ama yalnızca bunlar sözkonusu olunca, zor tutarım kendimi. Hangi türlü olursa olsun nerde kandırmaca varsa, orda dayanılmaz bir kafa-gönül ezinci kaplar heryanımı. Kavgacı değilsem de yerimde duramam, *kendimce* yükseltirim sesimi. Denemece bir bağırış işte benimki. Sayısız güncelliklerle gün güne oluşup sonsuzca giden toplum-kültür-tarih dünyasının gürültü-patırtısı içinde özüme en uygun bu gibime geliyor da ondan.

Bu tutumu neyle ödersem ödeyeyim, ödüne yanaşmam, dilesem bile beceremem. Olabildiğince sevecen bir sokuluşla, türdeşlerimde *güzel özlemler* uyarmaya çalışırım. O kadar. Ben kimseyi ille de kendim gibi yapmak *istemem*; kimseyi ille de kendime benzetme amacı *gütmem*. Özde ne olduğumuzu, kim olduğumuzu, nerde ne yapmamız gerektiğini kesinlikle bildiğini söyleyenlerin kolgezdiği bir ortamda yaşadığımıza göre, bu doğrultuda gönlümce başardığımı –ne yazık ki– söyleyemem. Her dilediğinde başarıya varamamak, çok kişi gibi, deneme-yazarının da yazgısıdır.

Benim yaşama yasam benim, seninki senin. Yeter ki birbiri-

mizi incitmeyelim. Ötesi herkesin kendi "işi"; herkesin başka-türlü-olma *hakkı* var. Yalnızca kişiler için değil toplumlar için de geçerlidir bu. Her aşamada, her düzeyde *çokkültürlü* bir yaşayıp yaşatma biçemi yaraşır insan olan insana. Töresel alışkanlıklar, sanat beğenileri, yönetim biçimleri, tören düzenlemeleri, din inançları... – bunların hepsi, herbiri, kişilerin toplumların kendi bileceği şeyler. Herkes-benim-gibi-olsun! Her-toplum-bizimki-gibi-olsun! – ne korkunç bir davranış bu, tasarlanması bile korkunç bir davranış. Bu tür davranışa iyi istemli bir dilek gözüyle bakmanın bile gülünç olduğu bir dünyada yaşasak *keşke!* Ne özgeyi iğnelemeye ne öze çuvaldız batırmaya gerek kalırdı o zaman. Gerçekliğin hamuru da gidişi de bambaşka oysa. Kişi-toplum yaşamı, çoğun, darlığa, dolayısıyla da türlü bağnazlıklara eğilimlidir. *Geniş yaşayabilmek* için, ister istemez, tetikte durmak gerek.

Deminden beri andığım bütün bu denemecilik çizgilerimi, acelecilikten uzak bir içyatkınlıkla, parmağıma dolamış yazı-çizi gidiyorum işte. Toptancılığı sevmediğimden, ayrıntılara önem veren bir girişim içindeyim denemelerde. Gücümün yetmeyeceğini bilmekle birlikte, soyutu çepeçevre kavramaya, somutu kıyıbucağıyla yakalamaya önemle sarılan biriyim. Bu ortamda elattığım herşeyin *içime sinmesini* isterim. Deneme eylemine, hem kendi tadıma hem başkalarını tatlandırmaya yapabileceğim (keşke gönlümce yapabilsem) en güzel katkı gözüyle bakmışımdır hep.

Öyle "işler" var ki, yavaştan almaya gelmeyecek kadar önemlidir; ama aceleye getirmek de yerinde olmaz. Ola ki gözden kaçmıştır, öyledir zaten, çoğun, en önemli şeyler, sanki anılmaya değmeyen küçücük bir ayrıntıymış gibi gözden kaçtığı içindir ki, bilinç-uyarı-öneri doğrultusundaki denemeci çabalarının ne olduğunu, zaman zaman çekinmeden bir kez daha soruyorum kendi kendime: Peki, daha daha n'apıyorsun deneme yazmakla?

Bu bağlamda, 14-15 yıl önce yazıp yayımladığım bir yazı var, birkaç çift gözden başka kimselerin dikkatini çekmeyen bir yayın-ortamından dışarı çıkmadığı için, hiç görülmedi diyebilirim. Amacıma uygun düştüğü inancıyla şimdi bu yazıdan uzunca bir parçayı, yeniden elimi değdirmeden aktarıyorum:

N'apıyorum yazmakla?

Neler yapmıyorum ki... Hızlı gittim, şöyle desem daha yerinde olacak: Yazarken, yazdığım yazıyla bazı şeyler yaptığıma inanıyorum. Bunlardan en önem verdiğim biri şu: sağlam diye belbağlanan şeyleri sarsmaya çalışıyorum ben. Salt durumumu belirtmek için söyleyim: Güleryüzlüyüm genellikle. Dalaşıp hırlaşmayı sevmem. Eksik-gedik avcısı değilim; ille de aksaklık kovuşturanlarla bağnazlar arasında pek bir ayırım gözetmem. Düşmanlıklardan hoşlanmam. Gürültü-patırtı çıkarmanın yarardan çok zarar getireceği kanısındayım. Keskin bir yöneltim var gene de: Basmakalıp duyguların, beylik tutumların, sorusuz-sorgusuz alışkanlıkların, ezbere gidişlerin, önyargılı yaklaşımların karşısındayım. Daha doğrusu, dayanamıyorum bu gibi şeylere; bir hüzün, bir öfke, bir elatma dileği, bir onarım itilimi, bir değiştirme coşkusu kaplıyor içimi. Günlük yaşamdan kurumlara, sıradan ilişkilerden devlet işlerine dek hertür yapıp etmede, özellikle kültür etkenliklerinde yalapşap geçiştirmeleri, kabasaba davranışları, durumun hakkını vermeyen savsaklamaları onaylamıyorum. Çok kişiye doğal gelen, kimsenin yadırgamadığı, herkesin yerli yerinde diye benimsediği sözleri, düşünceleri, eylemleri, işleyişleri bir de kendim temelinden incelemeden edemiyorum. Değdiğine inandığım herşeyi evirip çevirmeye, "acaba'larla", "dur-bakalım'larla", "şöyle-değil-mi'lerle", "böyle-olmaz'larla", "şöyle olabilir'lerle" bezemeye bayılıyorum.

İlle de başka-türlücü müyüm? Yok canım. Sapıklık bu. Pekçok şeyi olduğu gibi bıraktığım olur. Ne yapıp edip olanı değiştirme amacı gütmem. Ne var ki olanı arkaplanlarına dek izleyerek pekiştirmekte; örtük temelleri bulup ortaya çıkarmakta; gerektiğinde yeniden temellere dayandırmakta yoğunlaştırırım dikkatlerimi. İşte bundan, insan-bilgi-tarih-toplumu vareden

ilkeleri kazımak, dayanakları deşmek, yöntemleri didiklemek önde gelen bir uğraştır benim için.

Ben buyum: tatlı tatlı, yavaş yavaş katmerleşen, çoğun kine öfkeye kapılmayan bir karşı-koymadır benimki. Gerekçeyle, duygudaşlıkla, inandırarak görürüm işimi. Bayatı, yüzeyseli, düzmeceyi, yozlaşmışı, kazıntıyı, gözboyayıcıyı, bağnazı, darı, çirkini, tekyanlıyı konuşa konuşa yolundan vazgeçirmek benim ödevim. Pek yüklenmiyorum gibi gelir, oysa olanca gücümle abanırım. Ne konuyu, ne benim gibi düşünmeyenleri altetmek türünden bir tutarağım var.

Bu arada gerçekliğin kendisiyle, özellikle de gerçekliğe ilişkin günlük ve kuramsal dilegetirmelerle, çeşit çeşit gerçeklik yorumlarıyla hesaplaşırım. Başka yazarlarla, düşünürlerle, ozanlarla, sanatçılarla kimi eleştirsel kimi betimleyici bağlar kurduğum olur. Taşlamasız, hırpalamasız, kırıp dökmesiz bir alış-veriştir benimkisi. Uğraştığım şeyle ille de yenmek için uğraşmam. İşime hiç de uymayan, işimi çarpıtan bir niteleme "yenmek", "yenilmek". Önemli olan sağlamı, yakışanı, gerçeği, güzeli, uygunu arayıp bulmak, değerlendirip verimlendirmek. Görülmesi gerekeni, önemli hiçbir kıyı-bucak bırakmadan çepeçevre *görmek* isterim. Bu istekle hiçbir çaba esirgemem.

Durum böyle diye gerçeği çarpıtmayan hiçkimse, yaptığımın düpedüz yıkıcılık olduğunu ileri süremez. Yalanı, yanlışı alaşağı etmek yetmez bana. Yıkıntı-sever değilim. Aslında yapmak'la benim işim.

Yazmanın olumlu yanı nerde?

Bu sorunun gidermeye yöneldiği boşluğu bir çırpıda doldurmaya kalkışmak gülünç olur. Olumlu yanları birbir sayıp dökmek de öyle. Olumludan sözedenin, sözettiği şeyi ne zaman, hangi açıdan, kimin için ya da kimler için gözönünde bulundurduğunu belirlemesi gerekir. Şimdi buracıkta böyle bir işe girişmeyeceğim, dolayısıyla da pekçok örtük kıvrımın örtüsünü kaldırmaya kalkışmayacağım. Gene de kendim için olduğu

kadar okurlarımın çoğu için de geçerli olduğundan kuşku duymadığım bir inancımı dışavurmadan edemeyeceğim burda.

Mutluluk sağlar her yazım bana. İçimin o içiçe örgülenen bilinç ve bilinçötesi uzayında daha belli-belirsiz bir ilkkımıldanışın ardından yazı dünyasının nesneleşmiş bir malı olana dek görünür görünmez nice çabalarla kotardığım bir mutluluktur benim için her yazım. "Yazı" diye nitelediğim her yazımda bir mutluluk olanağı gerçekleştirdiğim kanısındayım. Zaman zaman "acı" diye damgalanan konuları da işlesem bir mutluluk katkısı benim için her yazı.

Yürekten doğru olduğunu bildiğim bir gerçek de şu: okurlarla *paylaştığım* bir mutluluk her yazım. Yazdığıma eğilen tüm okurlarla ortaklaşa bir yaşam bizimkisi. Yanlış anlaşılmasın: Yazdığımla kimseyi mutluluğa zorlamıyorum. Zorlamanın olduğu yerde ne yazar için ne de okur için mutluluk var. Bağdaşmaz şeyler mutluluk ile buyurma. Okur ille de düşüncelerimi benimsesin, duygularımla özdeş olsun, kaygılarımı yüklensin, sevdiklerimden hoşlansın, beğenmediğim şeylere sırt çevirsin, özlemlerime yönelsin türünden bir arayıştan uzağım. İlk izlenimi, sonraki yorum dalgalanmaları, sürekli değerlendirişleri ne olursa olsun, yazdıklarımın okurlara da bana tattırdığı tatları tattırmasını, bana açtığı ufukları açmasını, bana getirdiği değişiklikleri getirmesini dilerim. Herkesle herkes arasındaki bireysel varlık ayrılığından ötürü, yazar ile okuru ayıran bu varlık durumundan ötürü, okura, yazarın gerçekleştirdiği şeyleri tıpatıp gerçekleştiremeyeceğine göre, onun benimkilere akraba ama kendine özgü şeyler gerçekleştirmesini dilerim. Yazıma şöyle bir eşlik eden rasgele bir ek değil bu ortaklaşa mutluluk, yazımın heryönüyle heryerini dokuyan bir öge bu. Yazıma sinen hertür özenin, yazımdan ötürü bende oluşan hertür kaygı ve ürkünün, yazar sorumluluğu dediğim şeyin özü burdan başka yerde de-

ğil zaten. Bile bile kandırıp aldatmacadan daha korkunç bir düzmecelik tasarlayamıyorum. Sözümona böylesi yazarlar önce kendi mutluluklarını yokederler.

Elime kalemi alır almaz kalabalığın içine itilivermişim gibi gelir bana. Ben masa başında yapayalnızken bu tanımadığım yüzler, bu bana dikilen gözler, bu bekleyen eller, bu meraklı kulaklar da ne böyle? Kuşatmaya uğramış gibiyimdir. Hem hafifleyip açılır, hem sıkışıp daralırım yazarken. Ne usta ne çırak, ne genç ne yaşlı dinler bu durum. Neyse ki yazma alıp götürür insanı; güzel olan da bu.....

Çocukluğumda koşup oynadıktan sonra her eve dönüşümde kana kana içtiğim hoş kokulu, serin, tatlı-buruk bir şerbet vardı, iç iç tükenmez, – işte o tür bir varlık kaynağı yazarlık, hele kaynak talihli bir kaynaksa. Yazarlık bir tükenmez olduğu için yazarlığın kendisini konu alan aydınlanma yönelişleri de bitimsiz. Bana öyle geliyor, hiç olmazsa. Tez bitmesin, hep sürsün.

Hem özgüven hem bunalım tüten bu sözlere, hepsi ister istemez nice öncelerin havasına büründüğü için, pekiştirici olduğu kadar ayrılıkçı olduğunu sandığım birkaç sözcüğü daha, belki yeridir düşüncesiyle, şuracıkta ekleyivereyim, diyorum:

Genelde deneme yazarını, yalnız onu mu, her yazarı durup durup düşündürür *yazı etkisi.* Bu bağlamda en çok deneme yazarının durumu sıkıntılı bir görünüm sergiler. Bunu derken, zaman zaman içimi dışımı saran ikircikli kokulu sisleri ne denli belirgin dilegetirip getirmediğimi pek bilemiyorum. Durup durup birtakım sallantılı düşüncelere kaptırdığıma göre, kuşkusuz, her kez başka başka duygular ve karşılaşmalarla yoğrulmakta etki-yaşantım. Sözünü ettiğim sisler içinde önümü-ardımı bir ölçüde görmek için deneme etkisini, belki en iyi, "özümü etkileme" ile "başkalarını etkileme" doğrultusundaki iki başlık altında yorumlayıp değerlendirebilirim.

Deneme yazmanın özümü etkilediği gerçeğinin ayırdına varmam, pek öyle büyük bir sorun çıkarmıyor. Gerçi yazı-çizi kendi yapıp ettiğim birşey ama öyle bir öz-etki ki bu, her insan-

kültür etkisi gibi, dönüp dolaşıp benim kendime de etkili oluyor. Kültür demek bu zaten: temelde kapsamlı bir oranda senin özelliğinden kaynaklanan nesnellikleri, senin kendini de canlı bir kültür-varlığı olarak biçimliyor. Deneme yönünden, kendi hesabıma kısacık saptamayla: deneme-yazısının şimdiye dek beni pekçok bakımdan olumlu etkilediği inancındayım. Bu inancımın ögeleri ile nedenlerini birbir sayımam gerekmez burda. Yaşayışım sürekli tanıklık etmekte buna. Ayrıca, neyi nasıl işlersem işleyim, ya dosdoğru ya dolaylı, bu öz-etki de orda yansımakta. Neysem, deneme-yazımdayım ben; deneme yazımla neysem oyum.

Yazı olarak denemenin başkalarına etkisine gelince, işler çatallaşıyor orda. Kimi, hem de sık sık, şöyle bir eğilime kapılıyorum: Şunun şurasında kaç tanecik deneme yazdım, kaç kişi okuyor yazdığımı, okuyanlar da nasıl okuyor. Tektük benimsenişlerimdeki partallığı gördükçe, bilmece-bulmaca kitapları yayınlayabilseydim keşke, çok daha mı iyi olurdu gibilerden hüznümsü bir hava çevreliyor beni. Hiç değilse daha çok insanı daha çok sevindirebilirdim o zaman.

Kimi de, öyle okurlarla karşılaşıyorum ki, fırsat düştükçe heyecanla saptadığımı şimdi buracıkta da yineleyeceğim, böylece duygumu daha iyi belirtmiş olurum sanıyorum, – ne diyordum, seyrek de olsa öyle okurlarla karşılaşıyorum ki, utanıyorum, – hem de nasıl. Azbuçuk da olsa bazı kişilerin yaşamına bazı bakımlardan genişlikler sağladığını görmek, tatların en tatlısı bir sevinçle uçuruyor beni.

Nerden yönelirsem yöneleyim durumum açık: içim götürmeyen yemeği yiyor muyum, selam alıp vermek istemediklerime rastlamamak için canatıyor muyum? Desene durum, üçaşağı beşyukarı şöyle: deneme-yazmanın *şimdiye dek* beni biryerlere götürdüğüne inanmasaydım yazmazdım. Gene de tüm yaşamazamanlarımı kapsayan bir kestirip atma değil bu. Her yazar gibi ben de, hattâ az yankılı diye bellenen bir deneme yazarı olarak onlardan daha çok, yazdıklarımın etkisinden dolayı, oldukça sık, oldukça ikircikli birtakım değerlendirişlerden kurtulamıyorum bir türlü. Ola ki, aceleyle "olumsuz" yaftası vurulan bir ikirciklik olmaktan çok denemeciliğin ayrılmaz özelliğidir bu.

Labirent

Kımıl kımıl git gel, dön dolaş, koş koştur. Bu ne böyle? N'olacak *göçebelik!* Gerçekten de öyle, göçebeliktir denemecilik. Belli belirgin bir konaklama yeri yok. Yanılsan da yürürsün, şaşırsan da yürürsün, duraklar gibi olsan da yürürsün. Ölçüp biçsen de sözümona gidişin seni nereye ne kadar yaklaştırdığını, ya da nerden ne kadar uzaklaştırdığını bilecek durumda değilsindir hiçbirzaman, – hiçbirzaman değilse bile, çoğun böyledir. Of be... sonu, çıkışı yok bu labirentin.

Bir kez girdin bu deneme labirentine. Kafadaşlara gönüldeşlere rastlar gibi olsan da, kulağına birtakım dost sesler gelse de; bazan ustaların onayladığını sezer gibi olsan da, herkes *kendi* labirentindedir. Birbaşına labirenttesin ya, sürüden ayrılanı kurt kapar yalnızlığındasındır artık. İnişli çıkışlı bitip tükenmez dolanışlar dünyasındasın. Sürü-kurt öyküsüne gelince, insansın sen, sürüymüş kurtmuş sana ne. Yürüyebildiğince yürü git. Bir gün nasıl olsa ("son" uzaktır dileğiyle söylüyorum, belli olmaz ama) durur seninki de. Değil mi ki labirenttesin, istediğin yere erişmeye yakın olduğun sanısıyla sevinsen de, hiç varamayacağını sanıp üzülsen de pek birşey değişmez. Deneme'nin *son'u* yoktur. Labirent labirent olduğuna göre bunun gerekçesini temellendirmeye gerek yok zaten. Denemeyle sağlamaya yöneldiğin, bu uğurda herşeyi seve seve göze aldığın son-amaç: hiç giderilemeyecek bir özlem, yaşamı iyileştirme özlemi. Kendinden başkaya, kendimizden başka'lara, başkadan başkaya, başkalar'dan başkalar'a sevgi sevgi, saygı saygı, emek emek paylaşa paylaşa, tada okşaya bir dünya-yaşamını-genişletme *çabası*, hem öznel hem toplumsal yaşamı ge-

nişletme çabası senin denemelerinde çağrıldığına inandığın çağrı.

Dizi dizi çabalı genişletme çağrısında, sözcüğün çeşitli anlamlarında: yabancı, benzerimizdir; yabancı, uzaktaki dostumuz demektir. Zorbalığın, bağnazlığın hertürlüsüne güle güle! Bireysel-toplumsal darlığımıza sıkışıp kalmayalım. Yeni bir ufuk her deneme. Coşalım, akıllanalım, çalışalım sevinelim, sevişelim denemelerle, denemelerde.

ZEYTİNSİ DENEME

Kara Kara Görünümlü Ağaçlar

Az önce biryan uçurum, öteyansa sarpça tepeydi. Biryan eğilimli ovaya, öteyansa tatlı kayalığa dönüşmüş bile. Yakınlar nemli, uzaklar sisli. İlk hasadın yeni bittiği, toplanmış buğday tarlalarından yükselen tektük leyleklerin gagasındaki ne öyle, saman olacak. Yola uygun hızımız insan-teknik işbirliğiyle güvencede; motor homurtusuyla çıkmıyoruz artık, yılan gidişi kıvrım kıvrım bırakmış gidiyoruz.

Yeşilin bin türlüsü bizim: ağaçlar, ağaçlar, – boylar birbirine denk düşse de düşmese de birbirine sarılmış. Varlığını apaçık sunan gelinsi kırıtkan derelerdeki bazan belirtik bazan belirsiz başlangıçlı sonlu iri iri, küçük küçük köprülerin çoğun gözler ayırdına varamıyor; dal-yaprak panayırında herşey. Yokuşaşağı indikçe, değişimler iyiden iyiye ortada: Düşsü kavaklar seyrekleşirken, gür karaçamlar sona ermiş, nazlı iğdeler okşuyor gözlerimizi.

Bir de ne görelim, düzlüğe inmişiz, – sağımız zeytin, solumuz zeytin. Birbirinden bodur dizi dizi günlerin dayanılmaz kıldığı aylar boyu alışamasak da, ister istemez alıştığımız paslı hırıltılı kent baskısı kalkıvermiş üstümüzden. Parlak sarımsı, kaygan hafif bir yağ kokusu havayı bürümüş. Desene şuracıkta yağhane.

Sonunda yerimizdeyiz: artık hep zeytin! Durmuyoruz ama. Yol yalnızca bizim olmadığına göre, azıcık daha sabır. Özlem büyük oysa, – hem de nasıl! Sapağa yaklaştık, sapak geride kaldı şimdi, geldik geliyoruz, – nerdeyse geldik işte.

Bütün gün hiç gözümün önünden gitmeyen bir burda burası; olanca etimiz canımızla burdayız işte. Evrence kuşatımı

var özlemin. Kimselerin dibine inemediği yoğunlukta tuhaf bir yoğunluk sımsıkı sarıyor insanı; sarılan birşey yok, yalnızca o var artık, sarım sarım bir boşluk. Sözle neresinden dokunsan dışında kalıyorsun. Birşey söylemeden de olmaz. Belki şöyle diyebilirsin: Birliktelik için sesli-sessiz tutkulu bir çırpınış özlem; onsuz yapamıyorum. Kuşkusuz, nice kuşakların paylaştığı ana-baba, ülke, barış özlemiyle akraba birşey. Gene de kendince birşey bu şimdiki özlem. Şu son bir tutam yıl, boydanboya içimde yereden özlemse, apayrı birşey, özellikle benim için. Umulmadık bir sevgi sıcaklığı bu, durup durup şaşıyorum. Yaşadıkça tükenmiyor bitimsiz yaşam, hep gür gür. "Yeni sevgiler yok artık!" diyorsun, bir de bakıyorsun ki, "Neler varmış!" Tükenir mi yaşam, ancak sen bitince biter sevgi.

Gecesi gündüzüyle geçen yazı birlikte yaşadık. Sıcaktı serindi, yıldızdı aydı, güneşti gölgeydi, paylaştık kimi güzel akışlı kimi sıkıntılı zamanları. Arttıkça artıyor heyecanım, hele şimdi bu denli yaklaşınca. Nerden esti bilmiyorum, bilmek için yarım yüzyılı aşkın diplere doğru bir arkeoloji işlemi gerekecek sanıyorum, içimde yitik biryerlere karışmış bir dörtlükten dizeler dökülüyor ağzımdan:

...vois-tu, je sais que tu m'attends.
J'irai par la forêt, j'irai par la montagne,
Je ne puis demerer loin de toi plus longtemps.

Nerden çıktı. Victor Hugo bu. Aklı gönlü belleği kabartır, çökertir, bunaltır, aydınlatır, böyledir sevgi-özlem, nelere elatmaz, nelere takılmaz ki. Hızlı hızlı akıyorum dizelerimle:

... İşte böyle, beni beklediğini biliyorum.
Dağlar, ormanlar boyunca yol ala ala geliyorum.
Senden uzakta kalamam artık.

Varsın Hugo kızının mezarına giderken böyle desin, bense, nicedir içimi dolduran capcanlı sevgiliye koşuyorum bu sözlerle.

Geldik, – işte geldik! Gömeç öncesi Karaağaç sapağındayız,

saptık, evin yakınındayız, öf daha değil, daha değil, – aa gelmişiz, işte durduk.

Yollar bitmez dense de biter bazan. Hep sürecekmiş gibi gelen özlemler sona erer bazan.

Doğru önü çimenlere açık arka taraçadayım. Güneşli yan korkuluğa yaslandım. Uzanıp uzanıp sevgili ağacımın beline dokunuyorum, elini tutuyorum sanki, sımsıcak gövdesi.

İlk bakışta: çeşitli yönleriyle "zeytin", çok uzaklardaki tektük ülkeler biryana, kimselerin yabancısı değil sözcük olarak, nicelerin nicesi değişik dillere oturmuş olmasından belli: Belleklerde hiç de yaygın olmayan çok eski bazı bildirim biçimlerini, ne bileyim ben, Hititçe'nin bilmem-nesini (sanıma göre büyük bir dil haksızlığı işlemeden) biryana bırakacak olursak, – *zeytin:* Eski Yunanca'daki *elaios*'tan, *elao*'dan gelen *olivium*'dan, *oliva*'dan, "oliv" kökeninden üretilen bir ses-anlam bütününün *a, e, i* gibi çeşitli soneklerde kurulan *oliva, olive, olivi* gibi sözcüklerin aracılığıyla karşımıza çıkıyor. Kimi de Arapça'daki *zaytun*'u andıran sözcükler kullanılmakta. "Oliv" kökenli sözcüklerde de, "zeytin"de de aynı tadı tadarım.

Özüme özgü eğilim uyarınca, dil-yöneliminin tersine davranmak aklımın ucundan geçmese de, dilsel anımsayış bu kadarcıkla kalsın burda. Yürürlükteki gerçek şu: Bir avuç ilgili biryana, yetiştiriciler, işleyiciler, satıcılar gibi az kişiler bunlar da, kimsenin aldırdığı yok "zeytin"e. Şöyle ki, zeytini tüketenler bile "zeytin" deyince omuz silkip geçiyor.

Tuhaf oysa benim durumum. Daha doğrusu, zeytin'de tuhaf bir durumdayım: Ağacı meyvesiyle sanki içim zeytin, hele şu son yıllarda zeytinsi bir dünyada yaşıyorum.

Her ağaç gibi zeytin de, temelde doğanın armağanıdır. Nerden baksan, ortamı toprak. İlk izlenimde sezilmese bile, gövdeyi, ya da gövdeden süren dalları azıcık kazıdın mı, topraksı bir renk kendini açığa vurur. Ne var ki, uzaktan yakından gözlemleyince, pekçok ağaç gibi yerden kalkıp, sivrileşen yuvarlağımsı kımıl kımıl bir kümedir her zeytinağacı.

Kuşkusuz doğanın bir sunuşudur ama, göründüğü yer, insan elinin değdiği bir yerse, insan emeğini de buluruz zeytinde. Bazı talihsiz nedenlerle başıboş bırakıldığında, çok az örnek

biryana, yabanıl zeytine rastlanmıyor artık. Bildiklerimizin hepsi aşılanmıştır.

Arı-duru havayı, hafif yeli, madensi tabanı severler. Dirençlidir kökler. Toprak durumuna uygun bir salınımları vardır. Dıştan bakınca, bazan, cılızmış gibi bir sanı uyandırsalar da, ergeç sağlamca gövdeleşirler. Öyle ki, topraksızlıktan zaman zaman açıkhavada kalakalsalar bile, n'apıp edip uzun yıllar süresince yaşamanın yolunu yordamını bulurlar. Nankör değildir gövde. Onyıllar, belki de yüzyıllar uzantısınca tüm özsuyu içip herşeyi taşsı bir eski tahtaya dönüştürse de, kimi ölüş görünümlü gövdesine yaslana yaslana yeniden yaşayıp gitmeyi becerir önünde sonunda. Yeşilimsi filizlerle ödüllendirdiği bile olur bu kucak kucağa yaşadığı ölü atasını. Aman aman su istemez. Yarı çölde evinde duyar kendini. Tabanı sertçeymiş, taban taşlıymış pek aldırmaz.

Alçakgönüllü bir davranış içindedir genelde. Ne çam gibi "Ben hep yeşilim!" diye böbürlenir, ne de çınar gibi "Gölgem insana hoşnutluk bağışlar!" diye övünür. Varsın dut meyvesini öne sürsün; varsın, meşe azgın yellere kafa tutsun; yapraklarım cennetsi gibilerden kurum satmaya kalkışsa da palmiye; al al çiçeklerim dünyanın başını döndürüyor, diye bir söylem tuttursa da erguvan, böylesi çekimlere kapılmayan sessizliğe bürünmeyi yeğlemiş bir yaşamdır zeytininki.

Kişiliksiz değildir gene de, tam tersine, kendine özgü bir benlikle ortadadır: bazı yaşama koşulları gerçekleşmeden zeytin zeytin olmaz. Nitelikli hava önemlidir onun için. Sanayi artıklarıyla kirlenen havaya aldırışsız zeytin ağacı tasarlanamaz. Güneşe bayılır; bedenini ne denli sarıp sarmalasa o denli mutludur. Pek göze çarpmayan boyuna bosuna uygun yellere gözyumsa da, dalkıran, köksöken yellerle arası iyi olmamıştır hiçbirzaman. Erdemce Aristoteles'in doğru-ortasını andıran bir seçimle, ne boş-gurur ne de süklüm-püklüm bir görünüm uğramıştır özüne: Saygınlık uyandıran alçakgönüllü bir dikduruştur zeytinağacı.

Dallara, yapraklara gelince, gösterişsiz dalları genelde inceyse de, sertçe bir sağlamlıktadır. Dalların çok kısa olduğu söylenemez, ama uzun olduğunu ileri sürmek de yanlıştır. İlk

izlenim kimi çarpıklıklar sezse de, eli ayağı düzgündür. Zeytin ağacını bir karmakarışıklık diye damgalamak gerçekliğe aykırı düşmektir. Azıcık dikkatle yakından bakınca saptanacağı üzere: altı-üstü bir sağa, bir sola düzen-içi düzenler toplamıdır mızraksı dallarıyla zeytin. Yapraklarsa, renk yönünden hem koyuca-açık, hem solukça yeşildir. Kimileri iğdeyle karıştırsa da, çeşit çeşit ışınların etkisiyle, çoğun, akdikenler ile acıağaç yapraklarını andırır. Yaprak yaprak zeytin dalları, güneşle gümüşsüdür, akşamüzerleriyse mor-siyahtır. Çeşitli yönlerden akan güneşin, hafif yeller eserken, binbir kıpırkıpırla belirlediği gözalıcı ak dalgacıklardır zeytin dalları. İç yüzeyler, durgun havalarda, bazan, soylu bir camsılıkla oyalanırken, dış yüzeyler tarladan yeni koparılmış körpecik enginar yeşilleriyle gözleri doldurur ta uzaklardan. Hangi sözcük dağarcığı dalı yaprağıyla zeytinin ağaçsılığını derleyip toplayabilir. Genelde görünümü dile-getirildiğinde: dalı yaprağıyla kendine özgü bir hep-yeşildir zeytin.

Çiçek açmış zeytinliklerse, – *evet* çiçek açar, hem de nasıl, – çok kişi habersizdir zeytinin bu özelliğinden: baharın yaza devrildiği günlerde, sıcak-yağmur, yağmur-sıcak ardarda doğayı içten içten yoğurunca, ak ak esmerimsi çiçekler donatır dalları. Kısacık bir süre, yerden bir-iki adam boyu yükseklikteki patates tarlalarını andırır zeytinlikler. Bu benzetiş de nerden çıktı böyle, çoğun, akdikenler ile acıağaç yapraklarını andırırdı hani? Ola ki, şundan, benzetme: bakışımlı benzetişlere alışmışızdır; benzer benzerine benzer, iyi güzel de, herzaman değil. Nitekim zeytin baharları patates baharlarına benzetilse de, patates baharları, zeytin baharlarına değil de, pamuk tarlalarına benzetilir, hattâ onlarla karıştırılır genelde. Hoş, ben de kalkmış günlük doğa anlayışımın bir kesitçiğinde kılıkırk yarıyorum. Kentsoyluların aldırdığı şey mi ki bunlar. Özetle, genelde, dalı yaprağıyla kendine özgü bir hep-yeşildir zeytin.

Sonbahardan kışa doğru ilkin çekingen çekingen başveren, sonra iyiden iyiye belirginleşen taneler meyvesidir zeytin ağacının. Yumuşakçadan sertçeye gittikçe kabarık etli çekirdekçiklerdir bunlar. – Yeşil yeşil, yayvanca dizi dizi taneler. Kuzeye güneye dönük yönlere göre koyu-açıkyeşil, kırmızıya çalan,

tektek dolgunca çekirdekler. Ha deyince göze çarpmayan bir konumdadırlar.

Doğanın börtü-böcek kalabalığından payına düşen ne varsa, seve seve özünde barındırır zeytinağacı, gövdesinin dibinden en doruk dalına dek. En çok da kıştan çıktıktan sonraki haftalar, dallar yapraklar tatlı esintilerle nazlı nazlı sallanırken, kimi topraksı kimi renk renk birtakım mantarcıklarla birlikte böceklerin evidir ağacım: saçaklı, kanatlı kıpır kıpır, cıvıl cıvıl uçan, yürüyen böcekler, sinekler, güveler... Kuşkusuz, bu börtü böcek yüzünden de insanın yardımına gereksinimi var zeytinin. İnsan eli aklı onun kurtarıcısıdır; yabanlıktan kurtarır onu insan; kurda kuşa kurban etmez, verimli kılar onu. Sabahın erken saatleri ile akşamüstleri tepe dallardan öten kuşlar, bu yardıma karşılık bel ki de "Sağ ol!" demektedir, bilinmez.

Kuş dedim de, nice nice şakıyışıyla varlıklarını bildirmeseler, zeytin taneleri arasında ha var ha yok serçeler; öylesine evindedir orda herbiri. Genelde evlere pek yanaşmayan zeytin ağaçları, çimenine bahçesine bakım gösteren gülsever insanları iri tanelerle ödüllendirmeden bırakır mı hiç. Bu, bülbüllerin sesli katkısına, ola ki, dolaylı dolaysız, zeytince bir yanıttır. N'apıp edip yüksekçe saçakaltlarını yeğleyen kumrular, zeytinli zeytinsiz dalların alımlı alımlı "hadi-gel!"lerinden ötürü, dimdik tünedikleri zeytin doruklarında, sabırsızlık etmeden, çağrılarına uyup ergeç gelen eşlerini beklerler.

Abartı biryana, herşeyiyle alçakgönüllü bir canlıvarlıktır zeytin: çevreye görkemli bir yönelişten, şöyle ya da böyle bir anıt olma savı gütmekten uzak bir varoluş tutturmuş gider. Gözkamaştırmakla alıp vereceği yoktur. Başkaca canlı oluşumlarla karşılaştırıldıkta, özsınırlarını zorlamadan köşeciğinde sürüp giden bir canlıvarlıktır zeytin.

Yeryüzünde zeytin kadar ılımlı bir yayılımla ortaya çıkan varlık azdır. Duruşu davranışı hepten gösterişsiz bir ışına bürünmüştür; bundan doğal birşey olamaz zaten. Dar yöre ağacı değildir ama heryerde bıktırasıya rastlanmaz.

Akdeniz'le, başta iklim, çeşitli yönlerden yazgı birliği yap-

mıştır; bunun içindir ki zeytin hem gölsü hem okyanussu hem de çölsü bir ağaçtır. Ayrıca, zeytine, bir yiyecek, ama aynı zamanda bir kültür ögesi gözüyle bakma gereği olduğu kanısındayım. Öyle ya Akdeniz, güneyde çöllerle nerdeyse sınırdaş; Batı'da Okyanus'a açık bir içdeniz, bir deniz-göldür. İşte daha ağaç olarak zeytin, böylesi konumda geniş mi geniş uzanımlı, kendine özgü bir su gömüsünün ürünüdür. Akdeniz ile zeytin birbirine göre biçilmiştir: nerden baksam hep bu doğrultuda bir nitelemeye eğilimliyim. Zeytin Akdeniz'in göstergesi, Akdeniz zeytinin göstergesidir. Nerde zeytinağacı karşıma çıksa, öznel bir oranlamayla, "Akdeniz yakınlarındayım!" duygusu bürür içimi; okşayıcı bir Akdeniz izlenimi dal dal yeşillenir içimde. Kuşkusuz bundan, Marmara yöresinin Karadeniz yönünden çok öbür yönü, Akdenizsi çağrışımlar uyandırır bende. Kötü kentleşmeler yüzünden gittikçe azalsa da hâlâ gözlerimi okşayan, sonra ağzımı midemi okşayan bir oluşumla bu böyledir.

Daha yakından bakınca şöyle diyebiliriz: Zeytinağacı Akdeniz'in kıyı şeridini sever. Konutların yakınlarına dek gelir. Doğrusu şöyle: çoğun, zeytinlikleri ite-kaka kendine yeraçar konutlar. Karşısına engeller dikildikçe, uzaktan da olsa, denizin yeşilin mavisini seyreden öbek öbek zeytin ağaçlarına rastlarız. Denizin tadına havasına özlem çeke çeke tırmanır yamaçlara. 200-600 metre dolaylarındaki yükseklikler zeytinin özüne uygun ortamlardır. Şurada burada keyifle toplaşmasından anladığımıza göre, 300 metreyi bulan yüksekçe içerlerde bile dalı gövdesi meyvesiyle sevincine diyecek yoktur zeytinin. Denizden 400 metre yukardaki bayırlara bile soyu sopuyla tırmananlar olur. Denizi aradabir görüp seçse bile, 500-600 metre tepelik yerlerde, ilkin epeyce seyrelir, sonra birdenbire vazgeçer tırmanmaktan. Artık yorulmuş mudur; yükseklik başını mı döndürmüştür; yoksa, bunu yol-yordam bilir gönülcüğüyle, oylum-hakkının sınırlarını düşünerek mi yapmıştır, bilinmez. Ola ki daha yukarlara tırmanmaktan vazgeçer, aklı kıyılarda olduğu için böyle yapar zeytin.

Anadolu'dur zeytinin anayurdu. Özellikle, Anadolu'nun batı-güneyi. Verimli kesimiyle zeytin Anadolu'da köklenmiştir, desem yanlış birşey söylemiş olmam gibime geliyor. Anadolu:

Zeytindolu. Sereserpe yayılmıştır verimli Ege kıyılarına, bir ölçüde İçege'ye de. Nerden baksan, ilkin, Anadolu'ya özgü bir ağaçtır zeytin. Ne de olsa çınar Anadolu'da otağ kurmuştur ama Hindistan'dan kalkıp gelmiştir. Zeytinse hep Anadolu'dadır. Öncelerin öncesi biryana, doğma büyüme Anadoluludur. Söğüt, Anadolu'dan bambaşka yerlerde de sergiler kendini. Kavak ile serviye gelince, Anadolu'dan çok uzaklarda, Avrupa'nın kuzeylerinde bile evindedir. Oysa Anadolu'nun batısına ilişkin en eski söylemlerde geçer "zeytin". Yanıldığımı sanmıyorum, görünümce kullanımca bazı ayrılıklara karşın Güney Fransa'nın zeytinlikleri bile hâlâ Doğu Akdeniz kıyılarının havasını soluyormuş gibi gelir insana. Ne var ki akılcı özenler sunulmuş nicedir, Akdeniz'in, kuzey yakasındaki zeytinlikler, zamanla *olea europea* diye nitelenen, sanki yeni tür zeytin ağaçları çıkmış ortaya.

Gerçekte dünyanın üç büyük karaparçasının denizi kuşatan topraklarına otağ kurmuştur zeytin. Asyalı olduğu kadar Avrupalıdır, Avrupalı olduğu kadar Afrikalıdır. Duyan kulaklara, Akdeniz'e doğru, çeşitli yönlerden öyle bir zeytin türküsü gelir ki, sormayın. Sabahları hafif yellerle uyanır kırağılı kırağısız yeşil. Gün öğleye devrilirken, uzaklardan diri diri geçip giden taşıtları seyreder. Bin düğümlü bilmece bilmece bakışlarla, budak budak gözlü kımıltısız gövdeler sıcağı üstünde ikindilere yapraksı seyirlerle eşlik eder. Akşamüstleri, gümüşsü gümüşsü birbirinin kucağında oynaşır. Geceleri: ayışığına tutkundur ak-kara dallar.

İtalya'nın zeytin ağaçları bazan yalnız, bazan toplaşa toplaşa selamlar komşu servileri. İrili ufaklı Yunan adalarında koy, bayır demeden çarpıcı bir zenginliktir zeytin. Fas, Tunus, Cezayir bölgelerinin zeytinlerini görmeden tanıyor gibiyim, ne de olsa zeytin zeytindir, hem aynı hem başka. İspanya'nın zeytin ağaçları kentleşmenin amansız davranmadığı yörelerde ortalama yarım yüzyıllık doğa anıtları olarak sunar kendini, – görebilen gözlere kuşkusuz. Portekiz'i bahçe bahçe bezeyen zeytinler Akdeniz'den Atlantik Okyanusu'na sıcacık bir gönderidir. Uzak uzaklardaki Amerika'nın Pasifik Okyanusu'nun güzeller güzeli California'sında kendilerine yeraçma deneyişlerindedir zeytinlikler.

Çocukluğumdan beri gözüme, ağzıma, mideme şölen zeytin'e gelince, benim için (nerden nerelere, birdeyime) İlk-Zeytin'e gelince, Marmara'nın zeytini zeytin. İstanbul, İzmit, Karacabey, Yalova, Bursa, Erdek, Balıkesir... kesimleri hep zeytin, hep zeytin yaşamımda. Kimi sarı sarı buğday tarlalarıyla, kırmızı kırmızı domates bahçeleriyle, yeşil pembe elmalıklarla elele; kimi tarlaya bağa baskın çıkan zeytinlikler, zeytinlikler: Marmara'dan Ege'ye zeytinlikler. Son onyıllarda durum oldukça değişse de, özüne özgü albeniyi uzun süreler ayakta tutan yaşlı güzeller örneği hâlâ zeytin ülkesi Marmara-Ege. Gemlik kıyılarında alçacık kuzeye tırmandıkları gibi hafif dalgaların sokulabildiği kumluk yerlerde deniz suyu karıştı karışacak ıslacık zeytinağacı köklerine.

Geyikli, Behramkale, Küçükkuyu, Altınoluk, – Kaz dağlarının beslediği söylenceleri örgüleyen verimli değirmen suları yeter de artar bu bölgelerin zeytinliklerine. Yamaç süsü, kıyı süsüdür buraların herbir zeytini. Ta Aydın, Muğla, Salihli yöresinin zeytinliklerine gelince, gündüz gözlerime, gece düşlerime kimbilir kaç kez can katmıştır onlar.

Az önce Behramkale, dedim de, sofistlerin çömezleri pazar kalabalığında sözümona bilgi satarken, hiç kuşkum yok, Aristoteles yarı sürgünde yaşadığı Assos'ta bir zeytin dalının arasından göğü seyrediyordu fırsat buldukça.

Şimdi burda zeytin'le yoğrulduğuma göre, içime tam dinginlik sağlamak için, işe en başından başlamak isterdim. Değil mi ki Zeytin de tasarlanabilen herşey gibi, bir evren ögesidir, evrenin başlangıç anında yola koyulup sonsuz evreler ardından zeytin'in oluşumuna varmam, ordan da günümüze ulaşmam gerekecekti. Oysa hiçkimsenin hiçbirzaman kesinlikle başarabileceği birşey değil bu. İşte bu nedenle, zeytinin insan-kültür dünyasındaki durumunu özüme özgü bir-iki somut ipucuyla yakalamaya çalışacağım. Gerçekten de, sofralarda çarşılarda, eğlencelerde söylencelerde kimi köşecikten, kimi açık-seçik varlığını ortaya koyan eski bir doğa-insan-kültür ögesi zeytin, hem günübirlik hem bayramlık bir varlık o.

Doğada n'olmuşsa olmuş, daha doğrusu akla kolay kolay sığmayan nice sayısız şaşırtıcı rastlantıların getirdikleriyle birikenlerin ardından, ola ki bundan birkaç 10 milyon yıl öncesinde, demesi kolay gerçekleşmesi kimbilir ne "zor" değişimlerle, yeryüzünün şurasında burasında görünen yabansı zeytinler, ordan oraya, belki de Asya'nın ortalarındaki denizleri çevreleyen kıyılardan göçe göçe Hindistan'a, ordan da İran-Irak yoluyla, benzeri ağaçlarla birlikte şimdiki Akdeniz yöresine ulaşmış, birkaç bin yıldan beridir iyiden iyiye köksalıp yaşamını sürdürmekte. Böylece taş-toprak-hava-su ile insan elinin-aklının son birkaç binyıldır aşıya yatkın, bakımı seven becerileri sonucu, önemli bir kültür boyutu olarak kendini benimsetmiştir zeytin. Çeşitli toplumların çeşitli yaşama geleneğinde onunla birlikteyiz hep.

Kuşkusuz, insanla ilgili her birliktelik gibi bir kültür birlikteliğidir bu. Kültürse, nerden yönelirsek yönelelim, yalın birşey değildir, kat kat değişik katmanlar içerir, genelde. İlk bakışta pek kestirme değilmiş gibi gelse de, birkaç çizgicikle de olsa, biz gene kırlardan sofralara, ordan da dil'e, simgelere seğirtelim.

Önce meyve; öyle de, meyveyi tepeden inme karşımızda bulmayız. Çoğumuz yesek de sık sık keyfince algılamayız. Oysa beğeniler, olanaklar uyarınca, sofraların ortasına ya da köşeciğine konmuştur zeytin. Gelgelelim zeytin nice uğraşlardan *sonra* zeytin *olur*. Dalından-al-ye, – nerde o, zeytin için geçerli değil bu. Rengi çekici biçimi okşayıcı, içi özlü yemişler nerde, zeytin taneleri nerde. Ne incirdir, ne nar, ne de portakaldır zeytin. Karakuru birşeydir ama, çekirdeği sarıp sarmalayan değeriyle başlıbaşına bir evrendir. Dediğim gibi, dalından aldın mı iş bitmez, zeytin bu: yolunmaz, koparılmaz, kesilmez, sökülmez, silkelenmez – toplamak gerekir zeytini. Özenle yontulmuş, ucu tutacakla donatılmış sopalarla, çubuklarla, uzun kısa dallar içinden birbir toplanır taneler. Bu arada yeri boylayanlar, akpak yaygılara saçılanlar bile saygıyla toplanır. Sağlam çatılan merdivenlere çıkmak gerekince, sevinçle çıkar basamakları gözü iyi seçen, ayağı dinç, eli deneyimli gençler yaşlılar, erkekler kadınlar, herkesin kendince tat aldığı bir işlemdir bu.

Ceviz değil ki zeytin, şu son yıllarda rastlandığı üzere, içini gösteren incecik çuvallara tıkabasa doldurulsun. Kulplu sepet-

lere, özel örgü kaygan küfelere doldurulurlar. Öyle bir yumuşakça katılıktadır ki, bir kez yerlerini aldıktan sonra ne birbirlerini ezerler, ne birbirlerine yapışırlar. Bu bölük-pörçük toplamanın ardından, gelsin dizboyu küfeler, bazan daha yüksekleri. Daha sonraysa, özü öze kavuşturan bir dizi işlem için sağa sola yollanırlar.

Zeytini zeytin yapan, gördüğü bakımdır. Nice haftalar süren işlemlerden sonradır ki, "yenir zeytin'e" dönüşür zeytin. O ilkin kaskatı taneler, kır geleneklerinde kuşaktan kuşağa aktarılan elyordamıyla, belli bir dizge doğrultusunda sulardan geçirilir, tuzda bekletilir, süzülür, sepetten torbaya, torbadan sepete topraksılığı giderilir; yumuşaklıkça kıvam tutması için gölge köşelerde zamana bırakılır. Desene şunu: insan gibidir zeytin: değişik zamanlar yaşaya yaşaya olgunlaşır. Üstü parlaktı değildi, buruşuktu değildi, yeşildi karaydı, – ne önemi var bunun; önemli olan: umutlu aşamalara ulaştırılması. Sabırlı sabırlı beklemek dinçleşmektir onun için. Bir kez oldu mu da, soğukmuş sıcakmış çevreye aldırmaz artık, her an tazedir ağızlara bayramlar getirinceye dek.

Zeytin zeytinliğine kavuşur kavuşmaz, en kısa yoldan haydi çarşıya pazara. İnsan içine bir kez çıktı mı da, al eve götür, azıcık suya göster, hemen ye, – yağma yok! İlkin, ak, derin kâseciklerle öpüşmesi gerekir, sonra da kişisel tatlanışlar doğrultusunda, kimi yarıbeline özyağında, incecik kesilmiş limon dilimlerinin eşliğinde, kimi doğalımsı durumuyla, kimi nane serpiştirilmiş durumuyla sofraların güzelliğidir zeytin. Ben buradayım diye caka satmadan, kıvamını bulmuş iyi huylu bir kara zeytin çanakçığına gel de dayan! Hele yanında, bir de bakımlı başka bir tabak varsa, – nasıl birşey mi, ilk bakışta donukça yeşil yeşil, bazan solukça kahverengimsi kırmızıya çalan o küçücük yenir kalyonların dizildiği bir tabak. Azıcık dışarlak genişlikteki orta yerlerine çatalı batırırken, kırma zeytini bulanlara, gel de en içten bağlılığını sunma!

Altyanı "sofra zeytini" deyip geçmeyin; bilen bilir; çok kişinin "sofra kralı", "sofra kraliçesi" gözüyle baktığı peynir'le boyölçüşebilecek biricik doğa-insan armağanıdır. Kanımca, abartısız bu böyle. Gerçekte yerel, küresel sayısız peynir türü

var, iyi ki var; gerçi peynir olmadı mı, birdeyime, yavandır yaşam. Yeme-içme kültürünün önemli bir ögesidir "peynir tabağı" diye adlandırılan şölen. Gelgelelim, tüm bağlılığıma karşın, hep bir tedirginlik uyandırmıştır böylesi tabaklar bende: peynir tabağını zenginlik sergilenişi diye yorumlamamak için zor tutarım kendimi. Ne zaman "peynir-ekmekten başka şeye gücümüz yetmiyor" gibilerden şeyler kulağıma çalınsa, "hiç de kötü değil öyleyse!" duygusuna eğilimliyimdir. "Zeytin ekmek"se bambaşka şey: kendine özgü bir dürüstlük, bir geçim sınırlılığı var bu deyimde. Zeytin üreten ülkelerin para değeri altüst olduğundaysa, zeytin'li yakınmalar arttıkça toplumsal patlamalar yaklaşıyor demektir.

Bu alanda altını çize çize kendi adıma saptamam gereken şey şu: Şimdi burda zeytin'den yana duruşumu vurguluyorum ama hiçbirzaman peynir'e kıyamam; özüme haksızlık olur bu. Çoğu kez dilegetirmesem de, *her* güne "Günaydın!" dediğim saatler tanıktır. Zeytin-ile-peynir'in birlikteliği kolay kolay silinir bir yaşama tadı değildir benim için. Bu tatta bir deneme yazabilsem daha ne isterim.

Biz gene sofralarda salt zeytine yönelelim: bazan salatanın köşeciğinden görünen tek bir yeşil zeytin taneciği bile; ya da ne sert ne yumuşak bakla ezmesinin tam ortayerine kondurulmuş bir kara zeytin bile tüm masaya şölendir. O masa artık, tuzlu yemeyenlerin bile sudan geçirilmiş olup olmadığına bakmadan elatmadan edemediği bir çekicilik odağıdır.

Tane'den açıldı da, okumada anlayışı keskin-dingin tutmaya çalışanların gözünden kaçmamıştır: tane'nin köklü yeri var evrende, – temelin temeli atomdan çeşit çeşit birey'e herşey, birbakıma, nerdeyse herşey tane, tane'den, tane'li, tane-tane. Hem gizemli hem açıkta tanemsi şeyler. Kiraz, üzüm, kestane sevgimden belli bu. Taneli şeylerin oluşturduğu bir akrabalık evren. Bir'de çokluk, çok'ta birlik demektir taneler benim gözümde. Genel evren anlayışıma, çok eskiden "dünyagörüşü" dediğim 'şey'e gerçekten uygun düşer bu.

Zeytin tanesine gelince: tane tane ağzıma götürürken, rengi, yumuşaklığı, tadı yönünden, her kez ince ayrımlara özgü seçimimle kaşla göz arasında öyle bir sıra izlerim ki "şimdi-

bu!", "sonra-öbürü", "keşke daha yandakine önce elatsaydım, ivedilikle yeni dizi kurmam gerekiyor!" – kendiliğinden kurulmuştur bile. "Ama bak bu da varmış!" – işte bu doğrultuda şaşırtıcı buluşlarla bezenir sofra zamanım. Öyle ilginç ki zeytin taneleri, yediğim ödülü mideme bir güzel indirdikten sonra bile, çiğnenmediğini hep bildiğimiz o sert şeyler, özel tabakçığına bıraktığımda, yanyana duran o kara-yeşil-sarı-kahverengimsi şeyler, hiç mi hiç bir atık, ya da çöp izlenimi uyandırmazlar bende. Görevini en iyi biçimde yerine getirmiş taşıyıcılar diye selamlanması gerekir zeytin çekirdeklerinin.

Zeytinde taneci olmama taneciyim de, çekirdekten güzelce ayrılıp kendi yağına yeterli sirkeyle yatırılan etli etli zeytinden yapma zeytin ezmesini de aradabir kahvaltı sofrasında görmek isterim. Yok, sabah tanelerin yerini hiçbirşey tutamaz diye düşünceler başgösterince, bir de "zeytin bunalımı" yaratacak değilim ya, uzun günlerin ikindileri var aradabir-zeytinezmesi için.

Bazıları bir zeytinağacı gördüğünde, başını kaldırıp dallara baktıysa, taneler için: "Bunlar da neymiş böyle, kozalaktan çirkin, ne katır-kutur şeyler!" deyip bakışlarını hemen başka yöne çevirir. Gerçekten de, salkım salkım üzüm değil ki zeytin, binbir düşlü çağrışımlarla saydam tanelerden doyumsuz içkilerin tadına sıçrayalım. Ne var ki, "zeytin tanesi" deyip geçmeyin, taşsı görünümüne karşın herbiri baldan yararlı, bal renginden alımlı bir gizem barındırır içinde. Yeter ki sezgisi, becerisi, istenciyle ne yapacağını bilsin insan. Heryanda "Haberim var!" dense de kimsenin unutmaması gereken zeytinyağı'dır bu sözü edilen gizem. Ona ne kuşku, insan kültürünün özel bir ögesidir zeytinyağı. Günümüzde gittikçe azalsa da, yazı andıran sonbahardan ılımlı kışa doğru göçkaçıran yellerin bazan sertçe ese ese tozu toprağı birbirine katar gibi olduğu günlerde, haftalarca bir koşuşturmadır sarar Akdeniz'in dörtbiryanını. Biz gene yakınlarımızı gözlemleyelim: Erdek, Gemlik, Altınoluk, Ayvalık, Bafa, Tire, Ödemiş, Salihli, – bir koşturmadır ki, sorma gitsin. Kara sular akar heryandan, müjdeli sulardır bunlar, verim yağar çünkü arkadan. Acele etmeyelim ama; kara kara yaşamsularına erişinceye dek elbirliğiyle gece gündüz çalışmak gerek. İlkbaharda kaşla göz arasında toprağı çapalayıp havalan-

dıran, kurda böceğe karşı, kireçti, ilaçtı elde ne varsa, yetesiye korunan zeytin ağaçları, kendibaşlarına bırakılmış bir izlenim uyandırırlar yaz boyunca. Sağdan soldan arabayla hızla geçip gidenler, neyin ne olduğunun pek ayırdına varmadıkları için, "Ne rahat şey şu zetincik, – semtine uğrayan yok öksüz ağaçların!" anlam yöneltisinde düşüncelere kapılırlar belki de. Oysa kimi sabah erkenden, kimi akşamüstüne doğru köylü giysili biri, çömelmiş bakar da bakar ağaçlara. Zeytincidir o. Onun ağaçlarıdır onlar: ağaç altları, dal araları temizliğiyle katkılı vericiliğini kanıtladıktan sonra, sabırla beklemektedir zeytin zamanını. Önce, evde, bahçede, dam altında yıkanır da yıkanır zeytinler. Havayı kaplayan o anlatılmaz hafif-baygın koku bunun tanığıdır. O anlatılmaz kokuyla orta yaşın içinde hâlâ gençliğini süren deli-akıllı bir kadının gerdansı arılığı yayılır sanki. Zeytin zamanı bir geldi mi de, çoluk-çocuğa da yerayıran tıklım tıklım atarabaları çoktan dizilmiştir zeytin tarlasının uygun yerine. Eskiden "zeytin tayfası" denirdi bu işçilere. Karşıki kıraç Ege adalarından getirildikleri için bu adla nitelenmiş olsalar gerek. Ağaç'tan sofraya zeytinli geminin erleridir, kızanlarıdır bu tayfalar. Tandan karanlığa ilkin sessiz sessiz, iş kolaylandıkça şölen zamanlarına eşlik eden manili, türkülü, taşlamalı, sevgi, sevinç çağrılı bir canlılık tüter pupa yelken her zeytinağacından. Ne diyordum, eskiden develere yüklenirdi zeytin dolu küfeler, şimdi de motorlu uzunaraçlarla – verelini yağhaneler, fabrikalar.

Belki 20 milyon yıldan beri olanca doğal geleneğiyle toprağın özünü dıkım dıkım özümseyen ağaçlar, nice yetişim sürecinden sonra binlerce yıl boyunca özümsediğini sunuyor işte: haktanır bir vericidir toprak. Daldırmalı ekim sonrası, zamanı gelince aşılamanın ardından ortalama 6-7 yıl geçer geçmez zeytin toplanır ağaçlardan. Yerine göre değişiklikler uyarınca aşağı yukarı dörtte bir oranında yağ elde edilir. Yılaşırı tane bağlayan ağaçlar, şaşılacak şey, gençten genç uzatır gider yaşamını – yüzyıllar süresince ürün sağlar her ağaç.

Toplanan ürün – hop yağhaneye. Pek uzaklara değil, yollarda oyalanmayı sevmez yağlık zeytin. Yıkanmalı yıkanmalıdır hemen; bir sudan öbürüne, kara sular renk hafifletinceye

dek. Sonra, doğru taş merdane altına. Ondan ötesi, yörenin, ailenin, azbuçuk sanayicinin alışkanlıklarına bağlı. Kimi soğukta sıkılır: sızmayağlar sıvı geçirmez torbalara akar böylece. Posalar ayıklanır; birkaç kez ısıtıldığı da olur bu arada. Küspeler bir güzel giderilinceye dek yeniden, hep yeniden elden geçirilir. Tortulu, sarımsı yağ nitelikçe pek tutulmaz. Hayranlık uyandıran hafif bir rengi olmalı, bilen bilir özel sarı menevişlerinde kuşkusuz. Romalıların değirmende ezilmiş yeşil renkli zeytinyağını Latince satırlardan biliyorum, o kadar. Benim bildiğim, "iç beni!" diye seslenen, hafif mi hafif renkli bir yağ, bal çekiciliğinde bir kayganlıkla akıcılığına tortu uğramamış zeytinyağı.

Bilmeyenimiz yoktur: "yağ" sözcüğü irkilme yaratır çoğun. Özellikle çoluk-çocuğun içini kaldırır. Küçükken ben de öyleydim. Oysa büyüklerin, sabahları, kekikli ya da naneli zeytinyağına ekmek batırıp yediğini; bazı yaşlıların da, fırsat düştükçe zeytinyağı içtiğini göre göre içim ısındı zeytinyağına; daha doğrusu, gözlerime şölen ola, davranış değişikliğine uğradım. Gerçi susam yağı, fındık yağı, kakao yağı hâlâ itici benim için, – zeytinyağı bambaşka ama, toprakananın sütü sanki.

Çeşit çeşit kılıklarla nerelerde karşımıza çıkmaz ki zeytinyağı. Boyaya düşkünlüğümüz yüzünden alaca-bulaca kılıklara soksak da, hepimizin günde kimbilir kaç kez gerçek gerçek evetlediğimiz bir olgu, "sabun" dediğimiz şu saygıdeğer şey ne ki, zeytinyağı, yağ çıkarma işleminde zeytinyağımsı atıklar. Zeytinin hatırını saydığım için olacak, ilkin kaskatı gelse de, ak-esmerimsi sabunu yeğlerim ben, olsa olsa iyice ezilerek işlenen zeytinin iyice ezilmiş çekirdeğini de kapsar çoğu sabun, kapsasın ne güzel. Özündeki topraksı yaşama özlerinden ötürü, kan basıncına iyi gelirmiş, karaciğer ile safrakesesini onardığını da işitiyorum sık sık. Yarası beresi olsun olmasın mideyi sağaltırmış. Derin derin incelemedim ama neden olmasın, yeşil örtülerin molozla boğulduğu çağımızda akla yakın bu. Kadınların eline yüzüne sürdüğü o hoş kokulu, binbir katkılı eriyikler de zeytinyağıdır herşeyden önce. Zeytinden arta kalan kaba türden yağlar bile atılmaz, türlü türlü makinelerin besinidir onlar. Çocukken evin arkasındaki dere çayırında seyrettiğim yağlı

güreşleri de olanaklı kılan, başka n'olacak adı üstünde, hep bu sözünü ettiğimiz zeytinyağı.

Ne ki, zeytinyağının kültüre en büyük katkısına sofralar tanıktır, nice yüzyıllardır hep yeniden kurulan sofralar. Balığından sebzesine, pilavından dolmasına, -ağızlara şölen-, girmediği yemek var mı. Birkaçının adını şöyle bir anmak bile insanı nerdeyse kendinden geçirebilir. En iyisi, öğle yemeğimize şöyle bir gözatıp noktayı koymak. Tatildeyiz, erişmek azçok daha kolay olduğu için dün almıştık, kırmızımsı bol irice tekirimiz var. Nicedir özlemiştik, hatırısayılır bir kaçamak yapıyoruz: haydi tavaya! Tek pişirimli zeytinyağ unla öpüşe öpüşe sarıp sarmalayacak hepsini. Yanına bir de ince ince doğranmış aksoğanlı yeşil salata, – olanca keyif nerden, ona ne kuşku gene zeytinyağından. Akşama ne mi var, – çay eşliğinde çıtır çıtır börek, ağıztadını dirilten hafif zeytinyağlı bir altüst böreği.

Simgeli Söylenceli İnsan-Kültür

Şiirsiz yaşanmaz. Öncesi sonrasıyla, gönlümce zeytinli sofralara eşlik eder çoğun şiir. Hele talihimiz varsa, zeytinli şiirlerle akar zaman. Ağacın akıllıca ekilmesinden, ürünün beceriyle elde edilmesine dek, nerden baksan, şiir besler zeytin.

Bilirim, babazeytin, sonsuz büyünü:
verirsin bize çektiğin kanı yerden,
çekerim gönlümden tıpkı sencileyin
o kutsal yağını
düşüncenin ben de.

Yerden göğe haklı Lorca. Dedikleri özüm için de geçerli. Nice insanın dünyasını karartan bir içsavaş onu da götürdü. Çiçeği çimeni, börtü böceğiyle, yolu göğü Ay'ıyla bu İspanyolca güzelden damağımda zeytinsi bir tat o şimdi, dinç-mert bir tat. Tragedyalı bir zeytinsilik bu.

Çok eskiden, daha da sonra bir süre, çok kişi gibi ben de yazıda-çizide tragedyaya hayrandım ama yaşadım gördüm, bunalımlarda boyumdan aşkın bocalayınca azçok anlar gibi oldum diyebilirim: Yaşam kısa, öyleyse uzak dur benden tragedya! Orası öyle de, eşsiz bir tadı var şiirlerde: kafaya aykırı görünse de, ola ki, yaşamda tuttuğu yerden bu böyle. Lorca, sözün başım üzerinde yeri var ama toprağın kanından çok toprağın sütü diye algılıyorum ben zeytinyağını.

Şimdi olanca söz-varlık zeytinde odaklandığına göre, ne derse Lorca evetleyesim geliyor gene de. Yaş, baş, dil, ortam, ülke ayırt etmeyen bir zeytin sevgisi bizdeki.

Öznel geleneğimden nasıl ayrılayım, yitirdim özdenetimi, "Cortoba" dökülüveriyor ağzımdan. Bu kez de gelin şöyle Türkçeleştirelim Lorca'nın Endülüs şarkısını:

Kurtuba,
uzakta ve yalnız
Ay koskoca, at kara
zeytinlerse torbamda
Bilsem de yolları
Varamam Kurtuba'ya.

Zamansız ama ölüme giden yazgı uyarınca koşan atlının torbasında ("heybesinde" deseydim daha mı iyi olurdu, bilmem, önemli olan o değil şimdi, zeytin) başka n'olacak, zeytin var, – dünyamızın ölümlülerine en yakışan alçakgönüllü meyve.

Toprağın ne denli anlatılsa bitmeyecek güzelliğini övünçlü "kasidelerle" dile aktarmaya adamıştı kendisini. Servi, sedir, süzen, sümbül (ah şu s'ler) öze özgü kokusu rengiyle gül, menekşe de bol onun dağarcığında, ama gel gör ki zeytin, – ah zeytin! hem de defne, hele ne defne, hele ne defne, "Sen tanrısal defne!" diye seslendiği defne. Gerçi "Sen tanrısal defne" diye sesleniyor 'defne'ye. Seslensin, "defne" defne ama, gönüldeşliğimize güvenip hangimiz hangimizin hatırını kırarız ki, zeytin, zeytin diye sürdüreceğim ben şimdi burda Lorca'nın sözünü:

Sen tanrısal "zeytin", sen erişilmez ruh,
öylesine soylu
ve sessiz olan sen!
Dök kulaklarıma tanrısal öykünü
O derin, o candan bilgeliğini!

Böylesi bir sözcük değişimiyle dengeleri bozduğumu sanmıyorum. Çünkü Lorca da

Defneye sığınırken bile
bilgi yüklü, yaşlı zeytinağaçları

diye düşünmekten alamıyor kendini.

Biz birbirimizi biliriz, gönüller zeytinde, hep zeytinde:

Ağaççık
kuru, yeşil ağaççık.
Durmuş güzel yüzlü kız
ağaçtan zeytin toplar
kavramış da belinden
kule çapkını rüzgâr.

İspanya nere, Lorca nere mi, – çocukluğumun hemen ardından onyıllar öncesinde okuduğum Falih Rıfkı'nın *Zeytindağı*'na mı atlasam şimdi. Hoş, gerçekte ne dağ var orda, ne de zeytin. Vatan yalımlarının yakıp kavurduğu bazı düşüncelerle dolup taşan bir avuç yiğidin tragedyası dilegelmekte orda. Şiirden çok düpedüz bir düzyazıda yoğrulan bir tragedya. Kurnaz mı kurnaz bazı politikacılar ile tarihin acı gidişine kurban edilen bir avuç yiğidin tragedyası. Talih ile akıl elele vermeseymiş, o zamanki geleceğin Atatürk'üne bile kıyacak bir tragedyaymış bu.

Desene, en doğrusu, belki de simgelere seğirtmektir.

Birbirine baskın devingen önemli ögelerin oluşturduğu insan-kültür dünyasının etki ve kapsamca en önemli ögelerinden biri de *simge* kavramı altında derlenip toplanabilir. Simge, özetle: dünyayı, baştan beri binyıllar boyunca, artagelen bir karmaşıklıkla belirleyen bir güçtür; nesneleri, olayları, süreçleri, kişileri, toplumları değişik anlam ve özelliklerle bezeyen bir güçtür; böylece, içerik ve biçimce tüm insan yaşamını kıyıbucak yoğuran bir güçtür. Simge: yaşama-dünyamızı, insan olmanın derinlerinden fışkıran bir çiçek gibi renk renk bir bahçeye dönüştürür. Simgeleştiren, dolayısıyla da simgeler ortamında yaşayan, başarısı başarısızlığıyla herşeyini simgelere borçlu olan bir canlıvarlıktır insan. Simgeleştirme işlemiyse: doğanın kültürün bir ögesi ile başka bir ögesini *göstermektir*; sıçrama yeri durumunda bir ögeden başka bir ögeye atlamak; böylece birşey-

den kalkarak başka birşeyi belirli bir yetiyle, önem ve anlamla donatmaktır. Bu bağlamda, herhangibir öge, tarihsel gelişmeler süresince, çoğun çeşitli çağrışımlar uyandıran öyle bir anlam ve önem aktarımıdır ki, bu aktarımla insanın algılayabileceği herşey, simgeleştirmeyle, birbirinin yerini tutabilir.

İşte *zeytin*: çarpıcı çizgileriyle gözönüne koymaya çalıştığım simge-evreninin kanımca, dikkat çeken, daha doğrusu dikkat çekmesi gereken bir kültür-yaşam odağıdır.

Genelde zeytin, çağdan çağa kuşaklar boyunca: barış, yengi, kavuşma, güç, verimlilik, ödül, kurtuluş, arınma, sağlamlık gibi simge rolleri oynamıştır. Daha bu çizelgemsi sayım bile, zeytinin hem birbiriyle akraba hem birbirinden uzak, türlü türlü önemde insan-kültür etkenlikleri gösterdiğine tanıklık etmektedir.

Kısaca da olsa, yaşanmış-tasarımsal-tarihin derinlerine şöyle bir dalalım: Değişik kaynaklı söylenceler uyarınca: Nuh, yediği vurgunlarla artık heryanı dökülmeye yüztutmuş o tıkabasa can dolu teknesinde, olanca aklına, istencine, öngörüsüne karşın, tam umudu kesmek üzereyken, gagasında *zeytin dalı* birtakım kuşlar belirir gökyüzünde: çile bitmiştir artık, kurtuluş simgesidir zeytin dalı. Öyle bir simge ki, sağlam, kara, dingin toprak, özlenen güvenli yaşam müjdesidir.

Nerden nereye denecek ama unutmamamız gereken bir de şu var: Doğu'da Batı'da anlatılagelen o çok eski inançla, tüm yeryüzü, sağlamlığı dillerden düşmeyen meşe ve gürgen gibi ağaçlara değil de, ancak zeytinağacının gövdesine dayandığı için ayakta kalabiliyormuş.

Eski Mısır'da da yaygın bir değeri vardı zeytinin: zeytin bulunan yerde kısır toprakların gürlüğe kavuştuğu inancına belbağlanmıştı; nitekim gerçekliğin akışı bu inancı hep doğrulardı. Güzellik bağışlayan tanrıların bir armağanı olan zeytinyağı, göğüste, saçta, yüzde, kolda, bacakta kadınların çekiciliğini artırmaktaydı. Ölümsüzlük yolculuğuna uğurlanan mumyaların hazırlanmasında, zeytinyağına, maddece olduğu kadar simgece de işlevsel bir görev düşmekteydi. Ayrıca, birzamanlar zeytin ağacından bezekleri olan bir kapıyla karşılaştı mı, orda derin bir oh çekmekteydi insan: zeytinsi birşeyler ışıyan evden iyiliksever Tanrı ışırdı sanki.

Gene birzamanların yepyeni kültür dünyası Eski Yunanistan'da: bilgelik, akıl, düşünme yetilerinin tanrıçası Athena'nın ağacıydı zeytin. Nitekim yaşamını tanrılara adamış eylem danışmacısı tapınak bakıcıları, tanrısal esinlerle gözledikleri zeytinağaçlarına, konuk da olsa kimseciklerin zarar vermesine gözyummazlardı.

Romalılarda da sürdü bu gelenek. Roma'nın Athena'sı Minerva'nın barınağı diye bilindi yüzyıllarca zeytinağacı. Böylece, nerdeyse tüm tanrıların güçbirliğiyle doğayı kültürü ışınladığı bir odak değeri kazandı zeytinağacı. Zamanla, zeytin'e, tanrıların tanrısı Jüpiter'in ağacı olarak sarıldı Roma egemenliğinin yayıldığı bazı Avrupa yöreleri.

İsa'ya bağlılığın artmasıyla, hele Hıristiyanlığın kutsal kitabını okuyup dinleyenlerin sayısı arttıkça dinsel söylencelerin ayrılmaz bir ögesine dönüştü zeytin. Belki de en çepeçevre Markos İncil'inde, Petrus'u, Yakup'u da katın tüm yakınlarının sürçeceğini, üstüne üstlük Yahuda'nın üç pul için kendisini elevereceğini bildirdiği son akşam yemeğinin ertesi sabahı, başka nereye olacak, eteklerden tepelere zeytinlerin yellerle nazlı nazlı yalpa vurduğu Zeytindağı'na çıktıydı İsa.

Vigny'nin o tok deyişiyle:

Uygun yelin eğdiği zeytinlikler arasından
İsa koca adımlarla titreyerek yürür.

Başı önde, yürümektedir taşını toprağını birbir bildiği zeytinlerin arasından. Dibinde zeytin ağaçlarıyla örtülü Getsemani'den yukarlarda Babası Tanrı'ya "Beni niçin bıraktın!" diye yönelir, – zeytin dallarının belli belirsiz hışırtıları içinde, kendi söylediğini kendi işitir kuşkusuz. Sonrası apaçık olağan: inananların katında, göğe çıkış; kültür dünyasında, bir devingenlik, bir devingenlik; tanrı katındaysa, sessizlik, sessizlik.

Hıristiyanlık, "zeytin"in ancak adından haberi olan yörelere bile kuşatımlı bir inanç götürdü zeytin simgesiyle. Avrupa'nın en kuzeylerinden güneye seğirten Haçlıların kutsal kitaplarını zeytin biçimleri bezemekteydi. Atlantik Okyanusu kıyılarından Rusya içlerine dek bazı ev kapılarının, Eski Sözleş-

me'deki Süleyman'ın tanrıevinden bir anı, zeytinlik süslerine rastlanırdı. Bugün bile, Sibirya'ya doğru böyle evlere yolu düşen, tıpkı Antik-çağın Akdeniz yörelerinde olduğu gibi, güvenle konuk edilebileceği bir sığınağa kavuştuğu inancıyla, çekinmeden çalabilir zeytin işlemeli kapının tokmağını.

İslam dünyasında da unutulmaz değerde bir simge zeytin. Az önce Haçlılar dedim, – Müslüman Haçlı ordularının pusatları, komutan otağlarının üstköşelerindeki din ve askerlik kitapları zeytin dallı süslerle gözalıyordu. Eskiden Arap insanı sık sık zeytin üzerine and içerdi. Kötülüğünü istediği kimseye, zeytinliğinin kısırlaşması doğrultusunda kötü dileklerle yönelirdi. Yanılmıyorsam, bütün bu gelenek Kur'an'la yakın bir bağ içinde. Şöyle ki, batı yöremizdeki bazı camilerde, az da olsa taşa mermere kazılmış birtakım zeytin biçimleri görüldüğünü söyleyebilirim. Hepsinin dışta dirlik-düzenliğe, içte dinginliğe heves uyandırmak istediği izlenimindeyim.

Burda duruyorum, şimdiye dek Kur'an'dan hiç alıntı yapmamıştım da. Belki şundan: hangi yazı-çiziye elatsam kutsal kitaplardan satırlar, satırlar. Öyle dallıbudaklı bir gelenek ki, anlasın anlamasın herkesleri sarmış. Bir çeşit ezbere yaşam görünümü diye yorumladığım bu alışkanlıktan nerdeyse doğal bir dirençle uzakta kaldım hep. Gel gör ki, şimdi zamanıymış, şeytanın bacağını kırıyorum. O çok-bilmişlerden bambaşka yörelerin insanı olduğum, kanımca, yetesiye ortaya çıktığı için; daha doğrusu, onlarla karıştırılmayacağım kanısıyla Mu'minun Suresi'nin, sayısını anmasam da olur, ilgili ayetini, aklımda kaldığınca aktaracağım buraya: Sözkonusu olan zeytin çünkü. Zeytinse, düpedüz zeytin'den sıçradığım, yaşamımda günden güne daha bilinçle kıvam tutan nice içiçe özben, toplum, kültür ögelerinden ötürü gözbebeğim benim. Ayete gelince, ezbere bilenler nasıl olsa çok, bilmeyenler de, kolaycacık erişecekleri çeşit çeşit açık dizinlere şöyle bir gözatıp, yeri sayıyı saptayıversin. Ne diyordum, o ayet ya da benzeri bir ayet aşağı yukarı şöyle demekte: "Sina Dağında öyle bir ağaç yetiştirdik ki hem aşa yağ sağlıyor hem azığa katıklık ediyor!" – Acıması bol Tanrı'nın insanlara yardım olsun diye gönderdiği bu eşsiz armağan, bir ağaç, meyvesiyle birlikte zeytinden başka birşey değil

bu ağaç. Huri'li hurma'lı cennette böylesine önemli bir yer, Tanrı'nın 'zeytin'e verdiği üstün değeri göstermekte.

Ona ne kuşku, bu kadarcık değil Kur'an'daki zeytin. Başka surelerde de zeytin'e ilginç göndermeler var. Sözgelimi, simgesel bir ortamda Tanrı ışık özdeşliği işleyen sure'de, bu ışık, zeytinden elde edilen yağla tutuşturulmuş gür bir kandil parıltısıdır.

Sözden söze Kur'an'a vardığımıza göre, geleneksel düşünüşe uyup pekiştirici örneklemeler hatırı için, Hadis'lere de elatmamız gerekecek.

Hadis'lerden birini belleğime yansıdığı biçimde anmadan edemeyeceğim. O Hadis'te düşlere dalıp gittiği bir an, Tanrı'nın elçilerinden biri, Peygamber Muhammed'i görmeye gelir: elinden tuttuğu gibi, Kutsal Topraklar'a götürür onu. Orda yemyeşil bir bahçenin kenarında kocaman bir zeytinağacı vardır; zengin sürgünlü dalları kat kat sağa sola uzanan bir ağaç. Çevresiyle birlikte mutlulukların ağacıdır bu: Dinibütün iyiler ağacın yakınına toplaşmıştır. Yerden yukarı dallarda ilkin çocuklar; sonra da din yolunda şehitliğe yükselenler; bir de ermişler dizdize oturmaktadır. En üst dallar peygamberin kendisine ayrılmıştır. Herşey öyle doğal olup biter ki, sık sık yeşil dallardan kurulu döşeğine çoktan uzanmıştır bile peygamber.

Kendi payıma, özetle, Hadis'ten çıkardığım şu: seçkin kişiler, dolayısıyla da dince seçkinlerin seçkini diye sevilip sayılan kişiye en uygun mutluluk kucağıdır zeytinağacı. Zeytinağacının önem ve değerini böylesi vurgulayan başka bir din söylencesine az rastlanır doğrusu.

Nitekim Ortaasya söylencelerinde, demirağacı, evrenin dayanağı, Kuzey söylencelerinde gürgen, ağaçların anasıdır. Gerçi Çinlilerde, zeytin, mutluluk saçan sevecenlik anlamına gelir. Ne var ki, değişik birtakım doğa-kültür katmanlarının etkisiyle, Japonlar zeytini pek tanımaz. Eski söylencelerdeki Kutsal Topraklar'da Musa'nın sevgiden çok korku uyandıran Tanrı katına çıkarken zaman zaman yanından geçtiği zeytin ağaçlarına takılmak bıkkınlık verebilir çekincesiyle, değinmeden geçiyorum.

Bütün bu tektek değinmelerin genel izlenimi gerçekten ilginç bence. Yanılmıyorsam o da şu: Simgeler evrenine, neresi olursa olsun, şöyle bir gözatar atmaz: zeytin'in insan-kültür ya-

şamına ne denli derinden işlediğini açığa vuran birbirinden zengin etkinlikte gömülerle karşılaşırız.

Kimi dağ doruklarında, kimi mağara oyuklarında, kimi çöl içlerinde, kimi deniz kıyılarında, kimi mezarlık duvarlarında, kimi sualtı müzelerinde, kimi sobalı odada, kimi işyerinde, kimi yollarda, kimi yatakta düşünceden düşünceye dalar gideriz biz insanlar. Artık rastlantı mı, gereklilik mi, bilsem de n'olacak zaten, ben *burdayım*, karakuru zeytinağacıma dalmış, dışlarda içlerde, geçmişlere geleceklere gidip gidip geliyorum. Bu yaptığım ne böyle? Bencileyin birşey. Ama herkesin heryerde herzaman yaptığı; değil mi ki insanız, kimsenin yapmadan edemediği birşey: anlamveriş. Olana bitene, olabildiğince parmak basma, olup bitmeyene yönelme; yaşamla yoğrulma, yaşamı yoğurma; önem ilişkileri, bağlılıklar, ilgisizlikler, yakınlaşmalar, uzaklaşmalar kura kura eyleyip anlamaya çalışma; dinginleşme; şöyle ya da böyle birşeylere biryerlere tutunup tutunup soluk alıp verme, – varolanla ya da varolması istenenle düşlere gerçekliklere el-kafa-gönül-sarkıta-sarkıta-yaşama, yaşamak işte. Hiçbirimizin yabancısı olmayan, n'olduğunu n'olmadığını hepimizin azçok bildiği, gene de o hiçbirimizin n'olduğuna akıl erdiremediği "yaşam" dediğimiz şey işte. Gerçeklik, düş, devingenlik, durağanlık, yaşayıp gittiğimiz birşey işte. Anlamvermek: önemsemeyişi de katın, önem biçmek, aldırışsızlıkla ya da candan elatışla, önemle bezemek. Neyi mi? Yaşamı! Neyle mi? Yaşamla!

Bu işte *şimdi burdaki* durumum: Kendime, çevreme, kültüre, topluma dalışlar... Yeri, zamanı, yoğunluğu önceden belirlenemediği gibi yolu yöntemi yok ki bunun. İçindesin, yaşamın içindesin çünkü. Dışındaysan, ne sen varsın ne de senin için birşey var, yani hiçbirşey yok o zaman. "Hiç" de, "birşey" de, "yok" da, "zaman" da – herşey, herşeyle birlikte "herşey" önemini, anlamını yitirmiştir.

Bak, konuşmaktayım kendimle, – şu kara ağaca baka baka. Gözaçıp kaparcasına silinip silinip yeniden belirginleşen zeytinağacının karşısındayım. İçimi basınçlayan, içimden basınçlayan bir düşünce çağlayanı bu. İnişli çıkışlı düşüncelerin kesintiye uğramayan seslerini işitiyorum; tuhaf tuhaf biçimli biçimsiz

düşünsel kımıltılar gözlemliyorum: İşte bunlardan herbiri, – bir an için birbirlerinden soyutlandıklarını varsayıp şöyle mi niteleyelim – herbiri bir anlam-veriş denemesi. Herzaman heryerde herkes için başka türlü değil zaten: başka n'olacak, denemeyi zorunlu kılan yaşamanın ısısını duyuyor, gözkamaştıran ya da donuk aydınlığını algılıyorum. Ürkütücü karanlık kuyular ile güneşsi kıyılar arasında etken-edilgen bir oyalanma işte bu canımı canlı kılan anlam-verişler.

Ben dalıp gitmişken birşeyler konuşmaya başlamış bile, – aa bak ağacım dillenmiş, zeytin konuşuyor:

Sen beni kıyıda bayırda bulup da ortaya çıkardığından beri birlikteyiz. Bazı yönlerden hep eskisi gibi olduğumuza bakma, epeyce değiştik ikimiz de. Hele sen, – senin bu uzun zamanlar boyunca yaşadıklarını benim bugüne geliş sürecimle karşılaştırmaya yeltenmek bile saçmanın saçması birşey. Kendini kendin bile tanımıyorsun, değil mi? Hızıyla, yoğunluğuyla sendeki değişimler, en olağanüstü görünenleri kat, olağan gene de, sen insan'sın çünkü. Durağan ne var ki insanda? Geçmişteki gelecekteki hangi yarın önceden hesaplanabilir ki?

Gene de sen seni daha iyi bilirsin. Neyi bilebilirim ki ben, – bir ağacım. Sana seni anlatmak bana düşmez; kesinlikle beceremem zaten. Senden sözetmede herşeyimle olanaksız bir durumdayım. Nedeni apaçık ya, bir kez için saptayalım biz gene. Apaçık olan daha neler yok ki: Sözgelimi kendimi de anlatamam, – ne sana ne kendime. Konuşmaz ağaçlar. Nitekim sensin şimdi beni konuşturan. Senin ağzından konuşmaktayım.

Belki de, hakçası, önemli olan sensin; hoş, önem var, "önem" var, senin kendini kendine elden geldiğince saydam kılmada, yeryer izi olan birşey zeytin, zeytincik. Senin açından bakınca, kültür-tarih çevrende ögelerden bir ögeyiz biz zeytinler, ağaç ağaç, ürün ürün. İşte ben de şimdi burda, senin deyimlerinle, türdeşlerimden biriyim, bir zeytin bireyiyim. Senin bireyliğinden nice ayrılıklar göstersem de, senin özüne özgü yaşam-anlatında bir çizgiciğim.

Kuşatıcı gerçek şu: sözcüğün en geniş kuşatımında yaşamın bir parçacığıyız hepimiz. Dilim döndüğünce dendikte: kendimce yaşayıp gidiyorum işte. Şöyle ki, neremi kessen, özsu. Başka

türlü olsaydı bugünlere gelebilir miydim? Toprakla toprağı sarıp sarmalayan herşeyle sürekli bir iletişimle ayaktayım. Dil, ben, bilinç, özgürlük gibi insanı insan kılan oluşumlar özce yabancımsa da, ağaçca, zeytince soluk alıp veririm; gerekirse karşıtlıklara direnir, doğal yapılışımın sınırlarınca yenilenirim. Salt insana özgü karışık ve karmaşık birtakım yeti ve çabalarımız yoksa da, çevremizle, dolayısıyla da, deyim yerindeyse, dünya ile sürekli bir alış-verişteyiz zeytin ağaçları olarak bizler. Bütün bu söylem ne kadar geçerliyse, o kadar öyle kuşkusuz.

Genelde, özelde bazı doğrultularda kesişiyor yaşamlarımız. Ama, dilersen, senin için önemi ve değerinden ötürü, bir tekini belirgin kılalım: Henüz altını çize çize söylemediysek de, ne denli dıştan bakılsa da saptanması gerekecek, ortaklaşa diye nitelenebilir bir yazgı doğrultusu ikimizinki de. Pırıl pırıl bir güneşsilik bürüdü birden yaşama-duygumu, düşüncemi. Şimdi anlıyorum zeytinle bağımı. İşte o özlediğim aydınlık özbakışımda. Yaşamın gizemini kapatan örtülerden ilginç biri kalkıverdi sanki. Bize, hepimize, bana yakışan en temel davranış *alçakgönüllü* olmak. O yoksa, yaşama ilişkin güzel kapsamlı bir anlayış da yok.

Zeytinağacının armağanı bu. Tam bilinçle değilse de dolandım durdum zeytinle. Ağacın dalları, tanelerin oluşumu, uygarlığın gidişi, şiirin tadı, simgenin etkinliği diye diye nice tatlı çabalarla ordan oraya koştururken tuhaf yaşantılarla örgülenen rasgele bir oyalanma değilmiş meğer zeytin serüvenim. İlk baştaki ilk sözcükle birlikte, yazdıklarım zeytinyağı gibi üste çıksın diye söylemiyorum bunu. Bakıp gördüğüm şu: eskisinden büsbütün ayrı değilse de, kendi kendime, oldukça kendi açımdan, becerebildiğimce anlaşılır bir dille konuşuyorum. Herşey yepyeni değil gene de, hep kendimde bilip yaşadığım, kendi kendimin davranış çatıma upuygun bildiğim bir dil bu. Dil dili açar, dil dili açarmış meğerse, – günü gelince, özlenen gerçekleşiyor. "Zeytin" "zeytin" derken kendi kendime konuşmayı sürdürüyorum, zeytin dillenirken de öyle değil miydi zaten. Her konuşma, birbakıma, kendini sürdürmeye bir çağrı.

Ne diyordum..... – öyle ya, zeytinsi dalışlardayım; daldım, daldırdım gidiyorum şimdi burda. Shakespeare, insan tutkula-

rının nerdeyse dünyaya sığmayan köpüklerini içten dıştan görmeye yönelmişti. Nietzsche kendi çağının belli belirsiz içine batmaya başladığı, daha sonra olanca korkunçluğuyla yaşanacak olan, yani bugün yaşadığımız bunalımlara sarmıştı. Vigny, tattığı acıları başkalarına sezdirme çabasındaydı; Pessoa, çeşit çeşit yalnızlıklarla hesaplaşıyordu. Proust, geçmişi şimdide hüzünlü mutlu bir değerlendirişle derlemeye vermişti kendini. Lorca ölümden yaşama, yaşamdan ölüme gidip geliyordu duygulu dizelerinde. Bense, büyüklerle oranlandıkta küçücük oylumuma dörtelle sarılıp zeytin'le gelen olay ve gizemlerin çağrıştırdığı kendimce bir duygu-düşünce devingenliğindeyim.

Zeytin'le hoplayan bilinç, bir sorular çağlayanına tutuldu tutulacak. Nereye dönsem soru, sorular: heryandan üstüme üstüme akıyor. Nasıl şey bu böyle: soru hastası mıyım ben; nereye dönsem sorulaşıyor herşey. Yaşanır şey mi bu böylesi? – Neler mi bunlar? Sayıp dökmeye gerek yok. Gereği geldiğinde öyle bir fışkırış ki zaten; denetim dinler mi soru gürlüğü. Zeytinden esen yeller değil bu soruları ortaya çıkaran, ortalıkta görünene neden olan. Hep var onlar, hep vardı. Uzun uzun akıl yormadan söyleyelim: hepimiz için geçerli; ayrıcalıksız yaşam gereği bu. Yaşamak: önemli-önemsiz tümen tümen soruyu çözme denemesine girmektir, başka birşey değil, – istesen de istemesen de bu böyle.

Şimdi açık-seçik dilegetirmeye vardığım düzlem şu, sallantısızca saptayalım: yaşamın en vazgeçilmez temel-sorularını da katın, sorularımızla başaçıkmada son derece işlek, etkili, eşsiz önemde ve değerde bir ipucumuz var artık, – hiç olmazsa benim öyle: *alçakgönüllülük;* tüm yaşama-duygumun ve yapabilirliklerimin vazgeçilmez dayanağıdır bu. Alçakgönüllülük kendi kendimle konuştuğuma göre, özenli bakımlı dilsel sunuşlara kalkışmadan belirtebilirim: Yaşamak, iyi yaşamak, özüme yaraşır biçimde yaşamak *zeytinsi* bir serüven benim için. Şimdiye dek kararlamadan öyleydi, şimdiyse adı sanı açıkça belirtilen bir nitelemeyle öyle. Yaşamayı zeytinden mi öğrendim; benim akıl hocam mı zeytin? Yok canım, sözü sözüne bu doğrultuda bir abartıya bırakmış değilim özümü; dalmak ile saçmalamak özdeş işler değil ki. Bu zeytinsi denemede, zaman zaman dile-

geldiğini umduğum üzere: birtakım belirleme ve sezdirişlerle, başta kendiminki, yaşamı konu edinen uğraşlarımda zeytin *dolayısıyla* gelip dayandığım bir aşama zeytin-evreni.

Hep derim, yaşamak: anlam-*vermek*, anlam-*gerçekleştirmektir*. Buysa düpedüz bilgi kotarma işi değil. Sonsuz ince ayrımlı, sonsuz gerekçe-amaç-araç-değer eylemliliğidir. Ağaç'tan derlenesi şeyler mi bunlar? Ne ki, kesintisiz ordan oraya giden, uğraşıdan uğraşıya, akıllı-uslu, deli deli savruluşlarla karmaşık mı karmaşık bir dön-dolaştır yaşama. İşte bu ortamda kendi adıma söyleyeyim, açakgönül: benim şu karakuru zeytinağacına rastlayışımla açık-seçik odaklandığım tabandır.

Şimdi burdaki "zeytin", burdaki "zeytinsilik" kör rastlantıların önüne geçilmez zorunlulukların sonucu mu, bilmiyorum, bilemem. En son söyleyeceğimi, altını çize çize hemen söylüyorum. Yönelişlerimde, benim yolum yordamım alçakgönül; yaşamda değerine paha biçemediğim dayanak alçakgönül. Benim için, özü özgeyi yanıltmayan bir yaşama-yardımcısı. Alçakgönüllülüğü ne denli deşsek yeridir inancındayım.

Dillenme sıramı sürdürüyorum: "Keşke zeytin olsam!" türünden dileklere güle güle. Ona ne kuşku: yalnızca zeytin yok ki evrende. Zeytin dediğin de zaten çok kişi için önemli birşey değil. Ayrıca apaçık: zeytin birşey buyurmuyor bana. Nasıl buyursun ki. Şurası özüm için sallantısızca geçerli gene de: zeytin'i *okumaktan* pekçok şey öğrendim. Hoş, zeytin'i okumak, kendimi evreni okumaya yönelmek demek: bol etkili bir kazanım zeytin benim için. Bazı gerçekleri daha bir düpedüz görür gibi oluyorum şimdi, "görüyorum" bile diyebilirim. Örnek edinerek, Zeytini, yaşamıma kesin örnek edinerek sağduyuyu elden bırakır mıyım hiç. Keşke-tümden-zeytin-olsaydım gibi boş heveslerle oyalanamam. Gene de hakkını yemeyelim; zeytinden sıçrayıp özüm için olduğu kadar, hepimiz için geçerli değerde bir yargıya, atlanmaması gereken önemli bir gerçeğe ulaştım: Zeytin dolayısıyla, zeytin dolayında yerliyerini buldu varlığımı heryönden saran pekçok şey; zeytinle karşılaşma eşsiz bir *uyarı* oldu benim için. Öyle bir zeytinsi sıçrayış ki bu, kendimi bildim bileli arayış arayış süregiden yaşama davranışım, meyvesi, dalı, çekirdeğiyle zeytinden esen yelle yepyeni bir kıvama daha ulaştı.

Zeytin'den sıçradığım alçakgönüllülük odağında, hep *bu* gönlün yolu yordamınca yetesiye oyalanmamız gerekiyor şimdi.

Şuradaki bir taşatımı tümseciğe çıksam, gözlerimi büyüleyen Ege'nin suları, tarih belleğimde koca koca torbalar taşıyan kaba yelkenli mavnalar gezdiriverecek. Ardımdaki köye uzansam, zeytin'le beslenen maniler, bilmeceler kulaklarımı okşayacak. Heygidi tasarım gücü: silahla uzaktaki dağlara seğirtseydim, orda uzun süre kalamazdım, – zeytin özlemimi gidermek üzere sık sık geldiğim delice zeytinliklerin yanındaki fidanlıkta çabucak işimi bitirirdi kolluk kuvvetleri. Dış gerçekleri yansıtan biçimde resimler yapan bir sanatçı olsaydım: zeytin ağaçlarına özel yer ayırırdım. Besteci olsaydım: toprak-gövde-dal-yaprak-ürün diye beş bölümlü bir zeytin senfonisi bestelerdim.

Şimdiyse, burda, Karaağaç'tayım: iyi ki bağ-babadan-zeytin-dededen geleneği yitip gitmemiş buralarda: karaağacıma bakıp bakıp dalıyorum. İyi ki, sözümona yazlık konut çırpıştıran ellerden esirgenmiş buraları!

Ne diyordum, işte buracıkta dalıp gidiyorsam, özel-genel arkeolojilere girişmek için değil, kuşkusuz. Zeytin'den bana, benden zeytin'e esen, hepimizi herşeyimizle esin esin sarıp sarmalayan o gizli-açık alçakgönülcüğümü deşmek için buradaymışım meğer. Daha doğrusu, böyle olması gerekir dileğiyle buradayım şimdi.

Alçacık Gönül

Akla ilk gelen şey'e sal git özünü, – bak bunu yapamam, istesem de olmaz, nesnel gerçek gereğidir bu. Yalnızca doğal varlık *değil* insan. Genelde, doğal yaşam ile özelde insan yaşamı arasında nice kesimler içeren yayılımlı ve derin bir takoz var: kültür. Olanca somutluğuyla bakıldıkta: bir doğa-kültür varlığıdır insan. Çeşit çeşit işleyişleri doğadan da payalan ama çeşit çeşit işleyişlerinde doğanın ötesine geçen bir doğa-*kültür* evrenidir, ya da bir *doğa*-kültür evrenidir insan. Demek ki kültür'ü: doğanın doğal süregidişli bir uzantısı, doğanın bir gölgesi diye anlamak kültür gerçekliğini yanlış yorumlamaktır. Çünkü kültürün doğanın doğal ve zorunlu bir sonucu olduğunu, yani kültür'ün doğa'nın düpedüz bir sonu olduğunu öne sürmek doğayı da kültürü de çarpıtmaktır. Gerçi temeldeki doğaya yaslanmaksızın kültür diye birşey oluşamaz. Ne var ki, en küçük görünümüyle bile kültür, insanın ortaya koyduğu, çok-birikimli birtakım tasarım, emek, değerlendirme çabalarının ürünü durumundadır. Özlem ve istençle kurulur. Dıştan karmaşık içten dolanık binbir öge barındırır. Böylece kültür: türlü türlü öbeklenebilen sayısız atılım ve girişkenliklerin, çoğun hoş olmayan teknik yanetkilerin, birçok çekiciliklere karşın zaman zaman insanı epeyce sıkan tehlikelerin ortamıdır.

İşte toplum-tarih birikimli çepeçevre kültür ortamında çok önemli bir ağırlığı var alçacık gönlün. Hemen belirtelim: alçakgönüllü kişiyi istenç yitimine uğramış kişi diye yorumlamam. Birşey istemeyenlerin, dolayısıyla birşey isteyemeyenlerin sığındığı sözümona bir "erdem" değildir alçakgönül. Her erdem gibi bu erdem de, yerine getirilmesi gereken şeyler, zorluklar,

tehlikeler içerir. Hattâ, alçakgönül, insanın isteyip gerçekleştirdiği birçok şeyi içerir. Alçakgönüllü insanı: doğanın kültürün sunduğu hazır yaşayışla yetinip giden insancık diye düşünmek yanlıştır. İnsan *olarak* yaşaması için yetersizdir bu. İnsan daha doğuştan, *isteyen* bir canlıvarlıktır. İstenene erişmeye atılmaksa, yalnızca tasarımda, yalnızca tasarlamakla olup bitmez. İnsanda içgüdü ötesi şeyler işe karışır; insana özgü tasarım ve akıl yetisiyle, içgüdü adı verilen doğal yolların ötesine geçer insan yaşamı. Buysa, birtakım tehlikeleri göze almayı gerektirir. Demek ki insan, eksiği gediği n'apıp edip kendi becerisiyle aşmak durumundadır. Böyle yapmasaydı kültür olmazdı zaten. Kültür olmayınca da insana özgü yaşama olmazdı.

Tam da bu bağlamda alçakgönle güç ve özlem yoksunu damgasını basmak, yalnızca erdemi değil insanı da özyapısına uygun düşmeyen bir nitelemeye zorlamak olur. Gerçekte, alçakgönül de, herkes gibi, birçok şey özler, ister; ne ki bütün bunları çapına uygun biçimde seçip belirleyecek; bu özlem ve isteklerini, kendisine, başkalarına zarar vermeden yaşama, özyaşamına geçirecektir. Gerçekte alçakgönüllü *kendine* uygun atılımdadır, dolayısıyla da bu atılıma uygun tehlikeleri yüklenir. Bunların, hiç çekinmeden, insan yapısına uygun şeyler olduğunu söylemek gerekir. Buna göre, alçakgönüllü olmayı "kültür düşmanı" olmak diye bellemek yanlıştır. Tam tersine, alçakgönül: kültür'ün, insan-olmayı engelleyen bazı aşırılıklarına, ne bileyim ben, tektek insancıkları, hattâ insan kuşaklarını devlet görkemine kurban etmeye, tek insanı birtakım azgın büyüklenmelerin kulu kölesi etmeye "Olmaz!" diyebilen, bunu içtenlikle yapan gönüldür. Böylece alçakgönül *sağlıklı* kültür-bakımı'nın vazgeçilmez dayanağıdır.

Alçakgönüllülük gerçekliğini oldukça yakından görebilmek için yapılacak en yerinde şey, belki de, bu gerçekliğin uyandırdığı birtakım izlenimlere parmak basmaktır. Gerçi herzaman yüzeysel izlenimler değildir bunlar. Gene de epeyce çarpık bakışların ürünüdürler; ya da, çoğun çarpık bakışlara yolaçarlar.

İlk aklagelen bakışlardan biri: alçakgönüllülüğün insan varlığına aykırı düştüğüdür. Genellikle öne sürülen şudur: "Alçakgönüllülük" deyimini daha akıldan geçirirken, ürküntü ve-

ren bir hüzündür sarar insanı. Türevleri biryana bileşik deyim alçak-gönül sözcüğü. İster istemez vurgulanır bu. Tuhaf tortulu bir deyimdir "alçakgönüllülük". Yalnız Türkçe'de değil, öbür dillerde de, sık sık yanıltıcı bir anlam-ikilemine yolaçar "alçak". Nitekim Latince'deki *humilitas*, dolayısıyla Fransızca'daki *humilité*, "topraksılık" anlamına gelen bir kökten türer. *Humus*'tur Latince'de toprak. *Humilitas*, toprak yüzeyinde barınan, "toprakta sürünen" demeye gelir. Yunanca'daki *mikro-psyche*'nin yansısı var humilitas'ta. *Mikropsyche* ise, özellikle Aristotelesçi çevrelerde *megalopsyche*'nin karşıtı durumundadır: "Megalopsyche" ise "üstten bakma", "yücelerden süzme" içerir. Almanca'nın *Demut*'u, ancak birbakıma, yüreksizlik havası estirir. "Yürek" anlamına gelen "Mut"tan *De-mut*, yürek yoksunu gibi birşeydir ilk izlenimle. İngilizce'deki *modesty* de öyle: düşük, yersel anlamında bir "ortacılık"tır; yukarlarda olmayış, yükseklik savı gütmeyiştir, böylece ortalarda biryerde bulunmayı çağrıştırır.

Kuşku yok ki, bundan, *Demut*'la arası hiç iyi olmayan "soylu" görüşler tutkunu Nietzsche, düzmece dünyanın doruğu saydığı üstinsana, *üst-insan*'a *Über-mensch*'e, (*über*: üst, üstün, üstte yeralan, yani yeri aşağılarda bulunmayan) üst-insan'a, alçakgönüllülük diye bir erdemsizliği hiç mi hiç yakıştıramaz. Dörtbiryanda tapınılan putları alaşağı etmeye çalıştığı *Götzendämmerung*'un bir özdeyişinde, üstün olmayan insandan sözederken, bu doğrultuya iyiden iyiye kaptırdığı bir an şöyle patlatıyor: "Üstüne basılan yerkurdu büzülür. Akıllıcası da budur. Böylelikle yeniden ezilme olasılığını azaltmış olur. Ahlak dilinde bunun adı: boynubüküklüktür." Ne ki, kanımca, çok önemli birşeyi unutmuş görünüyor Nietzsche. Üst-insan'daki "insan" da, dönüp dolaşıp Latince'deki *humus*'a dayandırılabilir. *Homo*, insan demek çünkü Latince'de.

Alçakgönül'deki "alçak" nitelemesini "büyüklenme" içermeyiş diye anlıyorum ben. Böyle bir anlayışsa, alçakgönle uygun anlam hakkını tanımayı kolaylaştırır. Şöyle ki, alçakgönül gerçekliğine "açık" bir davranışla yöneldiğimizde, bu gerçekliği yapıca *yüce* kılan önemli bir belirlenimle karşılaşırız. Böyle derken gerçekliği zorlayıp çarpıttığımı sanmıyorum. Kanımca,

azıcık dikkat gösteren herkes ergeç şu gerçeği saptar: alçakgönüllü kişi algı verilerinin altında ezilmeksizin evrene bakan kişidir. Alçakgönül insanı: evrene, özdurumuna uygun anlayışla yaklaşan; bakışını birtakım saplantılarla, aşırılıklarla köreltmeksizin kendisini ve evreni yaşayan kişidir.

Çok eskilere uzandığımızda, yani çağlar boyunca dünyanın hemen hemen heryanında açakgönül: ister çoktanrıcı ister tektanrıcı olsun, tektek dinlerin türlü türlü etki-çevrelerinde, hattâ bazılarımızın din demeye dili varmayan söylencelerin çekidüzen verdiği binyıllarda insanın kendisini tanrı yerine koymaktan kaçındığı anlamına gelir. Buna göre, genellikle saptadıkta, alçakgönüllü insan: hiçbirzaman *ölçüyü* elden kaçırmaz, ölçüyü elden kaçırmamalıdır. Şöyle ki insanın yazgısı *insana özgü sınırların* belirlediği bir yazgıdır. Sözgelimi Tanrı gibi "ölümsüz" değildir insan. Kutsal sayılan birtakım gelenekler uyarınca yaşamalıdır. Böylesi kökten sınırları çiğnemesi, mitoloji anlatımlı Eski Yunan tragedyalarında kişice-toplumca ahlakça-eylemce birtakım derin yaralı "olumsuzluklara" yolaçar. Özel konumu n'olursa olsun, bunu acı acı öder insan. Eski Yunan tanrıları gibi olmayı istemek öyle bir *hybris*'tir, öyle bir boşgururdur ki, en korkunç cezalarla öcalmaktan çekinmeyen *Nemesis*'ler dikilir, ister istemez, böylesi kimselerin karşısına. İnsana özgü sınırların tanrılarla boyölçüşürcesine kutsallığına kafa tutmak, kesinlikle kaçınılması gereken bir düşüklüktür.

Hemen belirteyim: özetle, Tanrı-kul ilişkisiyle açıklanabilecek bir alçakgönül değil benim burda önplana koymak istediğim değer. Kestirmeden saptıyorum: *laik* bir alçakgönül benimki. Ne Tanrı korkusu ne tanrısal ceza rol oynuyor tutumumda. Yaptırımlı birtakım dogmalar karşısında boyuneğikliğiyle; ya da sürçünce, tiksinme uyandırma gibi şeylerle ilgisi yok laik alçakgönlün. Kişinin salt kendi bireysel *seçimi* ile özel yatkınlıklarını hesaba katarak kendine özgü akıl-duygu-eğitimi çizgisinde kotardığı bir *yaşama*-biçimidir. Bireysel oylumun elverdiği oranlar içinde öncelikli diye belirlenen amaçlar doğrultusunda bir algı-eylem iklimidir. Böylece alçakgönül: hangi adla nitelenirse nitelensin, (varsayılan) sonsuz güç karşısında ezince düş-

mek, aşağılığa kapılmak, küçüklük duygusuna bürünmek türünden birşey *değildir.*

Zaman zaman yerici bir çağrışım uyandırır "alçakgönül" kavramı. Deyim yerindeyse, bir "taşra erdemi" gözüyle bakılır alçakgönle. Ola ki büyük kentlere özgü çalım ve gösteriş türünden oluşumların uzağında yeralmasından dolayı, alçakgönülün ödleklik, korkaklık gibi birşeyler içerdiği sanılabilir. Gerçekten de görkemden uzak bir yaşama sürdürür taşra. Çok kişi "yavan" ve "sıkıcı" bir yazgı diye yorumlar bu taşra yaşamını. Oysa sözün her anlamında modern ulaşım ve iletişim işlerindeki başarılar, insanı, dar bir çevrecikte ne uzar ne kısalır bir yaratık olmaktan çoktan çıkarmış bulunur. Buna göre alçakgönüllü olmayı salt taşralının yaşama göstergesi diye bellemek gerçekliğe uygun düşmez. Gerçi oldukça sık utangaç, hattâ boynubükük yüzler, eylemler sergileyebilir taşralı. Ne var ki, böylesi durumları yalnızca yöreye bağlı yaşayış çizgileri diye yorumlamaktan kaçınmak gerekir. Taşralarda da rastlanır bu durumlara. Taşralıyım, öyleyse alçakgönüllüyüm; ya da, alçakgönüllüyüm, öyleyse taşralıyım, savları mantıkla da gerçeklikle de bağdaşmaz.

Hep bu bağlamda yaklaşımsal bir bakışla, alçakgönlü: yaşlılara özgü (sözümona) bir erdem diye damgalamak isteyenlerle karşılaşırız bazan. Pekçok onarım gerektiren abartılı bir değerlendirmeyle, alçakgönüllülük; sınırları dar mı dar bir ölümöncesi yaşama-dönemine yakışan epeyce güçsüz, dolayısıyla da serüven korkağı bir zaman-kesitidir; demek ki, olsa olsa, sanki olurmuş gibi, "küçük", "özel" bir erdemdir alçakgönül. Başka türlü dendikte, yapabilirlikleri iyice azalan insanların, başkaca olanakları kalmadığında, zarzor paylarına düşen (sözümona) bir erdemdir alçakgönül.

Bazı çevrelerde, özellikle sağı solu yakıp geçiren ateşli kişilerin sesi, şöyle ya da böyle, yankılar uyandırır. Yaygın olan bu soruya ilişkin olarak diyeceğim şu. İlkin: yalnızca yaşlılara özgü olanakların başedebileceği bir erdem değil, *tüm* insana ilişkin bir erdem alçakgönül. Gençliğinden beri atıp tutmaya alışık yaşlıların alçakgönülle pek bir ilgisi yok; buna karşılık alçakgönüllü nice gençler tanıdım. Gerçekte içi-dışıyla pekçok organı çaptan düşmüş baylar bayanlardır yaşlılar, hattâ bu baylık bayanlık

bile tanık gerektirebilir. Abartısız söyleyelim gene de: bedence yorgun kişiler olabilir yaşlılar; duygu, düşünme, özlem ve istenç yönünden pek öyle değil ama, – genelde öyle sanılsa da pek öyle değil. Anlayışlar, algılar, deneyimler, akılyürütmeler yaşla başla ille de körelir diye bir doğa-kültür-toplum zorunluluğu yok, – iyi ki yok. Nitekim, bu talihle: gençlikte gerçekleştirilemeyen pekçok değerli şey, hem öz hem özge için pekçok değerli şey, yaşlılıkta gerçekleşebilir. Yeter ki, her dönemde olduğu gibi yaşlıyken de durumunun hakkını verebilsin insan. Ölçübilirlik, sabır gösterme, esneklik becerisi, önemliyi önemsizden ayırt etme keskinliği, nicenin birikimlerini en iyi biçimde uygulama ustalığı, – işte alçakgönlün bütün bu güzel çizgileri, yaşlının elinde herkese kıvanç verici düzeylere ulaşabilir; ille de ulaşır demiyorum, ulaşma olasılığı epeyceyüksektir diyorum.

Böylece, yaşlıya duygu akıl yorgunu gözüyle bakmak; yaşlıya eksik bir yaratık gözüyle bakmak, özel olarak yaşlıya, genel olarak insana haksızlık etmek demektir. Kaynakları, belli zaman-istek-amaç doğrultusunda ölçüyle değerlendirme *sanatı* diye belbağlayabileceğimiz bir erdemdir alçakgönül. Her yaşa yakışır.

"Alçakgönül" dendi mi, bazı kuşkularla aklı kurcalayan birşey de, düzmeceliktir. Öyle ya, bir insanı, sık sık olmasa da "erdemli kişi" diye heyecanla nitelediğimizde, bir süre sonra ne yazık ki, "Erdemliğimiz meğer düzmeceymiş!" diye kırıklığa uğruyoruz. Düzmece erdemse, erdemsizliğin en parlak örneğidir. Neylersin ki, erdem kadar erdemsizlik de önemli bir yaşantı hepimiz için.

Kendi hesabıma, erdem'e olan sevgi ve saygı bağından ötürü, nerdeyse tiksintili bir irkilti duyuyorum düzmece erdemli kimselere rastladığımda. Özellikle de, düzmece alçakgönüllülerle hiç mi hiç ilişkim olmasın istiyorum. Dilek başka gerçeklik başka ama. O zaman da az-kişili bir çevreciğe sıkışmaktan öte yapacak birşey kalmıyor insana. Öyleyse, düzmece alçakgönlün en yaygın bir-iki özelliğini kısacık belirtmek zorundayız şimdi.

Bir erdemi hepten erdemsizlik kılan düzmecelik, alçakgönül yöresinde kişiden kişiye, toplumdan topluma çeşit çeşit kı-

lıklarda ortaya çıksa da, şöyle derlenip toplanabilir sanıyorum. N'apıp edip *görünmeyi*, göze *çarpmayı*, *önde* olmayı isteyen biri alçakgönüllü değildir. Kimseciklere sezdirmeden özüne üstünlük sağlayan da düzmece bir alçakgönüllüdür. Kurnazca becerilerle bencilliğini etkili kılmaya yönelenlerin de alçakgönülle ilgisi yoktur. Salt çıkarcı amaçlarına erişmek için kendinden üsttekilerin elini öperken kendinden aşağıdakileri okşamayı lütfen esirgemeyenlerin adı alçakgönüllüye çıksa da, alçakgönülle ne ilişkisi olabilir ki böylelerin. Yalnızca kendini beğendiğini henüz bilmesek bile, sözünü eylemini örtüp kollasa da, kendine çevresine içten davranamayan bir insanın, çoğun, alçakgönüllü izlenimi bıraksa bile, alçakgönüllü olduğu söylenemez.

Bu birkaç değiniş, düzmecelik maskesini indirmeye yeter sanıyorum. Onun için şimdi hemen, kimin gerçek alçakgönüllü olduğunu artık kestirmeden saptayabilirim: "Şu alçakgönüllü değildir, bu alçakgönüllü değildir!" türünden çizgilere gerek yok. *Kendi* yaşama *sınırlarını dürüstçe* bilmeyi *isteyen;* bu isteminde hiçbir çabadan çekinmeyen; bu yönde hoş olmayan bulguları örtmeden *onarmaya* canatan bir insan, yanılmıyorsam hepimizin gözünde, gerçekten alçakgönüllüdür.

Genelde gerçek alçakgönül nedir? Bu soruyu enine boyuna deşmeye kalkışmayacağım şimdi. Dileğime en uygun şey, kuşkusuz, sözügeçen sınırların, yalnız tek beni değil, ötesini de; başkalarını, doğayı, toplumu, kültürü de belli ölçülerde işin içinde tutan sınırlar olmasıdır.

Bir de şu var: alçakgönlü kalıtımsal bir doğa armağanı diye anlamak kandırmaz beni. Her erdem gibi, alçakgönül, değil mi ki erdem, doğrudan doğruya bireyin üstlenmesi gereken birtakım ödev ve sorumlulukları kapsamaktadır. Öyleyse altını ne denli çizsek yeridir: alçakgönüllü birey, ne gerekiyorsa onu, akılla, duygu, çaba, emek ve özveriyle hiç yüksünmeden gerçekleştirmeye girişmiş olan bireydir.

Nedense çoğun gözden kaçan son derece ilginç bir olguya bu doğrultuda parmak basalım. Erdem bir midir, çok mudur? Birse, ne yönden bir; çoksa, ne yönden çoktur? Bir'de çokluk, çokta birlik de olabilir, kuşkusuz. Bütün bu tartışmalardan bize

ne ama şimdi; erdemden, erdemlerden tutturdum gidiyorum. Gelgelelim ne zaman, nasıl sözedersem edeyim, belli bir erdemi, ya da belli bir açıdan baktığım erdemleri gücüm yettiğince açık-seçik günışığına çıkarmak için bazı yönlere ağırlık veririm. Düşünsel bir yeti ve yetki, bir eylem ve ahlak başarısıdır erdem benim için.

Herhangibir sıra-düzen gözetmeden birkaç çizgiciği belirtmeyi deneyeyim: Gerçi daha önce "sağduyu", "akıl", "içtenlik" gibi erdemler ile alçakgönüllülük arasında bazı bağlar kurar gibi oldum. Şimdiyse, tek bir sözcükle de olsa, alçakgönüllülük erdemini: temkin, çalışkanlık, güvenilirlik, yüreklilik erdemleriyle yakınlık ya da uzaklıkları bakımından elealacağım. "Temkin" ile ilgili olarak hemen belirtmem gerekir: Birarada gider alçakgönül ile temkin; yapışık erdemlerdir bunlar. Alçakgönüllü olup da, birbakıma, temkinli olmayan hiçkimseye rastlamadım. Bunun tersi de yürürlükte. "Çalışkan'dır" alçakgönüllü; çünkü özeleştirilerden, çevreden derlediği derslerden aldığı uyarılarla kendine sürekli çekidüzen verme gereksinimi duyar. Ayrıca, karşılaşmalardan edindiğim deneylerle söyleyeyim: en "güvenilir" kişilerdir alçakgönüllü insanlar. Onların ipiyle kuyuya inilir kanısındayım. Yarıyolda bıraktıkları birine hiç rastlamadım desem gerçeği abartmış olmam. Çoğun sanılanın tersine, alçakgönüllünün gerçekten "yürekli" olduğunu bol bol gözlemleme fırsatım oldu. Kişi gerçekten alçakgönüllüyse, ne delice ataktır ne de miskince içine büzülmüştür. Uzun sözün kısası: hemen hemen herzaman yapılabileceği yapan bir davranış içindedir her alçakgönüllü.

Daha başka erdemlere uzanmadan sözü bağlayayım: Her yaşta herkesin başkaca erdemleri n'olursa olsun, her durumda herkese yakışan, insana özgü geniş kuşatımlı güzelliklerdir erdemler, – özellikle de, odak o olduğuna göre ışıldağımızı ona yönelterek söyleyelim: kendine özgü bir eylem ve yaşam güzelliğidir alçakgönüllülük. Başka türlü dendikte: düpedüz bir tasarım-kuram ürünü değil, kapsamlı bir etkenlik işidir alçakgönüllülük. Eskiden bazı filozofların öne sürdüğü bir görüşe inanılırsa: salt temkin, yüreklilik, çalışkanlık, birdeyime başerdemlermiş: bunlarsa, insan yaşamına kesinlikle yeter de artarmış.

Oysa ben, özyaşantılarımı gözönünde bulundurarak söyleyeyim: birbakıma öyle düşünmüyorum. Toplumdaki katı, toplum beğenisi açısından gerçekleştirme becerisi n'olursa olsun, *özünü* alçakgönüle adamaya girişmeyene, öbür yönlerine bakmaksızın, tam tam erdemli diyemiyorum. Gerçekten girişenleriyse, daha bu girişmeleriyle alçakgönülle bezenmiş kişiler; hattâ böylelikle tek erdemle kalmayıp daha birçok erdemlere de bürünmüş kişiler diye biliyorum.

Alçakgönül'le ilgili bu sunuşlardan aydınlığa çıktığını sandığım şu: Hiçbirzaman özünü unutmayan, ancak özgeyi de hiç mi hiç incitmeyen bir erdemdir alçakgönül. Öze özgeye zararlı bir erdem hem gerçeğe hem mantığa aykırıdır çünkü.

Denemece Zeytinsi Yaşam

Gerçekte, 'kişi'ce gerçekleştirilen güzel bir *denge*-durumudur erdem. Aşırılıklar barınmaz bu gerçekleştirmede. Çeşitli düzeylerden, çeşitli kaynaklardan gelen olanakların serinkanlı birarada varoluşudur alçakgönül. Bu bağlamda alçakgönül gerçeğinin: özçıkarlara boşveren, alkışlara aldırışsız bir denge olduğu ortadadır. Azıcık-ondan, azıcık-bundan, o-da-olsun, bu-da-olsun türünden bir denge değildir bu; rasgeleliklere ya da zorlamalara yer yoktur bu dengede. Gerçekleşmesi kolay görünmese de, böyle dengelerin tam oluşması için kısa süreli gerçekleşmelerin yeterli olduğunu öne sürmek yanlıştır. Hangi erdem bir ilinek ki, alçakgönüllülük eğreti bir insan bezeği olsun. Her erdem gibi sürekli olması, kişiye yapışık bir öznitelik olması gerekir alçakgönüllülüğün de. Bugün açakgönüllü yarın kibirli, – olur mu öyle şey? Ne var ki, buna bakıp 'alçakgönüllü kişiye zor rastlanır' gibisinden bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Yeter ki istesin, yeter ki gerekenleri yerine getirme talihi olsun, alçakgönül'e özgü niteliklerin biçimlediği koca bir yaşam sürebilir insan. Öyle ya, erdem insan içindir. Hiçkimsenin gerçekleştiremeyeceği erdem boş-soyut bir kavram olmaktan öteye geçemez. Oysa insan, erdemle, erdemlerle kurup biçimler yaşamını; o istençli-eylemli bir canlıvarlıktır.

İnanılacak şey değil ama gerçek: *çağımızda*, "erdem" sözcüğü kadar kuşku ve irkilme uyandıran bir sözcük az bulunur. Bu nedenledir ki, açakgönüllülüğün sözü edilen heryerde, bu sözcüğün de bir erdem'i dilegetirdiği düşünülerek bazı karşı-koymalar ortaya çıkar. Özetle, bunların sunduğu şudur: Erdem çağı geçti. Hele günümüzde binbir karmaşasıyla modernlik, üstü-

ne üstlük modernliği aşmaya zorlayan çetrefil oluşumlar, hangi kurala, hangi töre, hangi ilke, hangi yasaya, hangi dizgeye sıkıştırılıp bir tek erdemde ya da bir erdemler-demetinde, bu arada alçakgönüllülükte çekidüzen altına alınabilir! Hadi erdem gözüyle baktık diyelim, adı üstünde, şu alçakgönül nasıl bir yaptırım gücüne dayanacak da, bilinen bilinmeyen nice engebeli yaşamı derleyip toplayacak!

Bu doğrultudaki savlara karşı söylenecek pekçok şey var. Kimi çürütücü, kimi güç azaltıcı söylemler bunlar. Bu gibi şeyler kestirmeden aktarmaya gelmez, ama düşünme akışı gereği şöylebir değinebiliriz bunlara. Olabildiğince keskin bir açık-seçiklikle söylüyorum: insan insan oldukça, erdem erdemliğinden birşey yitirmez, dolayısıyla da bir erdem olan alçakgönüllülük tüm ışıltısıyla parıldar. Erdemler, insana yapışık değerlerdir. Değerler olmadan insan yaşayamaz. İnsan dünyasının en önemli bezekleridir değerler. Hem tek insan-yaşamı, hem ortaklaşa toplum-kültür yaşamı başardığı başarmadığıyla, dönüp dolaşıp erdemlere bağlıdır. İnsana ilişkin herşeyin vazgeçilmez ögesi durumundadır; algı ve davranışın dayanağı, ölçeği durumundadır erdem. Bazı çarpık nedenlerle sık sık gözden kaçsa da, bana öyle geliyor ki, dünyanın kuruluş ve gidişinde *önemli* bir ağırlığı var alçakgönüllülüğün. İşte şimdi umudum, yalnızca bir-iki yönden de olsa, bunu, kimilerine ilkin tuhaf gelebilecek bir-iki düşünceyle belli ölçüde aydınlatmaktır.

Herkes gibi ben de, sözcüğün ister geniş ister dar kapsamıyla elealınsın, çağımın, çağımızın alçakgönüllü bir üyesiyim. Çağımın bende bıraktığı tortuyla olduğu kadar hergünün basıncıyla içten bilip yaşadığım şu: Karmaşık mı karmaşık bir çağ bu bizimki. Ne akıl çepeçevre düşünebiliyor, ne duygu derinine inebiliyor, ne de beceri çekidüzen verebiliyor: sözcüğün tüm anlamlarında bir gürültüdür, bir patırtıdır yağıyor ki yağıyor ayrıcalıksız hepimizin başından aşağı. Heryandan "teknoloji" denen o sonsuzca dallıbudaklı çetrefil damgayı yiyen bu çağdaş ortamda türlü türlü yükleniş ve hafifliklerimiz bizi ordan oraya sürükleyip duruyor. İşte *bu* ortamda, bana öyle geliyor ki, en çok eksik olan şey: *yalınlık*. Yalınlık özlemiyle dolu insancıklardan biri de benim. Özlemi çekildiğine inandığım bu ya-

lınlığı olanca içeriğiyle yaşama, kuşkusuz önce kendi özyaşamıma geçireyim, diyorum. Günüm gecem tanıktır buna.

Yalınlığın en iyi barınağıdır alçakgönül, sallantıya ne gerek. Erdem dediğimiz *hep* erdem: önceleri vardı, şimdi yok; şimdi var, yarın yok – olmaz öyle erdem. Ancak şu da gerçek: insan-toplum-kültür yaşamında vazgeçilmez bir gereksinim olarak yaşarız bazı erdemleri. Bana öyle geliyor ki, alçakgönül tam da çağımız için böyle bir erdem. Nice kuşakların övüncü gözüpek atılımlarla hayran kalınacak birçok teknik ürünün "rahat" yaşamı birbakıma başdöndüren bir hızla kolaylaştırdığı çağımız, doğa-kültür-insan açısından öylesine hoş olmayan yanetkiler, öylesine tehlikeli durumlar boşandırıyor ki, insan doğayı, insan insanı aşağısamaya kaptırıyor kendini; herşey, herkes birbirine düşman konuma düşüyor. Başta bilgi, teknik, yönetim, ulaşım ve iletişimde, ama yalnızca bu alanlarda değil, heryerde, herülkede, herkesimde irilik, görkem, ölçüsüzlük, böbürlenme kolgeziyor. Böylesi bir ortamdaysa, insan-olmak, hemen hemen olanaksız; artık-ötesi-olmayan-bir-çıkmaza gelip dayanıyor. Doğa doğalığını yitiriyor; şaşkın ülkeler modernlik karmaşasında belki de en iyi yakışan sözcükle "büyüklük budalalığına" tutuluyor; insana insan hakkı bile tanımayan sürüyle olumsuzluklar dayanılmaz acılarla bitirip tüketiyor özde birbirinden güzel insan-doğa-kültür başarılarını. Böylece, ister istemez herşey, kişi-ülke-toplum-teknoloji kurban oluyor.

İşte bu ortamda, insan olarak insana en iyi yakışan cankurtarıcı, dolayısıyla da, insana en yakışır mutluluğu sağlayan bezek: alçakgönüllü olmak. Biliyorum: erdem olarak alçakgönüllülük, olanca değer ve önemiyle, birtakım erdemsizliklerin zararlarını giderme türünden bir göreve sıkıştırılamaz. Çünkü erdem bir araç durumuna düşürülemez. Şu da gözardı edilemeyecek bir gerçektir: alçakgönüllülüğün olduğu yerde, sınırtanımaz süreklilikte bir ilerleme tutkusu, yani hep-daha-çok, hep-daha-büyük tutkusu, dolayısıyla da binbir erdemsizlik birarada barınamaz. Demek ki, erdemlerden rasgele biri değil alçakgönül, erdemlerin erdemi bizler için böyle bir gönül'e bürünmek. Şöyle ki, alçakgönülle varlığımızı koruyup geliştirebiliriz kanısındayım. Gözü, aklı, kulağı, sağduyuyu alçakgönle açık tutup

gerekeni yerine getirmek, çağı insanca biçimleyip insanca yaşamak için *öncelikli* bir erdemdir.

Yalnızca nesnel bir ilişkim yok alçakgönülle. Çağımın, yüzyılımın basınçladığı bir buyrultu olarak yönelmiyorum alçakgönle. Hoşuma gitmese de, çeşitli kaygılarla üstlenmek zorunda kaldığım bir ödev doğrultusu değil. *İçten gelen* bir bağla bağlıyım alçakgönle: *özüme özgü* kişisel bir bağlanış bu. Seve seve özümsediğim *özyazgım* alçakgönül.

Şimdi, kendimce bir yığın ayrıntıyı, birçok durumlar uyarınca önemli saydığım birçok karar, seçim ve gerçekleştirmeyi şöyle böyle anımsadıkça, kendimi bildim bileli yaşamıma eşlik eden belirgin bir oylumu vurgulamadan edemeyeceğim. Tekyanlılığı alışkanlığa dönüştürenlere; kasıntı davranışları birşey sananlara; ille de mal-mülk hırsı güdenlere; yalansız dolansız yapamayanlara; yükselme uğruna ona-buna yanaşanlara hiç mi hiç ısınamadım. Bu gibilerle her karşılaştığımda, tiksinti demeye dilim varmıyor ama, ona benzer birtakım duygulara kapıldım. Hangibirini sayacaksın: al birini vur öbürüne. Salt kendibaşına birçok güzelliğinden başka, andığım anmadığım hepsine bir karşı-denge benim için alçakgönül.

Ne diyordum, nerdeyse heryerde herkesin gözünü kamaştıran o büyüklük, o büyüklenme düşkünlüğü; dönüp dolaşıp hep eski bir Çin seslenişini kulaklarımda çın çın çınlatır. Hiç olmazsa birkaç kişiye bir yaşama ipucu olabilmesi dileğiyle, salt gönlümce bulduğum için, tadını bir kez de buracıkta paylaşalım diye bir-iki dizesini anımsıyorum:

Büyük arabaya eşlik etme,
Olsa olsa üstün başın tozlanır

Büyük arabaya eşlik etme
Ergeç tozdan boğulursun.

Para-pul, mal-mülk, ün-ünvan: toz, toz, – bir toz ki çağımızda. İyiyi, güzeli, doğruyu görüp karınca kararınca gerçekleştirmeyi engellemekte. Alçakgönül *gerek* bu ortamda, – hem de nasıl. Nitekim ben de, payıma düşen alçakgönle bürünmeye, düşe

kalka bu gönlün hakkını vermeye çalışıyorum, – başka n'apabilirim ki. Yüksünme, zorlama şöyle dursun, yolum bu. Kendimce akıp gidiyorum işte. Zaman zaman çevremdekilere bakınca, kendi kendime şöyle diyesim geliyor: Aklım ermeyen kimbilir nice yatkınlıklar, nice yetişim denemeleri gizemli belirsizliğiyle alçacık akıyor gönlümde. Kendiliğinden, sanki kendiliğinden bir oluş bu. Olumsuzluklarda kaçtığım bir sığınak değil, tam da özüme özgü biçilmiş güzel bir dünya. Varsın başkaları tekseçiciliğe soyunsun. N'apıp edip sözümona birinci adamlığın en üst katlarına sıçramaya seğirtsin; varsın büyük mü büyük "orkestralar" yönetmekle oyalansın başkaları. Alçacıkgönlüme yakışan birbirinden güzel serüvenler neme yetmez benim!

Bin türlü çaba gerektirse de, doyulası tat mı alçakgönül. Yeter ki tadına erişebilelim. Bence hiçbirzaman hiçkimsenin *bıkmayacağı* bir yaşama-alanı alçakgönül. Değil mi ki yaşıyorum, – kestirmeden birdeyimle, – borçluyum evrene. Bana herşeyimi sağlayan, beni ben kılan, "ben" diye birşey yoksa bile neysem onu oluşturan evrene, geçmişi, bugünüyle evrene. Varlığa saygıdır, varlığı evetlemedir, varlığa sevgidir alçakgönül. Alçakgönüllü olmaktan başka neyle ödeyebilirim bu borcumu.

Burda düşünsel ödevim: "Alçakgönül" kavramında barınan zengin gerçekliği hiç olmazsa bazı ögeleriyle belli bir ölçüde açığa koymak. Ancak böylece özü özgeyi azıcık daha dingin anlama fırsatı bulabilirim inancındayım.

Öyle bir yazma-düşünme göçebeliği ki benimki, sorma. Düzlükler engebeler boyunca bir kapıdan öbürüne gidiş. Durak da olsa, gidişler, gidişler bu göçebelik: Bir kapıyı açar açmaz ya da kimi azıcık kimi epeyce aralar aralamaz, haydi öbürüne. Zaman zaman yeniden aynı kapı önünde buluyorum kendimi. Birbirine giren, birbirinden ayrılan deneyişlerin izleriyle biçimlenen kendimce denemeler bunlar. Tuhaf, çocuksu, ağır, uçuk, tatlı, kılçıklı şeyler. Dolambaçlı anımsama çabalarına ne gerek, herşey ortada: Ne içime saldığı sevinçle mantığımı heyecanlandıran çınar'dan, ne de tüm evreni taşısa-taşısa-o-taşır diye sağlamlığına güvendiğim gürgen'den yola çıktım. Dörtbir yönden içime dışıma dola dola beni hayran bırakan zeytinağacından pattadak yola çıktım. "Altyanı kara-kuru bir-

şey, – ama sen neye hayran kalmazsın ki!" diye özümü kınayacak dilleri koparmaya kalkışacak cazgırlıkla ilgim yok. En küçük bir güceniklik duymadan, kendi kendime şöyle diyorum: Zeytin'le sallanıp girmişim evrene...

Yalnızca benim mi, hepimizin izleyebileceği bir temel-yönelim gerçeği var: Evrendeysek de *düşünerek* evrene dalıp gitmek. Ne ki bu doğrultuyu özel biçimde uğraş edinip bilinçle dilegetirmeye çok az kişi adıyor kendini. Böylesi tatlar, ne yazık ki az sayıda olsa bile, yazarın, ozanın, bilimadamının, din adamının, sanat insanının nice emeklerle payına düşen bir uğraş. Azınlık durumlarından ötürü arttıkça artıyor bu uğraştakilerin talihli-talihsiz sorumlulukları. Yeter ki bir kez "var" diye de "yok" diye de bilsek, yöneldiğimiz herşeyle, ister insan, ister nesne, ister olay olsun, herşeyle, hani ne derler, bu arada birşeylerin ardına takılıp açılabiliyoruz varlığa ya da yokluğa.

Zeytin'le bir dalış işte şimdi benimki. Zeytin'den sallanıveriyorum evrene. Ordan oraya öyle bir dalış gidiş ki bu: bat çık, atıl durakla, dön uç, bitmez tükenmez serüvenler... Ha zeytin'den girdin ha başka şeyden: durumdan duruma derin-sığsaçma-yüce yaşadığın, daha nice çeşit çeşit nitelemelerle bezediğin varlık (ya da yokluk), kimi apaydınlık kimi saydam, kimi küt kimi donuk, oylum oylum bir "işte-burda". Sen, ben, geçmiş, toplum, kuş, balık, taş, toprak, gök, ağaç... Algımı aklımı, bilgimi görgümü sonsuzca aşıp sislerde yitip giden tüm varlığa, ya da yokluğa, yani ne varsa (ya da yoksa) herşeye elden geldiğince sokulma çabasındasın, desene.

Tektek bilimlerin kuramsal uygulamalı amaçlarına ayarlanmış, deneye dayalı açıklamalar, açıklama çabaları değil bunlar. Çeşit çeşit korku ve özlemlerin çağrıştırdığı din-inanç-tanrı merkezli kutsallıkların odağında yoğunlaşıp törensi birtakım yaklaşmalara da kalkıştığım yok. Ayrıca: çizgi, boya, mermer gibi araçlarla işlediğim biçimli özlere tutuna tutuna biryerlere inmeye de kalkışmıyorum. Gerçi bazı bilimlerin, bilgilerin, bazı felsefelerin, sanat inanç ürpertili bazı kaynakların ardından, durum elverdiğince, onyıllarca koştum koşmasına, – yetmese bile, yetersizse bile "Bu kadarmış!" diyorum kendi kendime. Ama şimdi...

Ama şimdi varsa yoksa zeytin: ağacıyla, taneciğiyle zeytinim, zeytinciğim. İnsanı da katın "evren" denebilecek tasarımsal-gerçek ne varsa herşeye kendimce bir gözatma fırsatı yakalamış gibiyim zeytinle. Olmasına başka herhangibir şeyle olabilirdi ama kendimce-zeytince-zeytinle gerçekleşti gerçekleşen.

İlkin kulağa abartılı çalınsa bile yanılmadığım kanısındayım: bir *evren anlayışı* kotarmış gibi oluyorum böylece. Sayısız bakışaçıları uzanıyor önümde, birinden öbürüne seğirtiyorum.

Nerden yönelirse yönelsin, sayısız zenginlikler yanında tuhaflıklar içeren bir evren bu. Şimdiye dek içimde yereden izlenimlere yaslanıp söylüyorum: Hep yeniden saptama fırsatı bulduğum önemli "şey" şu: insana özgü yaşamı anlamada, alçakgönlün dikkate değer bir rol oynadığı inancındayım. Nitekim rasgele diye nitelense de, *zeytinağacı yaşantım* epeyce pekiştirmekte bu durumu. Hoş, "rasgele" diye nitelenebilir mi, bilmem; çok kişinin "Zeytin altyanı zeytindir!" deyip geçtiği şey, alçakgönülle eşleşip ilk görüşün çok ötesinde nerelere götürmüyor ki insanı, – ben gene kendi adıma konuşup tüm insanları biryana bırakarak, "ben'i" diyeyim. Bu arada iyice belirtmemiz gerekli: alçakgönüllülüğe ilişkin bazı ipuçlarının da hep bu karakuru ağaçtan derlenip değerlendiği inancındayım.

Akla ilk gelen anlamlardan ötelere uzandığımıza göre, sözcüğün başka bir anlamıyla ne *verimli* bir ağaç bu "zeytin" dediğimiz şey. Dalları pıtrak pıtrak saran yeni yeşil tanecikler arasından esiyor geride doruklarda kopan yeller, alçacık gönülcüğüyle olup biteni evetliyor bizimki. Değil mi ki *buradayım* eşgüdümle katılıyorum: fısıltılı bir "Çok yaşa!" benimki de.

Evreni, kendimi anlayıp öğrenmedeki dayanağım, yani türdeşlerimle paylaştığım yaşama-dünyamın eylemli eylemsiz, istençli istençsiz dayanağı alçakgönül. Yaşama-duygumun varlık-yöneltisi, varlık-bilinci bu. Keşke daha önceden, çok daha kendiliğinden, çok daha akılcı, çok daha az çekincesiz bir alçakgönülle yoğurabilseydim eylemlerimi. Şimdimin başka bir aydın dinginliği olurdu o zaman. Olanakları incitmeden, olanla yetinmem gerekiyor gene de.

Alçakgönül'de dolandığımıza göre, akıldan çıkarmadan edemeyeceğimiz gerçeği unutmak doğru değil: Varsın belli sı-

nırları olsun, ne güzel şey şu herbirimizin payına rastlayan yaşama-kesiti. Olanı olduğunca verimlendirip varlığımızı genişletmek kalıyor şimdi bize. Başka türlüsü tasarlanabilir mi alçakgönülle.

Ne verimli ağaç bu zeytin! Boyuna bosuna karşın dallar dolu dolu: yılıdır. Yeller belli belirsiz sallarken yüce bir alçakgönül (çelişik bir tuhaf izlenim bıraksa da) evet yüce bir alçakgönül anıtı kımıldanıyor sanki. Dayanılmaz bir çekimi var bu gönlün: orası yerim, yerim orası. Böyle olduğu için de ordan oraya, ordan oraya durgu duraksız bir koşuşturmaya tutulmuş gidiyorum. Denemeciysen, başka n'apabilirsin: yaşa, duy, düşün, yaz, yürü, dur, yürü. Geçmişten geleceğe heyecanla git gel, in çık! Birbir anmakla biter mi yaşama-sofraları. Ödevler, güzellikler, iyilikler, bunalımlar, – hep bildiğimiz bilmediğimiz bir ordan oraya işte.

Alçakgönlü işin içine katmadıkça ama şöyle ama böyle, yaşam diye birşey düşünemiyorum kendim için. Gerçi alçakgönül hiçbirşeyin aracı değil. Ne ki, yaşama en küçük bir zararı dokunabilmesi de sözkonusu değil. Bireysel durumun elverdiği oranda önümüzü ardımızı görmede, anlayıp yoğurmada hep o. Ben gene yalnızca kendim için belirteyim: toplum, kültür, tarih – tüm boyutlarıyla insanı açıyor, genişletiyor alçakgönül. İnsana bundan daha çok ne yakışabilir.

Şimdi birinin karşıma dikilip şöyle seslendiğini varsayalım: "Alçakgönül mü, boş söz bütün bunlar!" tartışmasız yanıtım şu: Bu tür karşı-çıkmalar kimseyi biryerlere götüremediği için, tartışmam. Başkalarını incitmedikçe herkes bildiği gibi yaşasın. Benim yolumsa alçacık gönülle yoğrulagiden zeytinsi bir yol işte.

Hem nesnel hem öznel yönden gönlümce bir yaşam içimi dışa, dışımı içe öyle açık tutuyor ki, ben ile başka arasındaki ilişkiler heryanda yakınılan kılçıklarından sıyrılıyor çoğun. Alışılmış durumlarda giderek düşmanlığa dönüşen türlü türlü gerginlikler yalancılıktan değil, gerçekten düzeliyor. Hele insanlar-arası ilişkiler sözkonusu olduğunda, alçakgönüllü hep alçakgönüllüyle bağ kursa, heryanda özlenen uyumlardan geçilmezdi o zaman. Gelgelelim, niteliği n'olursa olsun, ayrıcalık-

sız her öznel yaşantıdan, ayrıca her nesnel olaydan hoşlanan kişinin, sözüedilen alçakgönülle ne ilişiği var ki: salt öznelin içine kapanık yaşama ezbercileri, ya da dış nesneleri değerlendirmekten yoksun kasıntılardır bunlar. Kendileri ayırdına varsalar da varmasalar da, özsaygısını yitirmiş kimselerdir pekçoğu. Oysa alçakgönül hiç böyle şey barındırır mı? Gönlün gerçekten alçacıksa, salt başka'yı başkalığıyla tanıyıp algılıyorsun demektir. Gönlüne uygun yapıda buluyorsan, seviyorsun; bulmuyorsan, salt "başka" diye kimseleri ezmeye, zorla kendine benzetmeye kalkışmadan, özüne, özgeye zararlı yönlerini gidermek için aklın, törelerin yasaların izin verdiği birşeyi savsaklamıyorsun. Hattâ, dürüst inanç, bilgi ve istekle, herşeye karşın, yürürlüğe koyamıyorsan, işin gerektirdiği yaratmalar başarmaktan çekinmiyorsun. Bu arada, özünü gerçekten oluşturan alçakgönülse, birsürü başka şeylere pek bir gereksinimin yok.

Gerçekten alçakgönüllü, kendi kendisi için, neyin iyi neyin kötü olduğu doğrultusunda, kuşkusuz, en güvenilir yol göstericidir. Gönlüne göre gelişmeyen şeylerle karşılaşınca, gizli çıkarlara, azgın tutkulara, bayağının bayağısı küçüklüklere kapılıp "şu şunun altında, bu bunun üstünde yeralmalı" doğrultusundaki değer-biçimler ile uygulamaların, hele hele şiddetin uzağındasın. Gerçi insansın sen de: yanılgıların, saplantıların olmaz olur mu hiç. Gene de sen alçakgönlüne ters düşmedikçe yıkım yok senin için. Yaşantıdan yaşantıya seğirtirken öyle bir serüven ki *bu* gönül, ne önü sonu yapay dizgelere, ne çıtkırıldım kuramlara, ne de mantıkça tekyanlılıklara takılıp kalırsın. Denersin, denersin, olmadı mı gene denersin. Yaşayıp gitmek bu.

Diyelim ki zeytin dalındasın, birşeyler gördün orda, alçacık gönlünle "ya ötesi?"ni mi çekti için, atla git başka yörelere, – nereyeyse oraya. Herşey *birlikte* ama hiçbirşey birbirinin yerini tutamaz; çünkü herşey birlik içinde kendisidir; herşey kendince gerçek ve gerekli, kendince iyi ve güzel. Saplantı tutsak eder, köreltir insanı. Ergeç çevreye yabancılaştırır, karartır çevreyi. Yaşamak: başka'dan başka'ya. Oysa gönlünün sesi, yeli, soluğunca *açıl gitsin.* Özünün zaman kesitince yaşamak dediğin o payına düşen süreç bundan öte nedir ki? Dene, hep dene!

"Dene" dedim, "deneme" dedim, başka bir sözcükle de dile-getirebilirdim: Sözcük değil önemli olan; önemli önemliyse, kimin neyi nasıl yapıp ettiği önemli. Aynı şey "zeytin" için de, "alçacık gönül" için de geçerli. Önemli olan, o da ne denli önemliyse o kadar, yaşamak: rastlantıların gerektirdiği ya da gerekliliklerin rastlattığı belli bir istençle, herkesin özolanaklarınca varolan varolmayan herşeye tutuna tutuna, özbeni abartmadan ama unutmadan 'belli'den ötelere uzanmaktır.

Ne tüketesiye bilgi ne de sağlam gerekçeler umurumda artık: alçakgönlümle duyarlanma, sezgi, coşku, sevgi, saygı evrence, evrene, evrenle, alçacık gönlümle kulaç kulaç dalarım olanca özümle varlıktan varlığa.

Mutluluk mu? Akla gelmeden olmuyor. Nerde peki, neyle, neden? Bakışaçın, yaklaşımın ya da uzaklaşımın uyarınca içiçe birtakım öte-görünümleridir *mutluluk*. Zeytinmiş, denemeymiş, alçakgönülmüş – mutluluğun hiçbiriyle sıkı bir nedensellik bağı içinde olduğunu söyleyemeyiz. Ne neyin aracı, ne neyin amacı, bir ödül mü yoksa bir hayal mi – özü özgeyi kandırmadan mutluluğun, bir süre için de olsa, nerde nasıl sana uğrayıp uğramayacağını önceden bilemezsin. Şu apaçıkmış gibi geliyor gene de bana: Ne zeytin, ne zeytinin yerine koyacağım başka şeyler, ne de "alçakgönül" diye adlandırdığım gerçeklik, ne de başka adla bilip yaşadığım bir akrabası, – hiçbiri mutluluğa engel değil. En iyisi, bir kerteden sonra deşmelere boşverip alçakgönülcüğün oylumunda yaşayıp gitmek.

Ne diyordum: zeytin'le yaşanır doğrusu; ama yalnızca zeytinle yaşanmaz; ne ki, zeytinsiz de yaşanır; gelgelelim hiçbir şeysiz yaşama diye birşey tasarlanamaz, gerçekleşemez. Zeytin var. İyi ki zeytin var. Başka şeyler de var. Birinden öbürüne: işte yaşam. Zeytin'den zeytin gibilere, gibi'lerden başka'larına, başkalardan başkalara sıçra sıçra git özüne öz gönülcüğünle. Aklın da becerin de orda. Boşala dola biri biter biri başlar yaşamın, tektek birlikte yaşamın. Birliktelik hepsi, önü-öncesi-ardı-sonrası herbiri. Havası suyuyla, biçemi biçimiyle, içi içeriğiyle, tüm görünürlüğü görünmezliğiyle böyle birşey işte yaşam, – ya da öyle sanıyoruz. Gerçeklikler ile sanışların arasında keskin bir çizgi mi var ki?

Nicelerin nicesi nice yerde nice çiğnenmiş tekerlemelere boş ver! Kişiye, topluma, ödeve, uğraşa, geçmişe geleceğe alçacık *gönlünce* bağlan, – ister bağlan ister bağlanma: gör, duy, düşün. Daha başka? Hep bilinen ama gene de bilinmeyen, herkesçe yeniden yeniden deneylenen şeyler: edimler, davranışlar, kurmacalar, rastlantılar, hayaller, özleyişler, kılıkırkyarışlar, umursamazlıklar, aydınlık, karanlık, alacakaranlık, apaydınlık: Ye, iç, söyleş, uyu, uyan, sev, say, çalış, gez, dolaş – böylesi şeyler işte. Nasıl şeyler yani? Bazı sözcüklerle dilden hiç mi hiç düşmeyen mutluluk gibi mutsuzluk gibi birşeyler. Bu arada kimileri yaptırım buyursun, kimileri öğreti kotarsın, kimileri sonuç sunsun, gel sen gene de, dilersen, alçakgönül doğrultusunda yaşa git.

Aaa, bak işte sisli-puslu, dolanık mı dolanık o kısacık yaşama-zamanında zeytin'le ulaştığım zeytinsi bir aydınlıktasın bundan böyle. Peçeler, engeller, duvarlar, perdeler, aldatmacalar, aldırmayışlar ortamında alçakgönüllü bir gidiş ki bu... Kimi ayrıksı, kimi ayık, kimi apayık eylemsel anlam-vermelerle biçimlenen bir zeytinsilik, ya da öyle birşey yaşamın, zeytinsi bir tat sarmış seni. Bazan acı, bazan hüzünlü, bazan coşkulu, bazan sıkıntılı, bazan ağıraksak, bazan cehennem, bazan cennetsi bir süregidiş herkesin birliktelikler içinde kendine özgü yaşamı: herkesin kendince bilip somut somut deneylediği bir duyarlık, sevecenlik, dikensilik, herkesin kendine özgü bir tat, – birşeyler, ya da hiçbirşey, ama nasıl desem, zeytinsi bir tat işte.

Dingin-coşkulu dalışlar okyanusu şu zeytinağacı, nerelere götürdü beni. Alçacıkgönlün yasası buymuş meğer.

Alçakgönülle tıklat kapıyı
Anlamlı mı anlamsız mı doğa-kültür evreninde
Değil mi ki herşey birlikte
Uygun yerden denemece dene.

Bak şuracıktaki zeytinağacı
Sonsuzluğa tanıklık etmekte.

Delice Ağaç

Dingin-coşkulu dalışlar okyanusu zeytinağacı: kaptı götürdü beni. Evrenin önemce *ilk*-konumdaki gerçekliklerini gözden geçirirken, bellibaşlı İdea'lar arasında Zeytinağacı İdea'sını anmıyor Platon. Platon adına bu ne büyük eksik! Hegel'se gürültülü patırtılı tüm-tarihin sözünü ederken, zeytinin sözünü hiç mi hiç etmez. Bağışlanacak şey mi bu. Fırdolayı kitapların dayayıp döşediği düşünce dizgeleri nerde, gerçek bir zeytinağacının yapraksı hışırtılarıyla tüm evren yaşamında büyüyüp olgunlaşan düşünce salkımları nerde. Kafa ile gönül birbirine yakışan bir ortamda eşleşti mi, duygu düşünce yönünden bol bol ardıllar eksik olmaz.

Öyle eşsiz bir güç salgılar ki zeytinağacı, yeller gür verimli dalları hafif hafif sallarken, bazan kendimi tutamaz, "Yeter ki bu ağaç olsun, yazı, felsefe, pekçok yazar, filozof olmasın!" derim. "Derim" diyorum ama gerçekte demem, diyemem gene de. Çünkü ağacım herşeyle güzel, herşey ağacımla güzel.

Bencileyin alçacık gönüllerin yazgıcığına gelince: o güzeller güzelciği zeytinciğin olabildiğince ayırdına varıp ordan da zeytinsi zeytinsi serüvenlerde sürüp gitmek kalıyor – ah ne gönlümce talih – kala kala bana. Akçakgönlün yasası buymuş demek.

Nerden nereye
Delice ağaç
Bin yaşa, e mi!

YAZMASAM MI?

Özbükülüm

Bir bilinç sanatıdır deneme: bilince bilinçli bilinç katmaya vermiştir özünü. Yaşamdan fışkırıp akan bir bilinç ırmağıdır. Mantık yönünden, kavramlar kotarmak, çıkarımlara sözgeçirmek gibi başarılar ortaya koymakla birlikte; anlayış yönünden, kişiye, topluma, kültüre, evrene ilişkin gözlemler gerçekleştiren öngörüler, açılımlar sağlar. Alışılmış türden kaygı ve işlemleri aşıp kıyıbucağıyla tüm yaşamı özgür *anlam-verişlerle* değerce bezeme uğraşıdır deneme. Yorucu çabalar, tehlikeli düşünüşler gerektirse de doyumsuz tatlar sunar. En önemli armağanı: olanın peçelerini birbir kaldıran bazı bilgisel işlemler sunması yanında, yeniye yönelik yargılar ve açılımlar yoğurmasıdır.

Denemenin kendi üzerine bükülmesi, hem yazar hem okur açısından, nice bakışların durup durup vardırdığı nice *bakmalar*, birbirini izleyen *bir-kez-daha* bakmalar gerektirir. Bölük-pörçük açılımlardan açılımlara giderken, zaman zaman kendi üzerine bükülür nitekim denemelerim, böylece kendime bükülmüş olurum ben kendim de. Öyle ki, çoğun, deneme okuyanlar ile yazanların, "Ne gerek var yani, olmasa da olur!" diye sırt çevirdiği *deneme bilinci*, yaşama gündemimin başına oturuverir. Sağımda solumda aynı ilgiyi görmesem de, denemeden denemeye koşturmalarımı kesintiye uğratmayan bir heyecanla sarılırım deneme özbilincime. Deneme yörüngesinin hangi aşamasında bulunursam bulunayım, erişebildiğim özbilince erişmeyince dinginliğe erişemem, öteye geçemem. Bu arada, daha önce pek sürülmemiş olduğunu sandığım bilgelik tarlalarına doğru itelendiğim bile olur, – ya da bana öyle gelir, bilemem.

İlkin belli belirsiz, sonra gittikçe yoğun kendi üzerine bü-

külür deneme. Bundan da doğal birşey tasarlanamaz. Bilinç, bilinç doğurur; bilinçten bilince oluşan *özbilinçtir* bu: Hep daha çepeçevre saydamlığa doğru bir uzanış. Yaşayıp yaşatan kesintisiz bir içten-dışlara, dışlardan içlere sürekli gidiş-geliştir özbilinç. Böylece her deneme: ergeç *deneme üzerine deneme*'ye dönüşür. Deneme, deneme üzerine bir özbükülüm olup çıkar. Ne var ki, yazarlığımdan olduğu kadar okurluğumdan da biliyorum bunu: bir çırpıda gerçekleşmez bu deneme özbilinci.

Kişinin, özüne özgeye kuşatıcı bir bakışı; bu bakışın da, kendine-bakış diye niteleyebileceğimiz içiçe-bakışlı deneme-dünyası bir kez sağlandıktan sonra, elde edilmiştir artık "bilgelik", herşey olduğu gibi gider; desene bundan böyle sana bana yapacak birşey kalmamıştır, gibilerden bir "bilgelik" değildir oysa burda sözünü ettiğim. Bir-kez-sağla-ardından-yat-uyu, nerde o günler. Böylesi bilgelik olur mu, bunun nesi bilgelik? Gerçekte: uyandırdığı kımıl kımıl yakamozlu hayranlıklarla kişiyi düşünceden düşünceye, eylemden eyleme, susmadan susmaya salan çeşit çeşit gelenekler yüklü bir kavram-oylumudur "bilgelik".

Denediğimiz deneme ortamında şimdilik durumumuz ne, peki: değil mi ki deneme açılımdır, açılım da bilinç; değil mi ki, söz sözü aça aça giderken bilinç de bilgelik yöresine götürdü, şöyle bir durup neyim-nerdeyim-n'oluyorum diye bakınmam gerek. Oldukça kuşatıcı *üst-bakışa* erişmiş bir bilinç de olsa, bir yaşama-bakışı da olsa, herşeyin oluruna bırakıldığı, uykulu bir dinginlik değildir bilgelik. Tam tersine: *uyanıklıktır* bilgelik. Aceleci bir şaşırmışlık da değildir. Uyanık bir eylemliliktir. Sürekli değişimler boyunca *etken ve etkin* bir anlayışla sürekli oluşmayan bir deneme-*bilinci* tasarlayamıyorum.

Eski çağlar, epeyce durağan koşullu çağlar biryana, gönlümüzde bilgelikten sözedilebilir mi edilemez mi, son derece tartışma götürür bir ikilemdir bu. Gene de tartışma götürmeyen bir-iki şey var sanıyorum. Biri: denemede bilgelik ne denli gündemdeyse, denemenin (özce olasıysa) bilgeliğe vardıran biricik yol olduğu düşüncesinde *değilim.* Orası öyle, yazılarımda zorlamasızca hep canlı, okurlarla da bol bol paylaştığım bir düşünce bu. Her insan-kültür etkenliğinde olduğu gibi denemecilikte de

çok kişiyi yutan tuzağa (ne güzel, büyük çabalar göstermeye gerek kalmadan) pek düşmediğim inancındayım. Teknik de, şiir de, sinema da, matematik de, masal da, müzik de, yönetim de, yerine göre din de bilgelik tarlalarına ya da benzeri yörelere çağırır kişiyi – yeter ki yürüyecek ayak, düşünecek kafa, duyacak anlayış, özleyen istenç olsun insanda. Çeşit çeşittir herkesin özüne uygun "kurtuluş" yolları. Hiçbiri öbürünün yerini tutamaz. Herbirimiz kendimize kendimizce bir yaşama yazgısı biçmişizdir. Hattâ bazılarımızın tek yaşama, birbakıma, birkaç yazgı bile sığdırdığı olur.

Benim yazgı yolumsa deneme. Gönlümün dilediği yerlere herzaman erişemeyeceğimi bile bile heyecanla yürüyorum bu yolda. Birçok bakımdan "bilgelik dorukları" diye nitelediğim usta konaklarına ötelerden selam vere vere yürüdüğüm bir yol bu. Bilge olsaydım ne işim vardı bu yolda? Bilge için yola ne gerek zaten. Deneme okuma da, deneme yazma da çoktan berilerde kalmıştı o zaman.

Gel gör ki tutturduğum yolda, zaman zaman beni içten sevindiren, bazan da sevinçten uçuran bir yaşantı başımı döndürür gibi oluyor: Denemeymiş-menemeymiş, özünü tuzaktan sakınmalı insan, en çok kendisine kendi kotardığı tuzaklardan. Kendi tuzağına düştün mü, kurtuluş yok. Büyük söylemeye gelmez gene de. Düşer gibi olsak bile, çocukken ayak tökezlenip de yere kapaklanırken, ya da çocukça yeri bir güzel öptükten sonra, nasıl hemen kalkıp birşey olmamış gibi yürüyorsam, öyle yapıyorum; daha doğrusu öyle yapmaya çalışıyorum ben de: her kez başka biryerlerim acısa da, hiçbirşey olmamış gibi kalkıp yeniden yürümeye koyuluyorum.

Gerçekten zor şey yaşamı genişletmek, olası öbür alanlarda durum nasılsa deneme-yörelerinde de öyle. Sürü sürü olanaklar açık serüvenci insana. Yeri gelince sorgula temellendir; yeri gelince bunalımdan bunalıma gir çık. Neden olmasın: yeri gelince de, denemeymiş değilmiş boş ver hepsine, gül gitsin. Mızıkçılık etmiyorsun böyle yapınca. Yorgunluktan da gelmiyor bu. Yaşama, deneme *istiyor* bunu. Özellikle "deneme bilinci" dediğin güneş güneş yayla yelleri.

Düşünceler mi, – türkü çağır onlarla. Ne kişisel bağnazlık

ne toplumsal zorbalık barınmaz böylesi türkülerin gereği gibi söylenip içtenlikle tadına varıldığı ortamlarda. Keşke tüm dünyayı sarsa böylesi türküler!

Tepeden inme olacak ama, öyleyse boş ver gerekince denemeye. Denemelerle yaşayan, denemelerce gülebilmeli yaşamaya. Ölüm mü, çok seyrek sözünü ediyorum *o*'nun. Gözardı ettiğim için değil, nasıl olsa yaşamın hep gündeminde, yaşamın ayrılmaz ögesi. Bunca denemelerin ardından ona da gülebilmeli. Ne denli olasıysa, kuşkusuz.

Belki de bundan ötürü, daha içten, daha sık gülmeli, yani kendi kendisiyle alay edebilmeli denemeler. Ona ne kuşku, her denemecinin öz-alayı kendisinin: benimki benim, seninki senin. Gülmeyi kendince seven biriyim ben de. Nasıl mı? Konuşurken kendi sesimi tam tam algılıyor muyum ki, gülüşümü tanımlamaya kalkışayım?

Kimi sesli, kimi sessiz, denemelerce gülüyorum püfür püfür birşeyler esen satırlarda. Bilgelik değil ama, onu andıran birşeydir bu gülmeler. Kim bilmiş ki bilgeliği, şimdi benim sıram geldi, diyeyim. Aklı dağınık olanlar ile çalım kölesi olanlar, "Ben bilgeyim!" demeye getirebilir. Şaşkınlık ile özenti bağdaşır şey mi bilgelikle.

Deneme kendine özgü *sevinçli* bir bilinç olduğuna göre: aksayıp aksatan kasıntıymış, asık yüzlü akıl-yürütmeymiş, hantal çıkarımmış, – hepsini unut gitsin, unuttuktan sonraya kalanları da akkâğıtlara işlemeye bak sen. Denemelerde yazgınla altalta üstüstesin: savaş değil bu, sevişme. Ne ki denemeler: bir oyana bir buyana uyarılı seslenişler ile içiçe sessizlikler.

Vatanın gülmek olsun! Gül gülebildiğince, – bilince, bilincine, bilincin bilincine. Değil mi ki düşünsel serüven vatanın, başka'dan başka'ya seğirtirken gül gülebildiğince, denemelerden denemelere, oralardan da deneme üzerine denemelere.

Yazgın denemeyle yoğuruldukça, deneme yazgını yoğurdukça, denemecilik üzerine denemeler yazman gerek. Kesintilerin, çalımların, kandırmacaların çeşit çeşit maskelerini indirmede, insanın kendi kendisini alaya alabilmesi, alayla alaysız kendini aşabilmesi kadar etkin bir yardımcıya rastlamak büyük talih. Gerçekten sık sık olası şey mi böylesi gülme. Keşke ben

de, – ama susuyorum, ne diyeceğimi iyiden iyiye şaşırıyorum, şaşırıverdim, olmuyor ama.

Bazı akıl duygu keskinliklerine becerili yüreklilik eklenince, denemeye, ister sanat ister felsefe, ister eleştiri gözüyle bakılsın, özde pek birşey değişmez. Şöyle ki, deneme yazılarına ha "deneme" denmiş ha denmemiş. Pek bir ağırlığı kalmadı artık bunların. Salt adlandırmalara takılıp kalmak insanı tökezletir. Düşünsel eylemsel özgürlükler, önyargılar-ötesi sözcük özgürlükleriyle elele gider denemelerde: Kestane, kiraz, Kant, Magritte, yokülke, anadil, keçi, bunalım, ben, sevgi, masa, ev, çingene palamutu, dil açmazları, susma, teknik, güneş, dünyagörüşü, boşzaman, yazarlık, okuma, kuram, eylem, ölüm... daha nice nicesi, neyi neden ayrı tutabilirsin: dalga dalga, köpük görünümlü çizgicikler, belli belli, belirgin belirsiz, daha belirgin, daha...

Kendi üzerine bükülen deneme'ye gelince: hem denemedir hem değildir. Eleştiridir, sanattır, felsefedir belki. Ama belki de bildik-bilmedik bambaşka birşeydir. Özünü alaya alabilen yazının umurunda mı yazı. Çoktan yaşama enginine karışıp gitmiştir.

Hani susacaktım?

Denemecinin Susması

Hani susacaktım. Olmuyor. Söylemeden edemeyeceğim daha pekçok şey kaldığı için değil; kalmasına kalmıştır, kuşkusuz, belki de yakında *kendi isteğimle* büsbütün susacağım için, bunları, "son bir-iki sözcük" diye yorumlama eğilimi olarak gözardına atamayız doğrusu. Gene de bilinmez; ilerde n'olup biteceğini, ne yapacağımı ne yapmayacağımı şimdiden nasıl bilebilirim?

"Denemesiz deneme", ne demek bu? Şimdiye dek Deneme, Deneme, Deneme diye tutturmuş gidiyordum, şimdiyse herşey tepetaklak oluyormuş gibi bir izlenime kapılıyor insan: baştanaşağı deneme-li bir evren deneme-siz bir evrene dönüşüyormuş gibi... Saptamaya çalıştığım deneme-anlayışım, benim için, gittikçe örtülerinden sıyrılıyor ama epeyce dikkat isteyen kıvrımlar var hâlâ.

"Denemesiz olmaz" diye kesin bir yargı öne sürüp temellendirmeye girişecek değilim burda, böylesi bir temellendirme amacı güttüğüm yok. Kendimi gözönünde bulundurarak "Denemesiz yapamam!" türünden bir sav önplana koyduğum zamanlarda bile, gelecekten çok geçmişimi dilegetirdiğim kanısındayım. Özgeçmişime ilişkin özet saptamamsa şu: kendimi bildim bileli *denemeci* olarak yaşadım bugüne dek, – deyimin azçok yaygın anlamında, çoğun kendimce. Bunu derken, "Başarım şöyledir, başarım böyledir" doğrultusunda birşey söylemiyorum; işin o yönü başka. Kesin birşey varsa, o da, geçmişime ilişkin gerçekliğimin, hem kişisel hem nesnel bakımdan düpedüz böyle olduğudur. Geçmişe ilişkin doğru parmak basılan her gerçek gibi bu saptadığım gerçek de değişmez bir gerçektir.

Demek ki, geleceğimi de şaşmazlıkla belirleyen bir gerçek değil. Deneme-yazısı yazma serüvenimi bundan sonra da sürdüreceğime ilişkin bir kanıt içermiyor. Ola ki, deneme *yazmayabilirim*, – bunu zaman gösterecek. Yineliyorum: kuşkusuz, pekçok yönden geçmişimi bezeyen deneme yazarlığımı yok kılmaz bu. Gene de ben yalnızca geçmişime ilişkin saptamayla yetinmeyip (artık ne kadar kalmışsa o kadar) geleceğime ilişkin bir inancımı da dışavurmak istiyorum. O da şu: deneme *yazmasam* da, kuşkusuz, "denemeci" *olarak* sürdüreceğim bundan sonraki yaşamımı. Bu da apaçık bir yaşam-gerçeği benim için.

Tuhaf bir durum çıkıyor ortaya: Deneme yazmadan olur *ama* denemeden yoksun yaşam olmaz, – hiçbirzaman olmaz. Deneme-siz yaşam olmaz çünkü: *denemektir yaşamak*.

Anlaşılan, azıcık daha sürdürmem gerekecek deneme yazmayı. Gerektiğince süreceğe benziyor. Şimdi yapmakta olduğum şeyse, bir ölçüde, besbelli: Denemeli denemesiz sallantılarla hızlı-yavaş yürüyegeldiğim nice engebelerden sonra işte *buraya* vardım. Deneme'den deneme'ye giderken, meğer çoktan, *karşı*-deneme adını verebileceğim bir yola düzülmüşüm, ya da yolsuzluğa sarmışım bile; Konfüçyüs'ün Lao-Çe karşısında, diklenmesi; Pascal'ın Descartes; Schopenhauer'in Hegel; Nietzsche, Wagner ve Popper'in Marx karşısında diklenmesi türünden yüce örneklere akraba bir karşı-koyuş değil benimki. Düpedüz bencileyin birşey: kendim, deneme-yazılarımda uygun sandığım fırsatlarda yapageldiğim şeye, bir kez de şimdi burda, ama daha açık-seçik bir kıvamda girişiyorum: *Kendi karşıma kendim* çıkıyorum.

Öyle çok şey akla üşüşüyor ki. En güzeli: kendi kendimi en canalıcı bir-iki yerimden bir güzel sıkıştırmamdır, kuşkusuz. "Bir güzel"den anladığımsa, başka n'olabilir, durup durup kendi üzerime yürümemdir, hem de bunu çeşit çeşit yönlerden gerçekleştirmemdir. Herhangibir kuyrukacısı aramaya gerek yok bunda, nasıl olsun ki, önü sonu kendimle bir konuşma bu, – oyunsu bir görünüme bürünse de, ne denli acıtsa da o denli oh-içime-değsin kanısındayım.

Öze çarparcasına tepemden aşağı inen ilk dalga şu: Hadi bundan sonrasını biryana bırakalım, yarım yüzyıldır yazıyo-

rum, kimi örtükçe kimi açıkça "deneme" diye nitelemekteyim yazdıklarımı, şimdiyse kalkmış mesleğimden mi vazgeçiyorum yani? İşte bu eli ayağı yerinde bir öz-saldırı, gene de benimle doğrudan ilişkisi olmadığı inancındayım. Kıvırıyor muyum, – hiç de değil, gerek mi var, kendi kendimeyim şurda. Özsavunu gibi şeyler de nedenmiş, diye düşündüğüme göre, düpedüz söylüyorum söylediğimi: dizi dizi onyıllardan beri yaşamımı etkince kaplayan bir uğraş deneme-yazıları. Ne ki, hiçbirine meslek işi gözüyle bakmadım hiçbirzaman. Ne alışılagelen anlamda meslek karşılığı getiriler bekledim, ne de, bu böyle diye, özümü, sözümona bu meslektekilerin oluşturduğu öbeğin seçkin bir katına konuşlandırmaya yeltendim. Yaşama-zamanımı gerçi boydanboya kapladı denemecilik, nice sevinçli-üzüntülü emeklerle sımsıkı örgün geçti gitti bu acı-tatlı zaman. Orası öyle de, başkalarına hiç mi hiç zarar vermeden, hattâ her fırsatta yararlı olmaya çalışarak sürdürdüğüm deneme-yazma etkenliğini, çekinmeden söylüyorum, hep kendi *diletto*'m için gerçekleştirdim. Öz *diletto*'mdan, kendi tatlanışımdan hiç ayrı düşmedim; düşseydim, yazmazdım, yazamazdım zaten. Başkalarına gerçekten pek bir yardımım dokunamıyor kanısına kapıldığım evrelerde bile, herşeyden önce, öznel dürtülerle, kişisel gereksinimlerin hatırı için yazdım da yazdım. Kendimle konuşmalar bütün bunlar. Yazdıklarım, sonunda ortaya çıksa da çıkmasa da bu hep böyle. Meslek-çevrelerine yaygın davranışla, birtakım "nesnel ürünler" gözüyle bakmadım denemelerime. Doğal birşey bu benim için. Öznel giderimler hepsi benim için; ayrıcalıksız böyle kotarıp yaşadım hepsini.

Öyleyse şimdi kalkmış "Yazmasam da olur!" derken, 'diletto'mdan, o meslek-olmayan zevkli 'meslek'ten ayrılma türünden birşey sözkonusu değil. Sözkonusu olan ne, peki? Yeni gereksinimler, yeni öznellikler, yeni tatlar diye niteleyebileceğim türden birşeyler, – gerçekten gerçekleşse de gerçekleşmese de bu böyle. Mantıksal çıkarım gereği değil, içten eğilim gereği bu böyle.

Şunu da belirtmeden geçemeyeceğim, geçersem az önce dediklerimi pekiştirmeden bırakmış olurum. Şöyle ki, benim durumumda, deneme yazmaktan vazgeçmek, deneme'nin ortadan kalkmasını istemekle aynı şey. Oysa hiç mi hiç aklımdan

geçmez bu. Deneme'yi yoketmek, kendimi yoketmek benim için. Hadi, bu kerteye vardırmadım da, denemeye küstüm diyelim. Bu da benim kalkışacağım şey değil. Özümü, geçmişteki özümü yadsımış olurum o zaman. Ne denecek, delilik denir buna. Küsmek de n'oluyor yani? Bazı şeyler açıkça belirdiğine göre, derine sarkmak gereksiz. Genelde, geçimsizlik çekilmez olunca; ilişkiler öfkelendirdiğinde; eskiden beri süregelen bağlar pişmanlığa dönüşünce; bıkkınlık önlenemeyince; başarısızlık ağır basınca, ya da benzeri yaşantılar yüzünden küser insan. Oysa tam bilinçle saptıyorum: deneme yazarlığımdan dolayı değindiğim bu tür çırpınışlara düştüğümü anımsamıyorum.

İçten kavrayan dinçlikle beni çoğun diri tutan deneme uğraşım, yaşam boyunca aklım, elim, ayağım oldu, – deyimlerin en kuşatıcı anlamlarıyla. Deneme-yazılarımda: gönlümce şarkılar okurum, şiirler düzerim, gülüşler savururum sağa sola; özlemler yöneltirim, hüzünler eker, sevinçler biçerim. Kendimi-çevremi-evreni duyar, düşünür, eleştirir, onaylarım; içimi soluğumu orda seslendiririm; çağrıma, çağrılarıma kulak kesilenlerle de, önerilerimi kulak ardı edenlerle de orda titreşirim. Önemli bulduğum en güzele, en iyiye, en doğruya götürecek dayanıklı bacaklarım, becerikli ellerim olsun diye, elimden gelen hiçbirşeyi esirgemem deneme yazılarımda. Bilgim, bilincim, sevgim, duyarlığım diye ne tür armağanlara ulaşmışsam hep bu yazılarda biçimlenmiştir.

Az önce "el" dedim de: şimdiye dek elimden ne geldiyse, büyük oranda, dilimle elele deneme eliyle gerçekleşti, diyebilirim. Ona ne kuşku, kolaycacık olup bitmedi herşey. Nice çabadan, emekten sonra bile elyordamına kaldı pekçok şey. Elyordamıyla duygu, düşünce yamaçlarına tırmandım tutuna tutuna. İlkin olmaz gibi görünse de, yeter ki yüreksizlenmeyelim, oluyormuş. El ermez, güç yetmez deneme-yazılarına özden sevgim olmasaydı, böyle olur muydu hiç! Deneme-yazısı bu, hangisi elaltında ki. Açıkgörüş sağlayan sorumluluk tepelerine sararken, soluk alıp verişlerin bir an bile kesintiye uğramayacak. Yaptığına şıpın işi takılanların sözümona talihli talihsizliğine güle güle: el sürmeden kucağına düşesi değil deneme; el sallayınca ellisi bir-

den gelen "denemelerden" bana ne. Yaralanıp berelensem de elinden kurtulamadığım deneme-yazıları benim işim. El kazanıyla aş kaynatmadığım için de, pala salladım durdum deneme-yazılarında. "Ellerin dert görmesin" diyenlerim varsın çok az olsun; belki, hiç ummak istemiyorum ama, "Ellerin kırılsaydı da yazmasaydın!" diyenler bile olmuştur. Eloğlu ne der, elegüne ne derim doğrultusunda kaygılara sapmadan kaleme kâğıda sarıldığımda, – gene de elyazısı denemelerle donandı yaşamım.

Bütün bunların ardından, şimdi kalkıp deneme yazma uğraşımı, deyim yerindeyse, elden çıkarmaya yeltenmek yaraşır mı bana? Benim için elalışkanlığı değil ki deneme yazmak. El yatkınlığı dürtüsüyle deneme yazmaya elatmadığım apaçık bir gerçek. Deneme'de emekleme başlangıçlarımdan beri bu böyle. Ne var ki, deneme-yazma karşısında elbağlayan biri değilim, olmadım da. Bazan zararıma gelişse bile, hiçbirşey karşısında, bile-isteye elbağlamam. Elimde olan "yazgıyı" (böylesi ne denli yazgıysa artık) kendi elimle değiştirebilmeliyim gene de. *Özellikle* denemeciliğin insana kazandırdığı tadına doyulmaz bir özgürlük bu. Sakın bütün bu kıvrımların altında, deneme-yazmada-eli-uzun-biri-değilmişim-meğer türünden bir gizli neden yatmasın, – hiç de değil, böylesi çekincelerim yok doğrusu. Bu gibi şeyler akıl kurcalasa da kestirme yanıtım şu: gönlümün dilediği tam aydınlık bilinçle olmasa bile (nasıl olabilirdi zaten?) baştanberi hep arta arta yazarlığıma eşlik eden bir el-elden-üstündür sarsılmazlığıyla deneme yazdım durdum. Bunun en gönendirici belgesi: yerli yersiz anımsayıp yinelediğim üzere, ötelerden de olsa, ustaların göz kırpışlarını hep üstümde duymak gibi kandırmacasız inançlı bir mutluluğun nice günlerime gecelerime eşlik etmesi olmuştur. Çok kimse için ıvır-zıvır sayılsa da seçkin bir ödül bildim bunu.

Denemeye ilişkin ne varsa, önceden hesaplanamayan burgaç burgaç heyecanlı bir atılım olduğuna göre, bilinci alttan alttan burgulayan bir soruyla karşı karşıyayız: şimdi de kalkmış bizimki (başka kim olacak, o 'bizimki' benim), çaktırmadan aşağısarcasına, ya da azçok hoşgörülü alaysılıkla bir 'deneme başyapıtı' ardından koşuyor. Sözümona bir tanesiyle, iki tanesiyle doymazlıktan gelip bir yenisini katmak istiyor çizelgesine.

Gerçekte: yapıtmış, ana-yapıtmış, tek-yapıtmış, çok-yapıtmış, baş-yapıtmış, – çoğun bu gibi şeylere, aldırmıyorum, daha doğrusu bu gibi şeyler uymuyor bana. Başkaları bazı nedenlerle "başyapıt" diye nitelese de, "yapıtlarım" arasında üstünlükçe bir sıradüzen gözetmem. Özüme aykırı düşen bir davranış bu. Yapıt denen neyim varsa, kendi açımdan, bir vazgeçilmezliktir benim için. Yapıt: ister benimki ister başkasınınki, bir kez ortaya çıkmış olduğuna göre, başlıbaşına bir sevinçtir, sevgidir, hem öznel hem nesnel yönden, – böyle olmasa bile, gerçek yapıta ilişkin herşey böyle olmalıdır. Yapıt, yapıtsa: okunma, düşünme, duygudaşlık bekler. Bu arada, "başyapıt" denen ne ki: biçilen önem ve değer yönünden öbür yapıtların önüne konulan bir yapıt. Kişiden kişiye, çağdan çağa, içerikçe biçemce güdülen amaçtan dolayı çeşitli benimsenişlerle değişen, örtüşen-ayrılan davranışların bir bileşkesidir başyapıt. Bu doğrultudaki birikimler sonucu, genel kültürde okul gelenekleri, eleştirmen yinelemeleri ve daha başka yetişim ögeleriyle belli süreler için, bazan da uzun süreler için "başyapıt" nitelemesiyle geniş çevrelerce, değerli katlara konur bazı yapıtlar.

Söylenecek çok şey var bu bağlamda ama, sözü kestirmeden getirmek istediğim yer şu: Deneme, tanınan düzey n'olursa olsun, ille de deneme-*yapıtı* üretip yaymakla özdeş kılınamaz. Hele başyapıt türünden bir yazı-avcılığı değildir denemecilik. Nicelerin nicesi bu görüşteyim. Onyıllar öncesinde birara, tutkuyla ne yönden baksan delice birşey bile aklımı kurcaladı durdu. Şeytan diyordu ki, yeryüzünün tüm insanlarına kendi-elyazınla bir mektup yaz. "N'olur, kitap okuyun! Özellikle de deneme okumayı sakın savsaklamayın. Başyapıt yaftasını yemiş yapıtlardan elçekin ama. *Sizin için* başyapıt olabilecekleri, yani, çeşitli nedenlerle *kendi* gereksinimlerinize uygun düşen değerli *kitapları* okuyun. Göreceksiniz sözcüğün en doyurucu anlamında başyapıt niteliğinde şeylere dönüşecek bu kitaplar sizin için. İşte *o* başyapıtları yaşama eşi kılın kendinize. Karar gene de sizin, hele bir girişin!"

Ayırdına varmasa da *herkes* denemecidir. Sürekli denemedir çünkü yaşamak. Denemenin birinden öbürüne gitmektir yaşamak. Kendine "denemeci" diyenler: bu temel gerçeği, olsa

olsa, daha bilinçle gerçekleştiren; bu arada, deneme-yazma uğraşını da yaşama eşlik eden bir etkenlik olarak anlayıp değerlendiren kişilerdir. Böyle biriyim ben de; daha doğrusu, ben de bugüne dek böyle biri diye biliyorum kendimi. Genelde, sevinçlere de vardırsa, boşa da çıksa, bitip tükenme tanımaz bir etkenlikle hep kıpır kıpır bir yaşam benimki, – tıpkı herkesinki gibi. Gel gör ki, başkalarından ayrı bir yanı da var: birtakım katlanışlar getirse de, deneme yazmaya *güzel* bir yaşama-ögesi diye *sarıldım hep.*

Kimseye yönerge buyurmayı aklımdan geçirmeden, konuşmayı kendi adıma sürdürerek saptıyorum: *başkaca güzel* ögeleri de var yaşamın. Özellikle nice denemelerle sarmaş dolaş geçtikten sonra benim yaşamımın da öyle. Gel de öyleyse şimdi şu doğrultuda bir deneyişe bırakma kendini: Deneme-yazısı denen yapıt, ya da yapıtçık; özde, deneme-*içi* bir eylem. DENEME'NİN, *yaşam*-denemesinin bir parçası, birçok parçasından bir parçası çünkü deneme yazısı. İnsana özgü yaşama doğallığının, yaşama aklının, yaşama becerisinin birçok katmanından *biri* deneme-yazısı. Kuşkusuz, *bu* yazı önemli: Ne var ki, değişken önemde şeyler tektek önemler. Günü gelir, deneme yazmanın önüne geçer başka şeyler. Pekçok ögenin oluşturduğu geniş kuşatımlı *yaşam*-denemesinin de, deneme-yazısının da önüne geçer *başka* şeyler. Neler mi bunlar? Saymakla bitmez ki. Kişiden kişiye sonsuzca değişik görünümler gösterirler de ondan.

Deneme yazmaya, herzaman, herkes için yaşamaya yapışık Deneme'nin vazgeçilmez bir gerekimi gözüyle bakmak yanlış birşey bence. Ne mantığa uyar, ne gerçekliğe sığar bu. Hele deneme-yazmayı yaşamın da üstüne oturtmaya yeltenmek, adamakıllı çarpık bir yaşama anlayışıdır, çarpık bir yaşam uygulamasıdır. Tadı, dengesiyle yaşama gerçekliğine düpedüz inme indirmek demektir bu. Hepten çekinmek gerekir böylesi şeylerden; temel-deneme olarak yaşamaya aykırı düşer çünkü. Buna göre: içten fışkıran bir gereksinimle deneme yazmayı yaşamdenemesi gereği bir uğraş olarak yorumlayıp değerlendirmem gerek. Bu da apaçık şu anlama gelir: geçmişin yazma gerekçeleri geçmişte kalır. Gelecek, yeni ağırlıklar, geçmişten başka anlam-önem bağlamları gerektirdiğinde, zamanın yasası ne ister-

se o olur; değişmektir çünkü bu yasa: zamanlar gerektiriyorsa güle güle deneme yazarlığına.

Günü gelince şöyle diyebilirim: şimdiye dek deneme yazdıysam, ayrılmazcasına nikâhımı kıyıp mühürlemedim ki. Yazmasam da olur, desene. Gerçi çabucak olup bitesi birşey değil bu. Ergeç böyle olacak değil mi zaten. Herkesin tepeden inme işini bitiren büyük buyruktan önce, kendi özgür isteğiyle deneme-yazmayı *bırakabilir* denemeci. Böyle bir yaşantı için gerekense: dallıbudaklı yazma isteklerine baskın çıkan, bu istekleri tümden bastıran, bu isteklerden daha güçlü olan isteklerin iyiden iyiye işlerlik kazanmasıdır. Nasıl olur, henüz bilmiyorum ama, ne mantıkça ne özgerçekliğimce engel var buna. Ne diye bundan böyle deneme yazmaksızın sürdürmeyeyim yaşamımı. Bunca onyıl varımı yoğumu deneme yaza yaza geçirdiğim yaşamım, varsın bundan sonra deneme yazmaksızın aksın gitsin. Deneme: şu-bu gerekçeden dolayı değil, kendiliğinden bu böyle.

Bütün bu dolanık dolanık sallantılarda bir tükeniklik havası yok mu, peki? Gerçekten, var mı, peki? Kendime kandırmacasız baktığımda, tükenmişlik duygusunu andıran birşey sezmiyorum. Ne zaman "Bırakıyorum!", "Bırakacağım!" dediysem, ya da böyle birşey aklımdan geçirdiysem, orda gürül gürül bir enerji buluyorum içimde. Yazma enerjisi olmayabilir bu, başka kıvamlı bir enerji. Hiç bilmediğim bir enerji değil ama, hep tattığım yaşama enerjisi bu, – bir kez daha fışkırdı fışkıracak.

Eskiden olsa, epeyce eskiden kuşkusuz, öyle uzun uzun düşünüp taşınmaya gerek görmeden, yazmamayı, deneme-yazmamayı yabansılıkla, karmaşayla bir tutardım. Şimdiyse, belki gerçekleştiremem ama neden olmasın, gerçekleştiririm belki de, içimde esen bazı yellerle, "Deneme yazmıyorum!" "Bırakacağım!" "Yazmayazağım" diyorum, diyorum da, – kıkır kıkır gülmek geliyor bazan içimden. Öyle ya, bu bırakma türküsü, ola ki bu, onyıllar boyu deneme yaza yaza ulaştığım yeni bir deneme yazma aşaması olabilir. Belki de yepyeni denemelerin öncü-göstergesi bu! Gel de sevinçli ayıklıkla belirtme: başkaları, beni benden nerdeyse daha iyi tanıyor, diyeceğim. Nitekim, özüme yakın bildiğim bir-iki kişiye, olayların gelişi, her

"Bırakıyorum!" dediğimde, öylesine sevecen-alaylı bir sıcaklıkla bakıyorlar ki yüzüme. Şöyle mi demek istiyorlar: "Sen mi, hadi ordan, hiç deneme yazmadan yapabilir misin sen! Kimbilir ne denemeler patlatacaksın yakında!" Bu gibi içten davranışlar karşısında kalakalıyorum doğrusu. Şaşırtmayı sever deneme-yazan; deneme yaratıcılığının ayrılmaz ögesi bu. Ne var ki, yazma yaratıcılığı dışında da *nice yaratı* itilimleri içerir *yaşama*-denemeciliği. Adı üstünde, yaratıcılık bu: deneme-yazısı-içi öylesine umulmadık devrimlere götürebilir ki, deneme-yazısı ötesi bir devrim yaşıyormuşsun gibi gelebilir sana.

Bir deneme yazarının deneme yazmadan yaşamayı *da* yaşaması ne güzel şey. Yaşama gelişimi uyarınca bu böyleyse, ne denir böyle oluşa. Yaşam, özyaşam, *kişiye özgü başyapıt* çünkü. Yaşam başyapıt değilse, ne başyapıt? Değil mi ki bu böyle, dilediğini dilediğin gibi yaparsın sen de. Kim olursa olsun, bundan başka ne ister insan. İster de, ne demek bu, peki: şimdiye dek deneme-yazarı olarak süregelen yaşamına, yani özüne karşı değer bilmez bir davranış, – hem de nasıl. Birbakıma öyle de, tam tersine gene de: bundan sonrası için, özüne özge bir deneme olan yaşama tümden yakışan bir davranış. Neden olmasın: aşmak, açılmak değil mi deneme. Deneme-yazıların içinde aş, aç, açıl; iyi güzel de, ya deneme-yazılarının ötesi, – orda denemek gerek denemenin o sınır tanımaz atılımlı adımlarını.

Varsın, "Yazarken yazarken sapıttı, yazarlığı bıraktı!" desinler. Kaçırdı mı, bunadı mı, neyse ne. Yol yordam bilmezlik zaten denemecilik. Deneme yazıları böyle olduktan sonra, yazı-ötesi-denemecilik diye tutturduğu şey, kat kat öyle olacak. Yaşamı *genişletmek*, alışılagelen kültürü *sınamak*, kişisel gidişleri *havalandırmak*, toplumsal süredurumları yozluktan *kurtarmak*, – bunlar, daha nice akrabalarıyla birlikte bunlar, kuşkusuz, deneme yazılarına özgü mahmuzların sağladığı yaşama katkılanımlarıdır. Gene de yaşama yaraşan özgürlük olanakları bunlarla tükenmez.

Deneme-yazma güneşinden bağımsız bir yaşam da güneşli bir yaşamdır, yeter ki gereği gibi değerlendirilsin. Ozan şiir söylemeyi, öykücü öykü yazmayı, ressam resim çizmeyi, yönetmen film çevirmeyi, besteci müzik yapmayı bırakmakla, yaşa-

ma eylemini de bırakmış olmaz ki herzaman. Eskisinden bambaşka içerikli yepyeni değerlerin bezediği bir varoluş-serüvenine dönüştürebilir sonraya kalan yaşama-zamanını.

Bu gibi durumlarda, *yazmayan* denemeci de herkes gibi, yaşama yapışık hırpalanmaların her türlüsüne göğüs germek zorundadır. "Yeni" yol gereğidir bu; seve seve yerine getirilmelidir; istenmese de katlanılıyor zaten. Rastlantı-gereklilik elverdiği sürece yürür gider kendi yolunda. Deneme-yazılarında bile nice karşıtlıklar, dolambaçlı şaşırtmalar, uyumsuzluk göze aldığına göre, bundan böyle yaşamı diri tutan o içten içe fışkırışlı deneme itilimiyle, gücü yettiği oranda yaşamını biçimleyecektir.

Denemecigillerdenim ben de: özgürce yöneldiğim yazı-ötesi açıklıklarda, kimseyi incitmeden, ağıztadından yoksun bırakmam özümü. Denemece yazısızlığa da vardırmış olsa, hiçbir yaşam-aşaması yoksunluk yöresi değildir denemeci için.

"Zamanı geldi!" deyip susabilenlerin dürüstlüğüne hayranım. Kendi kendime soruyorum şimdi: Bu şimdiki zaman o zaman mı benim için? Eriştim mi o zamana? Geldi mi zamanım? Geldi mi dersin, – ne dersin?

Zaman gösterecek!

Renk Renk

"Susmak", – renk renktir susmak. Kişiseli: gelip geçicisi, belirgin sürelisi, süreklisi var. Genel kuşatımlısı da var ama: geniş halk kesimlerinin anlamlı bir davranışıdır. Kendi kendime, susayım mı, susmayayım mı diye düşünürken, bütün denemeyazarlarının hepten sustuğunu bir an için aklıma getirince tüylerim ürperiyor. Tüm yazarlığın sonu gibi birşey bu. Ne korkunç bir dünya, deneme yazılmayan dünya! Gel de şimdi, herkesin yapmasını istemediğin birşeyi, yalnızca kendin için dile. Gönül dinginliği bulanıveriyor.

Susmakmış, – susacağım da n'apacağım, peki? Deneme yazmayınca n'aparım? Birtakım aylak-salak, çalım budalası gencimsi geçkin baylarla, bayanlarla birlikte, bir Avrupa gezisini geride bırakır bırakmaz, bir Uzakdoğu gezisi mi tasarlamaya koyulayım? Gereksinim duymadığım rasgele müzeler anıtlar mı dolaşayım? Elime silah alıp bu yaştan sonra dağa mı çıkayım? Yalancı bombayla banka mı soymaya kalkışayım? Yağlısından bir tarikata yanaşıp şeyhcilik mi oynayayım? Çocukça resimler döktürüp aptalca sergiler mi açayım? İçkiye mi vereyim kendimi? Geç saatlerin televizyon oturumlarında kültürköçekçiliği rolü mü üstleneyim? Bilardo masaları serpiştirilmiş bir emekli züppeleri kahvehanesi mi işleteyim? İster kendi başıma kıvırayım, ister yardımla olsun, bu saydığım sözümona etkenlikleri ya da benzerlerini, bana denemeden başka gerçekleştirmeyi dilediğim sözümona yaşam sağlayamayacaksa –, hoş, dilediğim özlemim nedir, ben kendim de bilmiyorum ya –, en iyisi kaldırıp kendimi uçurumdan aşağı atıp yitiklere mi karışayım? – Şaşıyorum: nerden nereye!

Susmak diye bir edilgenliğe, neden söylemeyelim, hemen akla gelen o hep bilinen birtakım olumsuzluklar nedeniyle dönüp dolanıp sonunda: "susmak" diye bir hiç'e batmış gitmekteyim, gözüyle bakamam özüme. Deneme yazmamak, "susmak" diye nitelense de, çeşit çeşit edimler, yapıp etmeler, uğraşlar, eylemler, etkenlikler serilir böylesi susanın önüne. Yaşamak, susmakla bir tutulamaz çünkü. Değil mi ki soluk alıp veriyor insan, şöyle ya da böyle "konuşmak" zorundadır. Ölü susar, olsa olsa. Bırakın ki, birçok ölü, hele bazıları büsbütün susmaz. Etki çiçekleri (bu arada onlar yüzünden biten zararlı otları) kendilerinden sonra gelen türdeşlerin yaşama alanında, daha birsüre gündemde yeralır. Böylelikle, hepten-susan-ölümden sonra da belli bir canlılık gösterir. Demek ki deneme yazmayana: iş, eylem, davranış yönünde yazıdan-*başka* bir "konuşma" yoğunluğu gerçekleştirme olanakları açıktır.

Şimdi tepemde dolaşan, içimde esen yeller o doğrultuda esiyor, diyebilirim. Şöyle ki: deneme yazmadan da, deneme okumadan da yaşayabilirim artık. Deneme-siz yaşanmaz ama. Hep diyeceğim: yaşam bir denemedir çünkü. Nerden baksan: hem denemeyle doğar hem deneme doğurur. Yaşam, deneme yazılarına vardırsa da vardırmasa da, görünüşteki nice duraganlıklara karşın, denemeden denemeye koşturmalı bir süreçtir. İçerik havuzuyla, yoğurma hamuruyla, gelişme koşullarıyla, soluk görünümleri, görkemli verimlerle sonsuz denemelerin oluşturduğu, sonsuz denemeler oluşturan, düzenli-karmakarışık, karmakarışık-düzenli bir süreçtir, kişiden kişiye hem aynı hem değişken bir süreçtir yaşam.

Yaşam, – sen denemeli denemesiz Deneme!

DENEME SANATI BİLİNCİ

Kırıntı Torbaları

Bilinçlenme

Denemenin ne olduğunu azıcık daha açmaya yönelik çırpınışlarım boyunca deneme-*yaşantımdan* öğrendiğime göre: ilk bakışta, daha önce söylediklerimi yineliyorum izlenimi uyandırsa da, denemeye ilişkin *küçücük bir kıvrımı* sezdirebileceğine inandığım hiçbir söylemi atlayıp geçemem.

Olumlu birtakım izlenimler kaygısıyla: "Ola ki – yineliyorum – iyisi mi – geçeyim" hesaplarından tiksinirim. Meraklarımı kendi elimle budamayı – bak işte, öldürallah yapamam bunu – kendimi yokumsamak diye algılarım. Dikkat, titizlik başka, birtakım katı ilkelere uyma uğruna buluş-atılımlarının önünü kesmek başkadır.

Onun içindir ki, "Ben bunu bu adamda daha önce okumuştum!" demeye kalkışanlardan azıcık daha özen ve hoşgörü dilemek hakkım sanıyorum. Gerçi bazan, ayrıntı-kazılarımda yalnız kaldığım duygusuyla ürperiyorum. Ne var ki, durup durup düşününce, kendimi birbakıma nicedir canlı canlı süregelen güzel ve saygın geleneğin içinde buluyor, seviniyorum. Öyle ya, ne de olsa benim gibi gereksinimler duymamış olsalar bile, Leonardo, Montaigne, Lichtenberg, Nietzsche, Cézanne, Valéry, Gide, Chirico, Magritte gibi sevgili ustaların açtığı verimli bir etkenlik uzayında.kımıldanmaktayım.

*

Yaşamla beslenen, yaşamımla beslediğim bunca deneme yazılarından sonra: kendimi deneme'den, deneme'yi kendimden "ayırmadığım" bir *gerçek*, hem de gerçeklerin gerçeği.

İçiçe yıllar süresince: oku yaz, yaz oku; uzun uzun, kısa kısa dolan dur denemelerde, değil mi ki sen sensin, gündeminden hiç eksilmeyen *deneme sanatı* karşısında dünkü çocuksun hep; herzaman apışıp kalacaksın "deneme" sözcüğü karşısında.

Deneme sanatı bu: herşey hep yeni, herşey hep diri, – iyi ki de öyle.

*

Denemelerle yitiklere karışa karışa deneme'ye yönelik bilinç çabalarından vazgeçilmez.

Deneme'ye ilişkin, deneme'ye yönelik ne varsa herşey, *bu* çabayla anlamlıdır, bu çabayla güzeldir.

*

Birinden öbürüne çepeçevre denemeleri elden geldiğince yoğun yoğun pekiştirsen de, denemeci bir denemeciysen: tüm yazdıkların, tat tat, emek emek birtakım kırıntılardan öteye geçemez senin gözünde.

Kırıntıdan kırıntıya devingenliktir denemecilik.

*

Sözkonusu olan şey denemeyse: her kırıntı, kırıntının her türlüsü, bu arada kırıntının kırıntısı – hepsinin özüne yapısına uygun, herbirinin saygınlığına yaraşır yer-yurt var denemede.

Kırıntı kırıntı da olsa, denemece bilinç uzanışlarının herzaman deneme evrenine eşlik etmesi gerekir.

*

İçi-dışıyla belirgin çerçeveli bir *deneme*-anlayışımız olsaydı; şöyle de diyebilirim, özü-biçimiyle kesin bir deneme-*kalıbı* olsaydı, işler kolaydı. Ne ki "iş" diye birşey kalmazdı o zaman, çünkü "deneme" de "iş" olmazdı o zaman. Diyelim ki oldu: tatsız-tuzsuz birşeyler...

Nerde kesinlik varsa, arayış *bitmiştir* orda. Arayışın olmadığı yerdeyse, bir bitkinlik, bir bitkinlik... İşte bu ortamda sözümona "görünen" şeye "deneme" demeye dilim varmıyor. "Yapıt"la, hele deneme yapıtıyla ne ilgisi var bu gibi şeylerin.

Bir *yapıttır* deneme: böyle olmasaydı ne yazılmaya ne okunmaya değerdi.

Bir *sanat*-yapıtıdır deneme.

*

"Deneme-kuramı" başlığıyla sunulan herşeye, ne denli akıllı uslu bir sunuş olarak görünürse görünsün, hep soğuk bakmışımdır. Buna haksız bir davranış denemez doğrusu. Öyle ya, sanat'a yönelik kuram, gerçeğin gerçeği bir uzanış da olsa, boğar sanatı. Onun içindir ki, deneme'ye yönelik bilinç-çabalarını, dönüp dolaşıp: *Bir deneme-sanatına ilişkin bilinç denemesine doğru çizikler* başlığı altında derleyip toplayabilirim. Bilinç çabaları ancak böylesi bir düzlemde azçok içime siniyor.

*

"Deneme-kuramı" gibi sıkıştırılmış bir başlığı şurasından burasından azıcık deşelim: salt akıl-yürütmelerden oluşmuyor bilinç çabalarım. Nesnel bazı doğrular yakalamak bizi gönendirse de, ışıldağımı daha çok *öznel* deneme-*yaşantımda* gezdiriyorum, hep böyle yaparım; özüme en uygun yolun bu olduğu inancındayım.

Bilinç bilinç derken rasgele bir aydınlığı amaçlamam: ayık bilinçtedir gönlüm; bilincin en ayık yörelerine ulaşmak için her çabayı seve seve göze alırım. Odak deneme olunca, başka n'apılabilir ki?

Sözünü ettiğim ayıklıksa, öyle birçırpıda sağlanan tıkız birşey, bir durum değildir. Bilinci: bölük-pörçük birtakım uzanışlarla, ola ki nokta nokta, yer yer, kesit kesit, yöre yöre, *çizik çizik* bir aydınlık diye anlamak gerekir. Denemeye ilişkin birtakım kırıntı vargılardır, kırıntı kırıntı saptamalardır bunlar. Hertürlü

toptancılığı en içinde bir diken gibi duyan bencileyin kişilerin gönlüne kafasına en uygun tutumdur bu.

Hep bu bağlamda: edimi yapıtıyla denemeye getirmeye çalıştığım ayık bilincin yetkin bir deneme anlayışına doğru kişisel bir katkı olduğu inancındayım. Başka türlü dendikte, erişmeye yöneldiğim bilinçteki ayıklığın, ortaya koyduğum deneme-odaklı kırıntıların olası anlayışlardan ancak biri olduğu kanısındayım. Gocunacak bir yanı da yok bunun. Benim deneme-anlayışım benim, başkalarının deneme-anlayışı başkalarının. Deneme *evreni* çeşit çeşit deneme bilinçlerine yer-yurt tanımayacak bir yayılımdadır.

*

Deneme-sanatına ilişkin ayık bir bilince doğru çizikler – böylesi bir başlığın haktanırlığına diyecek yok da, of ne hantal bir niteleme bu. Gel gör ki deneme anlayışının sözünü ettiğim heryerde böyle bir 'şeyin' sözünü etmekteyim. Kimi aşırılıkları ya da güdüklükleri anımsayınca, keşke başkaları da bu davranışı benimsese diye düşünüyorum.

*

Biçimsel kabuksuluklarda oyalanmayla yetinmeyen, ergeç apaçık görür: enine boyuna yayılsa da, bir yapıt olarak her deneme, ister cilt cilt kitaplar, ister irili ufaklı tektek yazılar olarak bir kırıntıdır özde. Tıpkı yaşamdaki her görünümün bir yaşam-*kırıntısı*, tüm canlıları kuşatan yaşamın, bu bağlamda öznel insan yaşamının bir parçası olduğu gibi. Ne yönden bakarsan bak, gel de yaşam ile deneme'yi birbirinden ayrı tut, olası şey mi bu.

*

Yinelemek yararsız kaçmaz: *her* deneme, bu arada kuşkusuz başı sonu belli görünümlü denemeler *de* birtakım kırıntılardan başka birşey değildir.

*

Eksiksiz istemli tıkız bir kuşatımla deneme üstüne eğilip deneme diye ne varsa öğrenmeye kalkışmak: kaçıklıktır, saçmalıktır, darlıktır, anlayışsızlıktır.

*

Tüm derinleşmelerde olduğu gibi deneme sanatında derinleşmek de, kim ne derse desin, en iyi, kuram'la *değil*, deyim yerindeyse, yalpalamayla gerçekleşir.

Kırıntılı denemeler, ya da deneme kırıntıları kadar deneme-bilincine uygun düşen ne var?

*

Deneme bilinci sağlama çabalarının, sık sık istenen doruklara götürdüğünü söylemek doğru değildir. Gene de haksızlık etmeyelim. Sık sık olmasa da, gün geliyor, yazar yazarken, okur okurken, öyle gönendirici bir aydınlık kaplıyor ki insanın içini: *işte-gördüm, işte-anladım* sevinci bu.

*

Bir sanat olan denemeyi anlamak istiyorsan: kaşlarını çatıp kuramları didiklemeyle sınırlama kendini. Delidolu ciddilikle tadına vara vara, bırak gitsin özünü kırıntılara!

İndirgenemezlik

Kuram, pekçok alanda, düşünme eyleme yönünden çeşitli yararlar sağlar. Tartışılmaz bir gerçektir bu. Öyle ya, kurama ulaşmadıkça birçok olayı açıklayamayız, birçok olay karşısında ne yapacağımızı şaşırırız. Bunu en güzel pekiştiren gerekçe şudur: Kuram ne denli geniş kapsama ulaşırsa, başarısı da o denli artar. İşte bu durum, çoğun, deneme'nin ne olduğunu çepeçevre anlamaya girişen herkesi, dönüp dolaşıp bir *"deneme sanatı kuramı"*na, ya da, adı n'olursa olsun, bu doğrultuda bir yerlere iteler.

Gel gör ki, çeşitli kesimler böyle bir işleme gelemez; zorlandıkça da, aydınlık istemleri boşa çıkar, anlayış karanlıklara gömülür. Bunun nedeniyse, kuram ve benzeri açıklama-çerçevelerinin, bir kerteden sonra darlığa dönüşmesi, cendere gibi bir kalıpsılığa götürmesidir. Bu da, birlikte getirdiği sözümona açıklamacı tuzaklar yüzünden, hiç mi hiç istenmemesi gereken birşeydir.

Özellikle "deneme" için geçerlidir bu. Denemenin en korkunç düşmanı *indirgemeciliktir* de ondan. Çünkü indirgemecilik: güzel bir zenginliği, zorla tek'e, tekyön'e, kalıba sıkıştırmaktır. Bu gibi şeylerse ergeç denemeyi yok eder. Çünkü indirgemenin sözkonusu olduğu yerde deneme diye birşeyden sözetme olanağı kalmaz.

*

Yapıca, amaçça, yazmaca, okumaca denemeye en büyük haksızlık, deneme'yi belli bir yöne, amaca, yazışa, okuyuşa ka-

patmaktır. Kaşla göz arasında fırsat kollar çeşit çeşit indirgemecilikler. Bir de ne göresin: tek bir sava, düzene kaskatı tutsak edilmiş bile deneme. İlginçtir: sav yüceymiş değilmiş, çekiciymiş değilmiş pek bir rol oynamaz. Önemli olan: denemeyi deneme kılan iç-çokluğunu tek eksenli bir dizgeye sıkıştırarak, sözümona derleyip toplamaktır.

*

Savı, dizgesiyle akılda tutulmak, ya da bir çırpıda dilegetirmek bakımından bir albenisi var indirgemeciliğin; gene de indirgeme, denemeye uygulanan bir işkencedir. Heyecan, merak, araştırma, dolanım, kargaşa içerir deneme. Labirentsi bir tükenmezliktir deneme. Güzelliği, ağırlığı, diriliği buna bağlıdır.

Türü n'olursa olsun, her indirgeme: denemenin canlılığını öldürür, tutkusunu ortadan kaldırır, ateşini dondurur.

Buluttur deneme, kese biçe hangi kılığa sokarsan sok, hertürlü yakıştırma kılığı aşıp taşar bulut. Denemenin, kavramsal çekiştirmelerle çepeçevre aşılmasını ummak boşunadır.

*

Kuşkusuz, her doğa-insan-kültür-tarih etkinliği gibi deneme'yi de, belli *bir bakımdan azçok* anlayıp açık kılmak için kavramsal bir açkıya, bir anahtara başvurulabilir. Ancak bunun, sınırlı bir aydınlatmadan öteye götürdüğünü söylemek yanlıştır. Böylesi bir yanlışta direnmek, deneme üzerinde çarpık tasarımlara saplanıp kalmaktır.

*

Özü, izlencesi gereği, denemeyi, birdeyime *"önyargılar süpürgesi"* diye nitelemek gerekir. Şöyle ki, denemeyi, belli bir tek yanlı yöneltiyi, tek bir doğruyu savunmaya tıkamak; ya da belli bir hafiflikle, eğlence sağlamada odaklamak; ya da belli bir felsefeyi, bir dünyagörüşünü halk katında tanıtmayla görevlen-

dirmek, – daha da başka indirgemeci olanakları katın, bunların hepsi dönüp dolaşıp denemeyi özden çarpıtmaktır.

Toptancı tutumlarla, denemeyi, belli *bir çizgiye oturtmaya* yeltenmek, denemeyi, denemeciyi yakışıksız işlevlere itelemektir. Böylesi çarpık tutumlarsa, kuşaktan kuşağa aktarılan talihsiz gelenekler ve eğitimlerle bir kez yerleşti mi de, kolay kolay sökülüp atılabilir şeyler değildir.

*

Öznel anlayışım uyarınca dilegetirdiğimde, yani indirgemeler-*ötesi* genişlikle yantutmazca baktığımda, deneme, tekbaşına ne ispattır, ne bilimdir; ne yargıdır, ne öğüttür; ne paylamadır, ne yasaklamadır, ne de yolgöstermedir.

Nedir peki, deneme: *indirgenemezlik*. Başka türlü diyelim: indirgemeye kalkışınca yitip giden bir etkenlik.

*

Denemenin ne olup ne olmadığı üzerindeki bilinçlenme çabalarında, hiçbirzaman gözden uzak tutulmaması gereken şudur: kural, ilke, öğreti, kuram bağlarını *aşar* deneme. Hangi denemeyi okursa okusun, nasıl deneme yazarsa yazsın, hiçkimsenin unutmaması gereken atlanmaz bir gerçekliktir bu.

Darlık Tanımayan Açıklık

Hep şöyle düşünmüşümdür: bir deneme-sanatı-bilinci edinmeye yönelmek, herkesin girişebileceği bir eylemdir. Ben kendim denemeci olarak böyle bir işe kalkıştığımda, doğallıkla, denemeci kimliğim ağır basar. Bu bağlamda kolayca algılanmayan çapraşık bir döngünün varlığını sezmemek de olası değil. Öyle ya bir üst-bakışla denemenin ne-olduğunu, dolayısıyla da denemecinin kim olduğunu anlamak için daldığım bir uğraşta o-ne-o-kim olmadan işe atılamıyorum. Tuhaf gelse de yadırgamayalım bunu: pekçok yerde geçerli olan durum burada da ortada: bulanık azıcık'lardan aydınlık çepeçevre'lere sürekli bir git-geldir bilinç.

*

Özüme özgü dürtü, amaç ve donanımdan aldığım güçle deneme-varlığımı sereserpe gözden geçirmeye koyulduğumda, bende çeşit çeşit duygular uyandıran bazı tatlarla, yorgunluklarla hem anlayışım keskinleşir hem de örtük çekiciliği gittikçe artan bir gizemi aralıyormuş gibi olurum. Ne var ki bilinç, ana izlencesi gereği hep-daha-çok bilinçlenme doğurmaktır. Ancak böylece, acısı-tatlısıyla, içten gelen bir eğitimle bazı gönendirici aşamalara dek giderim.

*

İlk izlenimle bile söyleyebiliriz: deneme bilinci, karmaşık dokulu, çok-ögeli denemeyi, değişik açı ve yönleriyle, en çarpı-

cı özellikleriyle günışığına çıkarmada en güvenilir duyup düşünme, sezip anlama işlemidir. Bence denemeyi deneme kılan *en önemli* özellikse, denemenin *hiçbir darlığa* gelmediği, hiç mi hiç gelemeyeceği olgusudur.

*

Nasıl nitelenirse nitelensin her sınır, her sınırlama deneme'nin *salınımını* engelleyen, denemeyi denemelikten çıkaran bir olumsuzluktur.

İnsan için hapislik neyse, deneme için darlık odur.

Gerçi hapislik, belli durumlarda, insan için kaçınılmazdır. Hattâ, dolaylı bazı yönlerden hapisliğin insana yararları bile dokunabilir. Deneme için değil ama; bir insan ürünü olarak deneme, insanın kendisinden çok daha kolay incinir bir yapıdadır.

Darlığa kapatılır kapatılmaz "deneme" deneme değildir artık. Darlığa zorlamak denemeyi yoketmektir. Deneme, darlık tanımamaktır.

Kavramın akla gelebilecek her anlamında *darlığın ötesine geçmektir* deneme.

*

Dar oylumu denemenin vazgeçilmez koşulu saymak, çarpık bir deneme-anlayışına kurban gitmektir.

Her denemenin *kendine yeterli* bir uzunluğu ya da kısalığı olmalıdır. Gereksizce dar tutulan bir deneme kurutup dondurur; gereksizce gevşek oylum denemeyi sulandırıp vıcıklaştırır.

*

Okur ya da yazar, denemeye çevrilen herkesin sık sık karşılaştığı bir kaygı varsa, o da denemenin oylumuna ilişkin darlık kaygısıdır.

Ne yapıp edip denemeyi küçük tutmaya bakar çok kişi. Aynı dar-tutma istenci, denemeyi başarı yönünden değerce

yargılayanların da bilinçaltına işlemiştir. Oysa türlü türlü sakıncalı bir "darlık"tır bu. Deneme ille de kısa olmalıdır "saplantısı", yüzeysel bir görüş olarak, yazar ile okurun dünyasında, belki bir süre için rahat bir döşek yerine geçebilir. Ver gitsin ondan sonraysa, ver gitsin: "Deneme *kısa* oylumlu bir düzyazıdır" tanımı. Oysa deneme, pekçok yönden olduğu gibi oylum yönünden de sınırtanımaz bir yazı etkenliğidir.

*

Nedense hep yeniden unutulduğu için altını çizerek bir kez daha belirtelim: kısalık-uzunluk gibi kavramlar, anlam yönünden, durumdan duruma şaşılacak ayrılıklar içeren göreli kavramlardır. Başka türlü dendikte, oylum darlığına deneme varlığının ayırıcı ölçütü diye bakmak, birçok yanılmayı birlikte getirir.

*

Adı üstünde: özünü hiçbir cendereye sokmadan, bir yayılıp gitme istencidir *deneme*. Ne oylum, ne tür, ne alan, ne gelenek, – nerden gelirse gelsin, hiçbir buyruğa uymak zorunda değildir.

Bir *yazı* olarak deneme, özde, varlığını *dil ile işbirliği* yaparak sağlar. Yazı olarak deneme, özvarlıkça dili gözetmek zorundadır. Dil gözetimine, dil bakımına sırt çeviren sözümona deneme, başkaca neyi gözetirse gözetsin deneme yazısı olarak güdük kalır. Böylece deneme eni boyu ne olursa olsun, ağırlığı, dilsel bir varlık olarak, *kendi* varolma yasasında bulunan bir yazı şölenidir.

*

Özgürlük: deneyebilme özgürlüğüdür. Deneme: deneyleyen özgürlüktür.

Önemli İstek

Ne tür yazılar okuyup yazarsak yazalım, denemeyi horgörmek okur-yazarlıkla bağdaşmaz.

Denemeyi: önemi, hakkı, değeri, saygınlığıyla yüceltmek, herkesten önce denemecinin başgörevidir.

Her deneme, denemenin saygınlığına katkı olmalıdır. (Öylesine söylenivermiş bir tekerleme değil bu; gönülden istediğim şey.) Gerekliliği bakımından, gerçekleştirilmesi bakımından içimize dışımıza iyice sindirmemiz gereken bir olgudur bu.

*

Denemeyi yücelten en uygun yol, iyi deneme yazmaktan geçer. Bu bağlamda iyi-kötü ikilemi ne denli sonu gelmez tartışmalı uğraşlara götürse de, "iyi" deneme için gereken hiçbirşeyi esirgemek yakışmaz denemeciye. (Öyle çok şey "yakışır" ki, sayınakla tükenmez.)

İyi deneme yazıyorsan, demek ki yazdığın "ölü" deneme değildir.

Kötü eleştirmensen "çürük" denemeleri över, herdemtazeleri görmezsin bile, – görsen de öylesine işte.

Yüzeysel bir deneme okuruysan, gerçekte deneme okumuyorsun; okuduğun gerçek bir deneme olsa bile deneme'nin ötesine sıçrayıp gidiyorsun sen.

Kim olursan ol, donanım ve istenç yönünden kendini kandırmadan denemeye eğilmedikçe denemenin ne eşsiz bir tat ve bilinç olduğunu kavrayamazsın.

*

Denemeye değer verilmiyor diye yakınmak boşunadır. Nasıl "Sevgi öldü!" diye sızlanmayı bırakıp *hemen şimdi* özünü sevgiye bırakmak gerekirse, tıpkı öyle hemen şimdi denemeye vermeliyiz özümüzü.

Dışavurulan bir kasıntılık, önlenmez bir boşboğazlık, sürükleyip götüren bir aburcubur kertesine düşürülen "denemeleri" gördükçe ne yapacağımı şaşırıyorum. Hele bu *sözümona* "denemelerin", dolayısıyla da "denemecilerin" elüstünde tutulması dünyamı karartıyor doğrusu.

*

Yazarın kendi kendisiyle ne denli içten bir konuşma olarak ortaya çıkarsa çıksın, okunması o kadar tadına doyulmaz bir söyleşidir deneme. Bu bağlamda denemenin, insanı sapkın sıkıntılarından arındırmayı amaçlayan psikiyatrist'ten daha talihli konumda olduğu kanısındayım. Nice zorluk ve zorlamalarla sağaltına odasına adım atınca yakayı kolaylıkla sıyıramayanlarla oranlandıkta, öylesine imrenilecek bir konum ki okurun konumu.

*

– Denemecinin düşebileceği en korkunç erdemsizlik uyuşmuşluk erdemsizliğidir. Deneme: meraktır, özendir, sevgidir, saygıdır. Düşlem'den bilgi'ye, alay'dan ciddi'liğe – uyanık mı uyanık bir açıklıkla dokunmuş bir yazı ürünüdür deneme.

– Peki, ya senin denemelerin, böyle bir denemeci misin sen?

– Hani derler ya, her koyun kendi bacağından asılır. Bana gelince: vargücümle böyle biri olmak istedim, hep istiyorum da.

– Bunun için ne yapmalı, peki?

– Öyle çok şey yapmak, öyle çok şeyi de yapmamak gerekiyor ki, saymaya kalkışmak gülünç doğrusu.

– Birtek şey belirtebilirsin gene de.

– İşte bu doğrultuda vurgulamam gereken tek şey: çalışmak, durmadan çalışmak. Birçok alan için geçerli olan şey, deneme için de geçerlidir: çalışmadan varılmaz "denemeye".

– Yeterli mi çalışmak?

– Değil ama temel vazgeçilmez. Sen çalış, kendiliğinden gelir deneme.

– Öyle de, deha'dan, yetenek'ten hiç sözetmiyoruz.

– Eşsiz değeri var.

– Dehanın da yeteneğin de eşsiz değeri var. Gene de şuracıkta onlardan bir çırpıda sözetmek olası değil. Onun için yalnızca çalışmanın; dolayısıyla da, belli ölçülerde, çalışmayla sağlanabilen becerinin sözünü etmekle yetiniyorum.

– Ne diyorduk, sen çalış, *gelir* deneme.

– Gelir de gelmez de. Akıldan çıkarmayalım: *kendine özgü* bir *sanattır* deneme sanatı.

*

Romanın kötüsü kötü de olsa romandır. Denemenin kötüsüyse, o da öyledir, öyledir de, deneme bile değildir, diyesim geliyor.

*

Adına "deneme" desen de demesen de *yazdığın herşey* yaşamının, yaşamın ögesidir.

*

Hiçbir denemeye sözümona bir soylu gözüyle bakamayız. Denemeyi "aristokrat" nitelemelerle bezemeye kalkışmak yanlıştır. Geniş yayılımlı *demokrat* bir yazıdır deneme. Hem kendi içinde hem başka denemelerle, çeşitli yönlerden *dayanışma* bağlarıyla bağlıdır başka denemelere.

*

Gerçek bir deneme, denemenin *gerçek değerini* açığa vurur.

*

Özünü denemenin efendisi sayanlardan değilim; deneme bakımıyla görevlendirdim kendimi: Bu tutumun özüme gösterebileceğim en büyük saygı olduğu inancındayım.

Övünçler, Eksikler

"Kendimi bildim bileli beni avucunda tutan o doğurgan istek, o deneme-*isteği* nedir?" sorusunu açık seçik her sorduğumda, görünür-görünmez birtakım etmenler yanyana dizilir karşımda: Diplerden gelen çeşitli dürtüler ortalığı kaplar. Sürekli değişen toplum-çevre koşulları; akışlı akışlı hevesler, dilekler, tutkular ya düpedüz ya dolambaçlı bir biçimde deneme yazma eğimine götürür insanı. Hemencecik daha yakından bir belirtikle niteleyemediğim bir çokluktur, bir birliktir deneme isteği.

*

Ne diye denemeye bu bağlılık, böylesi tükenmez bağlılığım? Yalnızca güzel zaman geçirmek için mi? Ola ki öyle ama başka nedenler de var. Bunların en ağır basanı *"anlama"* kavramı dolayında yoğunlaşıyor. İşim-gücüm denemeyle, çünkü: anlama amacıyla; algımın uzandığı herşeye *anlam-verme* amacıyla; karşılaştığım ne var ne yoksa herşeyi, öze özgeye *anlatmak* amacıyla; böylece, *anlayış olanaklarımı,* anlayış olanaklarımızı genişletmek amacıyla sarılırın denemeye. Görüş ve işleyiş çevremi oluşturup kuran, dengeleyip düzenleyen varlık-ögesidir deneme. Demek ki, tüm varolma çabalarının deneme'de toplaşmasından daha doğal birşey yok benim için.

*

Şurasında burasında bir süre için dönendiğim dünyayı en iyi biçimde *yaşanır kılabileceğim* eylemlerle işlerken, belki de en

güvenceli *umudum* denemedir. Başkaları nasıl düşünürse düşünsün, benim için bu böyle. Tutturduğum bu yolu, türdeşlerimin de yaşama-"dünyasına" bir katkı olabilecek güzel özlerle bezeyebileceğime olan inancım yaşayışıma doyumsuz sevinçler katıyor.

*

Olumsuz görünümlü bir dilegetirişle yaşamın, kuşkusuz, ilkin kendi yaşamımın: önüne çıkan *engelleri* aşmada epeyce güvenle başvurduğu kaynaklardır denemeler.

Gelgelelim salt *yazı* olduğu için denemenin üstesinden gelmesi gereken engeller olduğu da gözden yitirilmemelidir. Hangibirini sayacaksın: yazar da tıpkı besteci gibi, ressam gibi, yontucu gibi sayısız engelli bir koşucudur. Kimi hızlı kimi yavaş bir yordamlamayla birbir geride bırakır bu engelleri. Hakkını vermediği engellerse, denemecinin başarısızlığa uğramasına neden olur. Binbir emek ve esinle onları aşıncaya dek, alçacık gönüllü ama özgür mü özgür öyle bir salınım, bir salınım ki, ister oku ister yaz ancak tadına varırsın, tadına.

*

Hiçbir yazar yazısından dolayı övünmeye kalkışmasın. İyi yazma, kişide doğallıkla iyi özduygular uyandırır. Bunda kimsenin kuşkusu olmaya. İşte ben bu bağlamda ("övünç" demeye yeltenmeyeceğime göre) denemelerimden içten içe fışkıran sevinçlerin zaman zaman heryerimi kapladığını söylemekten çekinmiyorum. Özellikle *dile gösterdiğim bakım:* genelde ayrıntı deyip geçilen bazı önemli yazılı elealışlara gösterdiğim titizlik; soru ve konuları zenginleştirme eyleminde, o yorgunluğa boyuneğmez merak; etkilenim ve sonuçlarıyla hertürlü yazısal çalımdan *sıyrılmışlık;* deneme hatırı için olsa bile kişileri nesneleri şu-bu bahaneyle, yersiz eleştirilerle suçlama türünden işlerle bir alıp verecek bağı kurmamak, – doğrusu, denemeci olarak hep damağımda bu övülesi tatlar.

*

Herşeyi denemeden beklemek kadar yanlış birşey olmaz. Ne var ki, denemeden bekleneni yerine getirmemek de olmaz. Deneme-bilincinin önemli bir ögesidir bu.

Denemenin gerçekleştirmeye yöneldiği vazgeçilmez izlence: sözcük-anlamının olanca genişliğinde düşler, sevgiler, bilinçler, güzellikler kapsayan bir özgürlüktür; öze özgeye, bireye topluma yönelik dinç kafalı bir özgürlük yaşamıdır.

Tarihsel Konumuyla Deneme

Kimi kısa kimi uzun aralıklarla da olsa, deneme'yi, içiyle dışıyla tarihsel gelişim akışına yerleştirmenin; bunu yaparken, denemenin, Türk dili ile kültüründeki oylumunu betimlemenin (kapsamlı görüşlere ulaşıncaya dek) bölük-pörçük de kalsa, bazı güvenli saptamalara götüreceği kanısındayım. Bunun deneme bilincine mutlu katkılar sağlayacağından kuşkum yok.

*

Çoğu kez yapıldığı gibi, yalnızca Avrupa'daki Yeniden Doğuş Çağının, Rönesans'ın (Renaissance'ın) sözünü ederek deneme'nin Batı'daki konumunu çarpıcı bir biçimde vurgulayıp işte-oldu-bitti demekle yetinmek, bana göre, hiç de başvurulacak bir tutum değil doğrusu.

Deneme'yi, zaman içindeki gelişimsel *önceleri ve sonralarıyla* günışığına çıkarmak isteyenin, birtek Rönesans'a sıkışıp kalması, olanca genişliğiyle bu çağ tekbaşına bazı kazanımlar kotarmış olsa bile, denemeye özgü yeterli bir bilinç-genişliğine vardırmaktan uzaktır.

Herhangibir önem-dizisi gütmeden belirtelim: duygu, düşünme, etki, beğeni, ülke, kültür-durumu doğrultusunda parlak ışınlar saçan eski-yeni birkaç ad anmak bile, deneme gerçekliğinin ne olduğunu, ne olabileceğini *görmemize* yardımcı bir ışıldak tutabilir. İşte Pascal, Chesterton, Hazlitt, Friedrich Schlegel, Nietzsche, Dostoyevski, Aldous Huxley, Unamuno, Ortega, Musil, Curtius, Jünger, Gide, Valéry...

Çarpık eğitimlerin n'apıp edip kafalara kazımaya çabaladığı denemeye ilişkin birtakım öğretilerin tersine, deneme: tek bir

tarih-kültür dönemine yapışık bir ürün değildir; nice zamanlar, ülkeler oylumunca *tüm evreni* kuşatan bir yazı meyvesidir.

*

Tarihsel oylumuna hakkını vererek deneme'yi gelişme çizgisi ve dolaylarıyla gözler önüne sermek isteyen, unutmasın: adı sanıyla deneme, birdeyime, Montaigne'lerle, Bacon'larla, oldukça belirgin bir yörüngeye oturdu oturmasına; gelgelelim, yeterince donanımlı bir dikkatle üzerine eğildiğimizde, deneme'nin Rönesans Çağı'ndan *çok daha eski* dönemlerdeki yazın dünyasında günübirlik yürek atışlarıyla varlığını duyurmuş olan bir yazı-etkenliği olduğunu algılarız. Canımın canı Plutarkhos'lar, Cicero'lar, Seneca'larla iyiden iyiye serpilen deneme, derin ve yaygın izleriyle günümüze dek süregelen, talihliysek bundan böyle de süregidecek olan önemli bir kültür yöresidir, insanlık kültürünün değerli bir katmanıdır.

*

Gözlemlerimin beni yanıltmadığı kanısıyla saptıyorum: Deneme Batı (ya da Batı'ca) toplum düzeninin bir *ürünü değildir.* Ancak bu, deneme'nin çoğun sanayi ile eşbilinen "modern'liğe" özgü (ya da modernliğe özden aykırı) bir yazı (kültür) görünümü olduğunu belgelemez.

Birbirine karşıt da olsa, hangi anlama çekilirse çekilsin, modernlikteki insan yalnızlığı düğümleri, kitleleşme sorunları, kişi bunalımları gibi ögelere de yapışıktır deneme. Orası öyle ama şu da doğru: Modernlikten önce vardı, modernlik sürdükçe var, modernlikten sonra da varolacak deneme. Çünkü denemede elatılan "konular" uyumlu uyumsuz katmanlarıyla, ya salt *insan sorularıdır,* ya da *insan açısında* kesişen önemli kültür kaygılarıdır.

*

Deneme, *yazı* ile *işbirliği* yapmaktır.

Zaman içinde ne çok yapısal değişikliklere uğrasa da, karşı-ağırlıklı biçim ve özlerin basıncıyla ne çok sendelese de, yazı, insanın vazgeçilmez yaşama koşuludur. Elektrik araçlı, sözgelimi bilgisayarlı ne tür başkalıklara bürünse de yazı-ortamından ötede bir insan yaşamı tasarlamak nerdeyse gösterge olanağı olmayan bir tasarıma kapılmaktır. Demek ki, yazı'da soluk alıp veren insan, bundan böyle deneme'de de, deneme'yle soluk alıp verecektir.

Ona ne kuşku, bu durumu anlayan var, anlamayan var. Ola ki, zamanla, anlayanların sayısı artar. En talihli anlayışsa, her insan-kültür kesimi için geçerli olduğu üzere, durumun erkenden özümsenmesidir, *bu* durumun köklü bir insan-kültür durumu olarak anlaşılmasıdır. Talihliysek, böyle bir anlayıştan bize de pay düşer.

"Talih" sözcüğü bir kez ağzımdan çıktığına göre, (böyle "şeyler" var mı yok mu, bunları tartışmanın yeri değil şimdi burası), şöyle diyeceğim: yalnızca talihe bağlı birşey değildir anlayış, hem birey hem de toplum, bu bağlamda her ilgili elinden geleni yapmalıdır.

*

Çin'in yazı, yazın dünyasına şöyle bir gözatmak bile, ikibin yılı aşkın süredir, denemenin, Batı toplumlarının tarihinden bambaşka bir yapı ve oluşumda sergilenen eski mi eski bir kültürde ne derin kök saldığını göstermektedir.

Özellikle, (Batı'da tanındıkları biçimlerle söylüyorum) Tao'dan, Çuang Çu'dan, Mencius'tan sonra bu Çin yazını, özce, denemenin ne denli dal dal kapsamlı bir etkenlik olduğunu, ne denli saygın etkilerle dalga dalga yayıldığını gözler önüne koymaktadır. Bu bağlamda, beni izleyenleri şaşırtsa da, şimdiye dek kimselere fısıldamadığım şeyi nesnel durumları görmeye yardımcı olabilir inancıyla, işte pattadak söylüyorum: Tao, Çien, Han Yu, Liu Cung Yuan, Yuan Mei, Şen Fu gibi sevgili denemeci'lerim olmasaydı ben de yoktum demekten alamıyorum kendimi.

*

Avrupa'da "deneme" diye birşeyin adı sanı yokken, Mısır, Hindistan, Çin, İran, Japonya yörelerindeki yazın geleneklerinde deneme'den geçilmiyordu. Gerçi bu yazılar, çoğun, şimdilerde "deneme" diye bilinen akrabalarından bambaşka görünümlerde ortaya çıkıyor, hattâ bazan deneme'den başka şeylermiş gibi okunuyordu. Ne var ki, azıcık dikkatle yaklaşıldığında, anlam, işleniş, tat, amaç, etkileyiş gibi önemli bakımlardan deneme'den başka birşey değildi bunlar. Düşler, anılar, saray yazışmaları, gezgin günlükleri, mektuplar, konuşmalar, ağıtlar, şölen söylevleri, sevinç bildirimleri, dinsel yakarışlar, dualar, anlatılar, içdökmeler... – ilk bakışta, bunlara benzeyen benzemeyen daha birçok yazılardır bütün bunlar.

"Günümüzde deneme artık öldü!" diye tutturup giden ezberci kötümserleri uykularından uyandırmasam da söylemek, bir haktanırlık görevi benim için: çağımızı kaplayan binbir çeşit gürültü-patırtı arasında deneme'yi kendine "aydın" diyen sözümona "kültürlü" pekçok kişinin yaptığı üzere, önemsiz birşeycikmiş gibi unutup geçmek, denemenin insana sağladığı zenginliği dolayısıyla da insanlık kültürünü epeyce yoksullaştırmaktır.

*

İçinde yeraldığı gelenek-çizgilerini geçmişe doğru izleyip deneme'yi, oldukça açık-seçik biçimde başlangıçlarına doğru götürüp dayatmak; bu arada, denemeyi, gelişip serpildiği dönemler, ülkeler, kaynaklar, çağlar bakımından kovuşturmak; ayrıca, denemenin, günümüz Türkiyesi'ndeki konumunu, Türk dili ve Türk kültürü ile çeşitli ilişkilerini saptamak bakımından o kadar çok yanılgı, eksiklik, önyargı, karıştırma, umursamazlık kolgezmekte ki, insan hangibirine dokunacağını şaşırıyor. Fırsat buldukça kimi öfkeyle kimi üzüntüyle parmak bastığım bu önemli konu-bağlamlarını hep daha yoğun bir ışıldak altına almak gereksinimi dikensi dikensi batar durur içime. Dil, düşünce, yazın, kültür, tarih, toplum, eğitim yörelerinde yetişmiş *alan-araştırmacılarını* biryandan beklemeyi sürdürelim ama öte-

yandan da şimdi burda birkaç sözcükle bile olsa, dikkate değer *önemli* bir gerçek üzerinde ne düşündüğümü, hiç olmazsa özetin özeti saptamak istiyorum. Kuşkusuz bazı öznel merakların ayrıntılarına buracıkta inemeyeceğim birikimler, rastlantılar ve karşılaşmalar ışığında, bir tutamak olsun diye, tepeden iner gibi gelse de, ya da bazılarına pek önemli olmayan bir yineleme gibi görünse de, hemen sallantısızca belirtmem gerekiyor: Çoğu yerde tartışmasız savunulan bir görünümle, denemenin, Batı'da "Rönesans" diye adlandırılan Yeniden Doğuş çağında ortaya çıktığı öne sürülür. Oysa deneme, baskın bir gerçeklikle Uzak Doğu'da, Çin kültür çevresinde, Hindistan'da, Japonya'da, İran'da Batı'dakinden çok daha eskilere uzanan bir yazma, okuma geleneğidir.

*

Türk yazınında deneme, gelenekle benimsenen bakışaçılarına yerleşildiğinde: kimilerinin gözüne silik bir yazın dalıymış gibi gelebilir. Bununla birlikte çağdaş nesnel durumun hakkını veren bakışaçısından saptadığımız şudur: Türk yazınında şiirden sonra epeyce ağırlığı olan bir yazı etkenliğidir deneme. Uzunca bir geçmiş boyunca: din, tarih, töre, düşünce, ahlak, kıvanç, heyecan, bilgelik erdem ve benzeri "konuları" işleyen düzyazıları kapsar. Çoğun gezi, felsefe, mektup, anı, eleştiri, tarih, coğrafya, mitoloji ağırlıklı yazı yayılımlarıdır bu denemeler. Azçok güncele değinmekle birlikte güncel-olanın sınırları ötesine geçen deneme yazılarıdır bunların büyük bir bölümü.

Aynı şey günümüz için de geçerlidir. Nitekim çağdaş yazınımızda zaman zaman sıkça görünen salt deneme dergileri, deneme derlemeleri hep bu sözünü ettiğim geleneğin uzantısı durumundadır. Buysa, bence, yazınımıza özgü sevinilecek bir olgudur.

Demek oluyor ki, denemeyi, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte, pekçok önemli kültür kesimlerinde olduğu gibi, özü biçimiyle düpedüz Batı'dan alıp getirdiğimiz bir "yazın türü" diye yorumlayamayız. Gerçekliğe aykırı düşmekle kalmayıp olumsuz birtakım değerlemelere de yolaçar bu tutum.

Deneme, ülkemizde *Batı-Doğu ikilemini aşan* bir anlayışla çiçeklenmiştir.

*

Özellikle yazı, yazın işlerinin çoğun halk katında "edebiyat" başlığı altında toplanan saygın bir konuma ulaştığı dönemlerde, ya da bunun böyle olduğu sanılan dönemlerde, denemeyi, edebiyat alanında, biryerlere "yerleştirerek" güven altına aldıklarını sananların; hattâ bunu yapmakla denemeyi yüceltiklerine inananların doğru bir davranışta olmadığı kanısındayım.

Denemeyi "edebiyat-içi" bir yazı etkenliği diye yorumlayıp değerlendirmeyi birtürlü içime sindirememişimdir. Bu, deneme'yi özce daraltınaktan başka birşey değildir. Bırakın ki, tümüyle "edebiyat" denen kapsamlı alana baştanaşağı *deneme* gözüyle bakma eğilimindeyim ben.

Doğru değil ama alışılagelen kültür-eğitim, deneme'nin varlıkça yayılım alanını ne yapıp edip kültür evrenimizin edebiyat kesimine oturtmayı, düpedüz kurtulmamız gereken bir darlık diye anlıyorum.

Edebiyatın, bilim, felsefe, tarih, eğitim, mitoloji ve benzeri gibi yörelerle sıkı alışverişini görmemezlikten gelenlerle yıldızım hiçbirzaman barışmamıştır. "Edebiyat" diye bilinip tanınan alanın sözümona kendi sınırlarını hep aşması gerektiğine belbağlamış biriyim.

İlk bakışta bir edebiyat-*kolu* izlenimi uyandırsa da, görünüşe aldanmayalım: ilk izlenim, denemenin alışılagelen ağırlığını örtmeye götürmemelidir. Yer yer edebiyatın ağırlık alanını aşan bir etkenliktir deneme. Bu önemli gerçeğe duyarsızlık, yalnızca altyanı "deneme" deyip geçilen "şey'in" yapısını çarpıtıp zedelemekle kalmaz, insan-kültür-dil-bilgi-eğitim kuşatımlı *kültürün* o zaten oynak iç ve dış dengelerini de altüst eder.

"İşte Deneme!"

Doğu-Batı ikilemine giren tüm somut ve kavramsal karşıtlıkları aşar *evrensel* özce yayılımlı deneme.

Değil mi ki düş ve düşünceyle kültür yörelerinin kıyıbucağına dek gidebilmektir deneme, uzunboylu girişlere gerek duymaksızın: "İşte deneme!" dediğim bir örnek. – Amerika Kızılderili kültüründen kopup gelen gür ama hüzünlü, yerel ama kapsamlı bir insan soluğu.

Belleğimde kaldığına göre 19. yüzyılın ortalarında Amerika Birleşik Devletleri, yüzyıllar süren savaş, çatışma ve sindirmelere karşın birtürlü yenişemediği; dobra dobra söylendikte, birtürlü yokedemediği Kızılderili uluslara, sonunda, topraklarını parayla alıp çoluk-çocuk hepsini gözetim altındaki belli bölgelere yerleştirme isteğiyle yöneliyor. Böylece (kulağımda yankılanan özeladları işittiğim gibi yazarak söylüyorum) bu öneriyi yönelttiği Apaçi, Lipan, Komanço, Siu, Çayan ve benzeri ulusların kalıntısı döküntüsü durumundaki oymak beylerinin başına "Joseph" diye adlandırdıkları Kuzey Batı Amerikanın Seatle yöresinin önderine başvuruyor. İşte bu Kızılderilinin yanıt-konuşması; FAO diye bilinen Dünya Açlık Örgütünün 1976'daki bir duyurusundan, İngilizcesi ile Fransızcasını karşılaştırarak o zamanki akıl defterime çevirerek geçirdiğim yazı; aktarıyorum:

Toprağımızı satınalma önerinizi, kuşkusuz, inceleyeceğiz. Benimseme kararı verirsek, bu, bir tek koşula bağlı olacak: beyaz insanın bu toprağın hayvanlarına kardeşi gibi davranması gerekecek.

Ben yabanıl bir adamım; başkalarına özgü görgü törelerini anlamam. Beyaz insanın çayırda yürüyüşü sırasında önüne çıkan bin ta-

ne mandayı birden öldürüverdiğini, sonra da çürümeye bırakıp gittiğini gördüm. Ben yabanılım; nal isteyen atın, ancak yaşamak için canına kıydığımız mandadan daha önemli olabileceğine aklım ermez.

Hayvansız insan nedir ki? Tüm hayvanlar ortadan kalktı mı, yapayalnızlığı içinde ölüp gider insan. Çünkü hayvanların başına gelen insanın da başına gelmekte gecikmez. Herşey birbirine bağlıdır.

Çocuklarınıza, ayaklarınız altındaki dünya topraklarının atalarımızın küllerinden oluştuğunu öğretmek zorundayız. Toprağın zenginliğini ulusumuzun canına borçlu olduğunuzu bildirin ki, toprağa saygı duysunlar. Nitekim biz de çocuklarımıza, toprağın, hepimizin anası olduğunu öğretmekteyiz; sizinkiler de bunu böyle bilsin. Toprağın başına gelenler, o toprak çocuklarının da başına gelebilir. Toprağa tüküren insan kendine tükürmüş olur.

Biz şunu biliriz: taşı toprağıyla dünya insanın malı değildir, insan dünyanın bir parçasıdır. Biz şunu biliriz: ne varsa herşey aynı aileyi birbirine birleştiren kan bağıyla ayrılmazcasına birbiriyle birleşmiş gibidir. Herşey birbirine bağlıdır.

Dünyaya gelen herşey birbirinin çocuğudur. İnsan, yaşama kumaşıyla örülmüştür; bu kumaşın dokusundaki ipliklerden başka birşey değildir insan. Bu kumaşa verdiği her zarar kendisine zarardır.

Ulusum için biçtiğiniz yazgı uyarınca bize belirttiğiniz 'koruma yerine' yerleşme çağrınızı elealıp inceleyeceğiz. Öyle görünüyor ki, bundan böyle gözden uzakta kaygısız yaşayacağız. Bırakın ki, yaşamımızın bundan sonrasını nasıl geçireceğimizden kime ne. Babalarının yenilgilerle nasıl aşağılandıklarını görüp izledi çocuklarımız. Utanç nedir tanıdı savaşçılarımız: yenilgi sonrasındaysa, işte aylak aylak dolanıp birtakım tatlı yiyecekler ve sert içkilerle bedenlerini kirletip duruyorlar. Bundan sonra bize kalan günlerin nasıl geçeceği kimin umurunda. Nasıl olsa, sayılı günler bunlar. Belki birkaç saat, belki birkaç kış sonrasıysa şu: o büyük oymağımızın çocuklarından kimsecikler kalmayacak. Bir zamanlar bu topraklarda yaşamış olanlardan kimseye rastlanmayacak; şimdilerin ormanlarında, küçücük birlikler halinde dolanan o eski ulusun mezarı başında ağlayacak kimse kalmayacak; sizin gibi geleceğine tam umutla bakacak kimsemiz kalmayacak. Hoş, göçen bir ulusun sonu üzerinde ağlamanın ne yararı var. Oymakları oluşturan insanlardır, başka birşey değil. İnsanlarsa, denizdeki dalgalar örneği gelir gider, gelir gider.

.....

Sık ağaçlıklar nerde. Yokoldu. Kartal nerde? O da yok. Atik midilliyle avlanma artık bitti, demek ne demektir, bilen var mı? Yaşamayı bitirmektir böylesi bir yaşam; öldükten sonra yaşamaya yeltenmektir bu.

Gene de bütün bunlara karşın topraklarımızı satınalma isteminizi inceleyeceğiz. İstemi benimseyecek olursak, bunu, bize verdiğiniz sözü, bir köşecikte korunmak sözünü güvenceye bağlamak için yapacağız. Kimbilir belki orada yaşanımızın geri kalan kısacık bölümünü istediğimiz gibi doldurma olanağı sağlayabiliriz. Son Kızılderili insan da bu dünyadan silinip gittiği gün; ulusumuzun anısı otlakların üstünde süzülen bir bulutun gölgesine dönüştüğü gün, bu kıyılarla ormanlarda ulusumuzun ruhu sürüp gidecek gene de. Çünkü yeni doğan bebek anasının yürek atışlarını nasıl severse, biz de öyle sevdik bu toprakları.

Şimdi toprağımızı satıyorsak, siz de bu toprağı bizim sevdiğimiz gibi sevesiniz dileğindeyiz. Biz bu toprağa canımız gibi baktık, siz de öyle bakın!

Beyaz adamın kendisi de, insanlara ortaklaşa yazgının dışına çıkamaz. Belki kardeşiz. Göreceğiz.

Yirminci yüzyılın şu son aylarında okumamıza sunulduğuna göre, hemen belirtelim: *Günümüz* yaşamının yüreğine seslenen sözler bunlar. Gerçi tarih-coğrafya açısından bunca uzakları nice uzaklardan yansıtıyor bu sözler, öyle ama kulaklarımıza küpe etmemiz gereken sözler bunlar.

Avrupa'nın batı uzaklarında, Amerika adı verilen büyük mü büyük kara parçasını, ayak basar basmaz doğaca-kültürce yağmalamaya başlayan Avrupalılar, irili-ufaklı birçok ulusu ("kabileyi" değil koca koca "ulusları") kat kat örgütlü devletleriyle, kültürleriyle birçok ulusu hızla yoketme sürecine kendilerini kaptırdılar ki, sormayın.

Peki, neden mi? Neden olacak, "değerli" diye belledikleri bazı nesneler yüzünden, doymak bilmeyen hırsları yüzünden yaptılar yapacaklarını. Sözümona övünçlü deyimlerle "brutos animales" "yabanıl hayvanlar" diye adlandırdıkları insan soylarını yokedercesine kırıp geçirdiler. Bugüne erişebilen kalıntı-

lardan anlayıp sezinlediğimize göre, hayranlık uyandıran birçok dil-kültür zenginlikleri bir daha geri gelmemek üzere silindi gitti.

İşte aktardığım yazı, Kızılderili oymaklar başının konuşması; hem kendi halkına hem öbür halklara seslenişi. Başka şeylerle birlikte, bütün bu durumlara ışık tutan gönlümce bir DENEME.

İşte birey-tarih-toplum-felsefe oylumlu bir tabanda acı ile umudu, kötümserlik ile iyimserliği, eğitim ile yönetimi, sevgi ile hoşgörüyü, uyarı ile gerçekliği dengeli bir biçimde yoğuran bir DENEME.

İşte insan-olma varlığımızın akla gelebilecek türlü darlık tuzaklarına karşı uyanık tutan bir yazı, – bir selam, çağrı, içdökme, saptama, – bir DENEME.

Hangi yönden bakılırsa bakılsın, sözcükçe ne anlama gelirse gelsin, sınır diye hiçbir kısıtlamaya sığmayan özgür açılımıyla, insan-dünyasının vazgeçilmez bir zenginliğidir DENEME.

Yazgı

Zaman zaman, "İstemesem yazmazdım!" mantığıyla dile getirdiğim bir gerçeği, mantığı aşan bir pekiştirme gereğiyle vurgulamışımdır kendi kendime. Şöyle ki, en içimden deneme yazmaya (daha uygun anlatım bulamadığım için şöyle diyeyim) zorlandığım için yazdım. Öyle ama seyrek de olsa böylesine zorlamanın acıtan mahmuzuna karşılık, nice sereserpe tatlarla keyfini çıkara çıkara özümü deneme yazma uğraşına bıraktım.

*

Zaman kısacık olsaydı, deneme yazmaya zamanım olur muydu hiç? Hadi denemeye zaman buldum diyelim, yeterince yaşantı-hamurunu yetesiye özenle yoğurup yetesiye pişirebilir miydim?

*

Diyelim ki sonsuz yaşama zamanım var, peki, deneme yazar mıydım? Neye? Yazıp da n'olacaktı? Yazmadan n'apardım, peki? Belki de yazardım ama, yayını erteleye erteleye ortaya çıkarmazdım gibime geliyor. Öyle ya, sonsuz zamanım olduğuna göre, elimi yazdıklarımın üstünden birtürlü ayıramazdım ki!

*

Hoş-dingin bir yeldir saran içimi dışımı. N'oldu bilmiyorum, duyguca, yönelişçe, kafaca, kurgulamaca istençli-istençli,

kendimi bir kez denemenin içinde buluverdim, – sürüp gidiyor işte. Ben mi o yeli üflüyorum, o yel mi beni önüne katmış götürüyor, bu konuda açık-seçik kestirip atacak durumda değilim.

*

Deneme senin kanına ne biçim işlemiş ki, onsuz yapamıyorsun!

*

Başkalarını bilmem, özüm için sallantısızca söyleyebileceğim birşey var: hangi anlama çekilirse çekilsin, "deneme" *benim yazgım.*

*

"Ne" – göstergeliğinde dört doğrultulu bir yaşama-etkenliği benimki:

Bir: "Deneme neyse, bana ne!" diyen umursamazları, bazan unutur gibi olsam da, hiç unutmam.

İki: "Deneme dediğin de ne ki!" doğrultusundaki kınayanlar canımı sıksa da, denemeyi zenginleştirme yönelimindeki çabalarımı kamçıladıklarını gördükçe çocuk gibi sevinirim.

Üç: "Deneme olmayan ne var ki!" doğrultusunda özüme özgü gerginlikte bir içgelişimle yoluma bakarım.

Dört: "Deneme nedir?" tatlı-sivri sorusu, yazarken de okurken de sürekli gözettiğim bir eştir benim için, bu eşle birlikte soluk alıp veririm.

*

Yaşamımda, gelgitli bir uğraştır deneme. Eş, güneş, uyarıcı, özlem olarak hep var.

*

Yaşama gündemimin hep deneme olduğunu söylüyorum ama, denemeyle bu sürekli içiçelik başka birşey yapmadığım anlamına gelmez. Kim böyle ki. Sonsuz biçimleri, içerikleriyle düpedüz yaşamak bile zaman-akışı içindeki gel-git ritimlerine bağlıdır; belli zamanlar süresindeki inişler çıkışlarla oluşup sürdürür kendini. Sözgelimi: ortalama saniyede bir atar yürek; dört saniyede bir soluk alıp veririz.

*

Denemenin ne olduğunu (delilik bu ya, olasıymış gibi) canlı canlı yakalamaya kalkışınca, nice çabalardan sonra bile apışıp kalıyor insan. İlkin, tuhaf gelebilecek bir benzetmeyle: bir kitabın derinine inmek isteyen birinin, yalnızca, kitap sayfalarının yıprantılarına, hani şu kitabı okurken, açarken, kaparken yaprakların köşe köşe kırışıp zedelenmesine takılıp kalması gibi birşey. Öyle ya, okur için, yazar için bundan üzücü n'olabilir ki.

*

Sözümona bir denemeye girince, yazıdan bir mezarlığa, bir yazı-mezarlığına giriyormuş gibi olmak ne acı. Sağda solda böylesi şeylerle karşılaşınca kanım tepeme çıkıyor.

*

Her duygulu düşünceli yazı gibi, deneme de uyuşuk uykusundan uyandırır sözcükleri. Soluk yaprağı yeşile; kıraç tepeyi yanardağa; kuru dereyi gür çağlayana; suskun ağzı şakıyan balpeteğine dönüştürür yazı, – yeter ki yazı yazı olsun.

*

Genelde yetesiye aydınlıkla bilincine varsalar da varmasalar da, tüm deneme-severler, ister yazsınlar ister okusunlar, denemeye, özde, felsefe ile edebiyatı birbirine katıp birbiriyle özümseyen bir bileşim gözüyle bakarlar. Bu arada, kimine göre

biri, kimine göre öbürü ağır basar. Oysa yer yer içine girince: felsefe-değil-edebiyat, edebiyat-değil-felsefe demek gerekir, – yani *hem* felsefe *hem* edebiyat. Şaşırıp kaldık, desene. Derinlere dalınca birçok yerde başka türlü mü ki bu?

*

Aradabir kendi kendime şöyle fısıldamamak için zor tutuyorum kendimi: Öyle denemeler yaz ki, azıcık içine giren bile tadını unutmasın; okuduğuyla yeniden kaynaşmak için fırsatlar kollasın! Peki, nerde böyle denemeler?

Çok eskiden Han-Yü'nin resimlediği kâğıtsı yapraklara dokunmadan önce ellerini gülsuyuyla yıkarmış izleyenler. Benimse okurdan tüm dilediğim: azıcık *deneme*-özlemi. Ötesini – özen ile talih bir kez birbirine yardımcı olursa – deneme ile okurun karşılaşmasındaki güzel bekleyişin boşa çıkarmayacağı umudundayım.

*

Kimi yaz göğünde bir bulut deneme: sonsuzca biçimlere bürüne bürüne düşsel bir nazla süzülmekte; kimi renkten renge ürkütücü oluşumlu bir fırtına; kimi de güneşten aydın ışınlar sızdıran büyülü bir doku. Öyle keskin ama öyle bulutsu bir *sözsanatı* ki deneme, sen hangi anlatımla bu hem keskin hem bulutsu oluşumu durdurup kavrayacaksın?

*

Millet öylesine şeyleri "deneme" diye göklere çıkarıyor ki, gel de bas bas bağırma: Aklınız yok mu sizin! Gözünüz görmüyor, kulağınız işitmiyor mu! (Neylersin ki, bir tek deneme için geçerli değil bu durum. Umursamaz anlayışsızlardan geçilmiyor.)

*

Bütün yazıların yazgısını paylaşır deneme: hangi gelenekte yeralırsa alsın, *her* deneme tekbaşınadır: birdeyime, kendisiyle başlar, kendisiyle biter.

*

Seve seve bağlıyım deneme yazgıma. Gücüm eriştiği sürece, *denemeyle* herşeyin sonuna dek giderim doğrusu.

Tehlikelidir deneme: ne kural ne ilke: sırtında yumurta küfesi olmadığı için yüceltir de yokedebilir de. Sonuna dek gitmeyi göze almayan deneme yazmasın, deneme okumasın.

Böylesi istekler nereye vardırır, peki? Nereye mi, – insan-*olmaya.* İnsan olacaksın da n'olacak, peki? *İnsan* olacaksın. *İnsan-olmak:* varlığın sınırlarını sürekli genişletmektir. Şunu düpedüz desene: denemede akıllı uslu, düzgün, uygarsın ama, unutma ki uluorta konuşmak, doludizgin koşmak, deli deli uçmak da var denemede.

Kırkambardan Birkaç Avuç

Tüm yazı sanatları *herkese* açıktır. Hiçbir yazı özce kimseye kapalı olmadığına göre, deneme'ye, seçkinlere özgü bir sanat gözüyle bakılamaz. İstenirse, bakılır kuşkusuz. Ama o zaman şiir de, tiyatro da, başkaca yazılar da, "aristokrat" damgası yeyiverir. Oysa her sağduyulu kişi, bunun doğru olmadığını çekincesiz onaylar.

Özde: "demokrat" bir yazıdır deneme. Başkaları adına konuşmuyorum, kendi adıma diyeyim, deneme: sözü uzatan betimlemeleri sevmez; ayrıcalık gözetmeksizin herkesi aydınlatmaya yönelmiştir; halkın yadırgayacağı sözcük-oyunlarıyla oyalanmaz; saygılı bir sevgi-konuşması olarak sunar sunduğunu.

*

Gece gündüz demeden fırıncıların eli hamurdadır. Desene: fırıncıyım ben de: elim aklım hep deneme'de.

*

Çok eskinin bilgeleri kulaklara küpe bir anlatımla: Önce kaos vardı, sonra ordan kosmos ortaya çıktı, doğrultusunda bir gerçeğe parmak basmışlardır. Deneme varlığı için de yürürlüktedir bu temel gerçek: bir kosmos oluncaya dek, denemenin de nice kaos'lardan geçmesi gerekir. Duygu-düşünce doruklarından uçurumlara, hüzünlerden sevinçlere, temkinlerden sallantılara, acılardan tatlara sıçramadan oluşmaz deneme. Bırakın ki, denemede, kaos ile kosmos, kosmos ile kaos *hep* içiçe – her deneme-yaratı-eylemi tanık buna.

*

Doğru'yu yalnızca benden dinle, çünkü ben buldum doğru'yu – of, ne korkunç şeyler sözümona böylesi denemeler. Sözcüğün "özel" diye nitelenebilecek bir anlamında "karanlık" Ortaçağ böylesi şeyler. Oysa "yeniden" Doğuş olmalı her deneme.

*

Bazan, "Bu tek deneme yazısı, kimbilir içiçe kaç kitaplıktır" diyesim geliyor. Ne eşsiz bir denemeci-mutluluğu bu. Öyle bir sevinç ki, bunu dilegetirecek bir deneme henüz yazılmadı.

*

Nasıl yolda yürüme uzmanı, su içme uzmanı, öksürme uzmanı yoksa, tıpkı onun gibi, "deneme yazma" uzmanlığından da sözetmek gülünç doğrusu. Gene de, sağa sola tökezlenmeden yürümeyi, genzi incitmeden su içmeyi, tıkanma tehlikesi geçirmeden öksürmeyi gerçekleştirenler varsa, yüzüne gözüne bulaştırmadan deneme okuyup deneme yazmayı, yaşama bayramına dönüştürenler de var.

*

Yürüyecek gücü olmayan, araba sürmekten anlamayan, bisikletten ürken, trene binmekten korkan, gemi yolculuğunda midesi bulanan, uçağa adım atar atmaz ürpermeye başlayan nasıl birbaşına kolay kolay yola çıkamazsa, denemeci de öyle – deneme işlerinde donatımı yoksa körükörüne deneme'ye seğirtmesin.

Deneme okumak da, deneme yazmak da *sürekli* bir donatım, sürekli bakım ister. Herşey çalışmak değilse de, deneme işlerinde durmadan çalışmak gerekir.

*

Bilgice birikim kadar esin açıklığına da; tutku ateşi kadar mantık keskinliğine de gereksinim var denemecilikte.

*

Hep derim: elattığı şeylere uzun uzun zaman ayırmayan deneme yazmasın, çünkü yazamaz, öz özge yanılsa da yazamaz, yazsa da öylesine işte.

Orası öyle, yaşam cilvesi bu, sevgi ya da öfke coşkusuyla kırkyıldabir kişinin ağzından birtakım dizeler dökülebilir; acılımutlu yaşantıların dürtüsüyle kişi bir roman patlatabilir; keskin esintili bir atılımla kişi bir "felsefe" tasarlayıp uçurabilir. Ne var ki, kişi özünü gerçekten çabalı ve keyifli bir sürüklenişle denemeye bırakmıyorsa n'olur deneme yazmaya kalkışmasın. (Eklememe belki gerek yok ama ben gene de belirteyim: aynı şey, deneme okumak için de geçerlidir.)

*

Bir kez denemeciliğe giriştin mi, ayrıca romanlar öyküler de yazsan; gözlerinin önünden hep dizeler de geçse, bırakamazsın denemeyi. Kuşkusuz, yalnızca 'kılık' önemli değil: sapına dek denemeciysen, roman da, şiir de yazsan, kimi düpedüz görünse, kimi pek görünmese bile, *sürüp gider* sendeki denemecilik. (Özde denemeci olmayanlarsa, n'olur bu gibi şeylere özenmesinler, bunun kendilerine de başkalarına da zararı dokunabilir. "Dokunmaz!" diye ayak direyenlerin ille de deneme yazmaya yeltenmesi mi gerekir yani. Orası öyle, ben kendi duygumu söylüyorum, nasıl olsa, ötesini herkes kendi bilir.)

Edebiyat dünyasında: kuru kalabalıklarca umursanmamayı; türler, başlıklar, konular doğrultusundaki moda geleneklerin güvencesine aldırmamayı içine sindiremeyen denemeciliğe girişmesin. İşte böyle yersiz-yurtsuzlardır denemeciler.

*

Denemeyi *hem derinine* yazmalı *hem derinine* okumalı.

*

Proust geçmiş zamanın ardından koşuyordu – ben deneme'den deneme'ye koşuyorum.

Nice şeyler borçlu olduğum Proust'a, çoğun kendi kendini "romancı" diye değerlendiren Proust'a haksızlık edemem: onun yazdığı söylenen roman pekçok romancıya örnek diye gösterilse de Proust (ah! ne yazık ki baştan sona okuyanlar gittikçe azalmakta) herkesçe bilinsin ki, bir roman olduğu kadar, nerdeyse baştan sona, bir deneme *de* yazmıştır. *A la recherche du temps perdu, Geçmiş Zaman Ardında* bir roman-denemedir, bir deneme-romandır.

*

Hem "deneme" hem "dünya" sözcüklerinin heryanda kullanılagelen anlamlarıyla: deneme ile sıkıfıkı oldukça dünya ile sıkıfıkı oluyorum, dünya ile sıkıfıkı oldukça da denemeyle.

Bu saptamaysa iki soruya iteliyor beni. Bir: 'Deneme, mantıkça dünyanın eşi mi?' sorusu aklımı kurcalıyor. (Yok, olur mu hiç öyle şey; ama neden olmasın ki!) İki: 'Ben denemeyle sıkıfıkı olmak için mi dünyadayım?' sorusu aklımı kurcalıyor. (Böyle bir eşleşme yaşamasaydım, n'olurdu yaşamam, şaşırıp kalıyorum!)

*

"Edebiyat öldü!" bağrışlı inildemeler kimseyi yanıltmasın: Deneme *yaşadıkça* edebiyat da yaşıyor demektir.

Şiirsiz edebiyatı ne yapayım? Romansız edebiyat da ne ki? Orası öyle ama gene de korkma: Deneme de yok mu, – bak o zaman ne denli korksan yeridir.

*

Deneme'nin içine buyur etmediği bir "konu" gösterin, deneme yazmaktan vazgeçeyim.

Pattadak söyledim, sindirmesi zor gelebilir. Daha iyi anlamak amacıyla azıcık açmayı deneyeyim: belki "herşey" denemeye sığar ama, hiçbir "şeye" sığmaz deneme.

*

Durup durup içimi bir hoş kaplayan, ama yanılmıyorsam her kez ufak tefek ayrımlarla yüreğimi hoplatırken aklımı tırmalıyormuş gibi olan bir tasarım var: Yirminci yüzyıldan yirmibir'e gidecek son gemi istim üstünde rıhtımda. Her alanın seçkin yolcularını buyur ediyor Tarih Görevlileri. Ortalıkta hiç denemeci görmüyorum. İlk onlar mı binmişti yoksa? Sonra gözlemlediğimde, böylesi bir olasılık doğru çıkmıyor. Nedense, onların sırası en sonda mı yoksa? Sanmıyorum. Yeni yüzyıla, yeni binyıla gitmek üzere öyle gözkamaştıran ünlüler oradan oraya koşuşturuyor ki, denemecilerin anımsanması pek olası görünmüyor.

"Uluorta kestirmeler bunlar, doğruyu bilmek istiyorsan, gemiye yaklaş!" denecek. Yanıtım şu: "Öyle kalabalık ki, öldürallah kimse yarınayı başaramaz. Bırakın ki, bu gibi şeylere zamanım mı var benim; ne o, gidenlere el sallayacak mışım! Yaşaması, kurmacası, yazması, okumasıyla deneme'den başımı kaldıracak durumda mıyım ben? Kaptırmış, gidiyoruz işte."

– Peki sonra. Hele bir işini bitir, inşaallah sen de sonra gidersin.

– Bitirmek mi, biter mi hiç deneme.

– Vaz mı geçiyorsun, yani? Düpedüz desene diyeceğini: şuna, beni oraya almazlar de, – yoksa, birşey mi sezdin, hani gemi batar diye...

– Allah göstermesin, gücünü onayladığım nice ünlüler var gemide.

– Öyleyse...

– Öyle de: hani safra da dolu gemi. Özetin özeti, gerçekte o gemide olması gereken nice sevgililer var *dışarda* kalmış; onlarla birlikte olmak neyime yetmez ki.

– Yani sen, unutulup gitmeyi mi yeğliyorsun?

– Daha önceki yüzyıldan, hattâ daha önceki yüzyıllardan gemilere binip gidenler, çoktan *yokoldu gitti*, oysa *kalıcılar* bak karada. Özlerine yakışan yere yeni yeni oturuyor o sevgililer.

– Anladım sanıyorum: "yeniden doğuştan" yanasın sen. Bekle dur... Ya doğmazsan?

– Kimsenin doğrudan doğruya kendi elinde değil yeniden-doğmak. En iyisi, herkes *yaşarken* elinde olanı yapmalı, yeter de artar. İşte ben de denemelerimleyim *hep*, işim başımdan aşkın. Artık ne kadarsa o kadarı elimde, ötesi benim "işim" değil. İlerde (ilerisi diye birşey varsa kuşkusuz, keşke olsa) neyin ne olacağını kim bilebilir? Bunlarla kafa yormanın anlamı var mı? Olanca dinçliğini denemeye vermeli denemeci.

– Hele şuna bak, "bunlar" dediği şeylerle oyalanıyor gene de.

– "Başka" birşey için değil. İlk akla gelen o özçıkar anlamında, o ün kaygısı anlamında değil, – "kendim" için değil.

– Ne içinmiş, peki?

– "*Rıhtımdaki Gemi*" – vazgeçilmez bir deneme tadı buldum bu başlıkta, öylesine denemece özlü bir tat ki bu, ondan.

*

İşte birbirine bağlı birkaç saptama: Şiir yazanların çoğunda, düzyazı yazma isteğine pek rastlamadım. Büyük bir yanılgıya düşmediğim inancıyla şunu da söyleyebilirim: Yalnızca şiirle yetinmeyen şairlerin pek azı doğru dürüst düzyazı yazabiliyor; o da, romandan çok kısa öykücükler.

Desene, özde, romancı romanıyla, öykücü öyküsüyle, şair şiiriyle. Peki, kendin için ne diyeceksin? Bir sallantı, bir sallantı ki sorma: Gene de sallantısızca şunu diyebilirim: Roman yazmadım; şiir yazdım ama, kendimce; pek ortalığa da çıkarmadım; çıkanlarsa, düzyazı-içi, düzyazı-aralıkları; geçerakçe ölçeklerle ne kadar şiirseler o kadar. Gelgelelim: yalnızca-deneme, hiç de ezilmişlik gibi bir duygu uyandırmadı bende. Deneme şiirdir, birbakıma; kimi denemeyse, roman gibidir, özyaşam öyküsüdür. Böyle düşünmekle kendimi kandırmıyorum kanısındayım. Avuttuğum da söylenemez. Gene de, bu şeyleri iyi bilenlere bırakalım, diyorum.

*

Biri, "deneme" diye "denemeci" diye bir yazıcığı, sözümona bir yazarı göklere çıkardı mı, kulaklarımı tıkayasım geliyor. Neylersin ki, çığırtkanlık sarmış heryanı. O zaman da, "deneme" adına utanıyorum.

*

Deneme'yi unutanlar, *kendini* unutanlar...

*

Yazan kim olursa olsun, gönlümce bir deneme ortaya çıktı mı, hangi yana dönsem, ölütoprağı serpmek istercesine bir sessizlik... Oysa yapış yapış bir roman, vıcık vıcık bir şiir, yalama yalama bir şarkı-sözü, sakız sakız bir öykü görünmesin camekânlar renk renk, televizyonlar bangır bangır, duvarlar görüntü görüntü. Gerçekten yadırganması *gereken* birşey var burda, – ne acı, yadırgayan yok.

Sık sık kötü şeyler geliyor dil-düşünce-duygu yapıtlarının başına: düşük kültür ürünleri soylu kültür ürünlerini kovuyor. Bu durum karşısında çoğun, bütün bunların neden böyle olduğunu bilenler gibi bilmeyenlerin de boynu bükük.

*

Nice yakışıksız şey gibi deneme konusunda da umarsamazlık yüzünden birçok düşüklük karşısında -nedense- boynu bükük kalabiliyor çok kişi.

*

Bilmediği sorunları elden gelen çabalarla enine boyuna sorguladıktan sonra, bu sorunlara ilişkin pekçok önemli şeyi bilmediğine inanmayan kişinin gönlümce bir denemeci kimliği olduğu söylenemez.

*

Gerçi deneme yazarı kendi kendisiyle konuşur. Denemeeyleminin en çarpıcı çizgilerinden biridir bu. Bu böyle diye, yazarın yazma-eylemi *dışında*, genelde, "güzel-konuşma" deyimi altında toplanan şeyleri yerine getirmesi gerekmez. Başlıbaşına elealındıkta, deneme başka şey, güzel-konuşma başka şeydir. Her güzel konuşanın ille de denemeci olmasını istemek sağlam bir mantık gütmek değildir.

*

Yazı yazı söz-bulutları ortamında denemenin Güneş gibi parlamasını isterim.

İstemek başka, yapabilmek başka. Desene gönül hep kıpır kıpır uzaklar için çarpıp çırpınmada.

*

Kimin kimi " Denemeyi aşırı seviyor!" diye kınamaya hakkı var?

Sevme hakkı en temel haklardan biridir. Sevginin amacında yöneltisinde düşüklükler olmadıkça zararlısı olur mu? Sevme dolayısıyla özü özgeyi incitme diye birşey sözkonusu olabilir mi?

Sevmek, pekçok görev getiren tatlı bir yazgıdır seven için. Bu görevlerin en iyi biçimde dilegetirilmesi, ona ne kuşku, bazı bunalımlara yolaçar. Ancak, özgeyi incitmek gibi bir erdemsizlik yoksa, deneme-seveni bu sevgisi dolayısıyla cezalandırmak yersizdir. Böyle birşeye kalkışan, tıpkı, deneme sevmiyor diye birini hırpalamaya kalkışan gibi gülünç duruma düşer.

*

Önemli bir bakımdan, deneme yazarının, hiçkimseye göre bir ayrıcalığı yok: o da sağduyulu olması gereken herkes gibi,

en iyi yapabileceği şeyi yapmaya, yani deneme yazmaya yönelmiş bir insandır.

Aynı şeyi yapmaya kalkışan başkaları da varsa n'olacak, peki? Daha iyi ya, kim, başkaları da yapıyor diye, gönülden bağlı olduğu birşeyi yapmaktan vazgeçer.

*

Fırsat düştükçe yinelemekle birşey yitirmem: bir çiçek-dürbünüdür deneme. Gerçekten de denemeyle ne mutluluk bu böyle: evir-çevir seyret!

*

Deneme'ye: saptama, durak, vargı gözüyle bakan ne okusun ne yazsın. Gereğince deneme okuyup yazmak için, denemeye, hertürlü kesinlikten uzak bir soru, keyifli bir sorgulama etkenliği gözüyle bakmak daha doğru olur düşüncesindeyim.

Kesinlik düşkünü denemeleri okumuyorum ben, – okuyamıyorum.

*

Şöyle 5-10 sayfalık bir denemenin *paraca* ederi nedir dersiniz? Pekçok yerde yazara yönelik uygulamaları biryana bırakıp düpedüz doğruyu belirtecek olursak, bence, denemenin paraca ederi olmaz, olamaz çünkü. Hertürlü (paraca)-değerin ötesindedir deneme, – pekçok yazı için de geçerlidir bu. İlle de (paraca) değer biçilecekse: bir şiirin, bir öykünün, bir romanın paraca ederi neyse denemenin de ederi odur.

*

Her yazı gibi deneme de birşeyler görmemizi sağlayan bir *gösterici* olmalıdır.

*

Çamaşır yıkamaktan ne ayrılığı var denemenin? Çeşitli *yaşama* işlemleriyle denemede arı-duru bir konuma erişiyor birçok önemli şey, – başta sözcükler, kuşkusuz.

*

"Deneme 'doğru' olmalı" diyenler, ne dediğini bilmiyor. Denemenin doğru olması – nasıl şey bu böyle, matematik mi deneme! Saptamalar kadar, hattâ onlardan daha çok gözlemler, değerler, düşler, duygular, düşlemler, özlemler de rol oynar denemede. Denemecinin *doğrucu* olması yeter de artar.

*

Her önüne gelenin çırpıştırdığı yazının "deneme" diye nitelenmesinde yadırganacak bir yan bulmayanlar, bir kente, daha ayak bastığı günün gecesi, "Burayı da iyice görüp tanıdım, sıra şimdi başka bir kentte" diyenlerden daha az gülünç durumda değildir. Oysa ben, – kuşkusuz bu durumu da gülünç bulanlar çıkabilir –, yarım yüzyılı aşkın bir süredir yaşadığı kenti, binbir çabaya karşın hâlâ iyi tanımıyorum demekten öteye geçememiş biriyim.

*

Budanmamış bir duygu-donanımın, çarpıtılmamış bir akıl-yürütme yetin, ayık bir eylem-dağarcığın, arı-duru bir dil-anlayışın olmasını istiyorsan, deneme oku: *gerçek* denemeleri *gereği gibi* oku!

*

Acı-tada-dönüşebilir-mi doğrultusunda, hiç olmazsa, acıyı-tada-dönüştürebilirim doğrultusunda bir istence umutla bel-bağlamasaydım, deneme'den yoksun kalacaktım, – gel gör ki o

zaman da, yaşamın hayranlık uyandıran bazı bilgelik ve güzelliklerinden yoksun kalacaktım.

*

"Yeryüzünde dört mevsim var" diyerek doğayı adamakıllı yalına indirgemişiz. Gerçi bazı bazı yararsız sayılmaz bu. Ama bu böyle diye herşeyi keskin çizgilere vurup kestirip atmak, hiç mi hiç bana göre birşey değil. İşte bunun içindir ki, özümü sereserpe denemeye bıraktım. Dört de neymiş, her deneme başka bir mevsim, tektek *her* denemeyle *çeşit çeşit* mevsimler...

*

Gör, sonra yaz. *Görme'den* yazılmaz. "Yazı" diye öne sürülen o binbir şey de ne öyleyse? N'olacak, yazı-*olmayan*, "yazı" adına yaraşmayan şeyler. Bu ortamda en çok gücüme giden şeyse, daha "yazı"-olmayan bazı şeylerin "deneme" diye öne sürülmesi.

*

"Evrensel" kafası olmayan, birbakıma, birbirinden başarılı oyunlar, romanlar, öyküler ortaya koyabilir. Denemeye gelince, – o da tüm yazı-başarıları gibi: bilgi, görgü, olgunluk isteyen emeklerle örgülenir. Bunun için de: beklemek, düşünmek, çalışmak, sevmek, çekmek, sevinmek gerekir, – hem de yalancıktan değil içten içten, gelip geçici değil süreklice. Peki, bütün bunlara boşverip deneme yazamaz mı insan? Yazar, yazar da, – deneme bu, sırıtır...

*

Çok seyrek de olsa, şöyle düşündüğüm olmuyor değil: her denemem bir mezar; yazı yazı kazdığın sayfalara gömüyorsun kendini! İyi ki çok seyrek. (*Kimin* için "iyi", orasını bilmiyorum.) Seyrek olmasaydı, peki? "O zaman da ne olacağı apaçık meydanda" dememek için kendimi zor tutuyorum.

*

Hepsinin yüzeysel olduğu ileri sürülemese de, tekyönlü yazarların halk katında yaşama-talihi epeyce yüksektir. Gelgelelim bu saptamaya sallantısız bir doğru gözüyle bakmak, tekyönlü bir yüzeyselliktir. Çünkü Homeros, Shakespeare, Balzac, Dostoyevski de hayranlık verici "derinliklerine" karşın, halk katında epeyce heyecan uyandırırlar.

Doğrusu, bu durumun insanı tedirgin etmesi gerekir. Özellikle deneme yönünden söylenecek şey çok. Ne var ki, gönlümüze uygun bir değer-yargısına daha güvenle erişebiliriz kanısındayım. Çünkü denemenin kötüsü, halk katında yankı bulmasa da olur. Denemenin iyisiyse, açık-seçik ortada, ne tekyanlıdır ne de yüzeyseldir. Ne var ki, "Yalnız iyi deneme halkça benimsenir" diye birşey söylenemez doğrusu. Öyleyse, denemeyi, iyi roman, iyi şiir gibi yapıtlardan, birdeyime, daha çok talihli bir yazı-serüveni olarak mı niteleyeceğiz? Önünde sonunda deneme de, değil mi ki bir yazı, onun da payına düşen talihler olduğu gibi katlanacağı talihsizlikler de olacak kuşkusuz.

*

Kendinde odaklaştığı zamanlarda bile başkalarıyla uğraşır romancı. Denemeciyse: bir hiçim dese de, bir evren olduğunu dışavurur. Öyle de, gerçek denemeci "Bir evrenim!" diye ayak direse de, elattıkları "şeyler" karşısında bir hiç olduğu bilincindedir.

*

Konuşma hangi kılığa bürünürse bürünsün, kişinin "ben" diye konuşmadığı deneme olur mu?

Ne var ki bu gerçek yanıltmamalı: her "ben-diye konuşma" deneme değil ki.

*

– Denemelerimi okusunlar, durup durup denemelerimi okusunlar! Deneme yazmak için dünyaya geldim ben. Öyleyse...

– O senin bileceğin şey. 'Öyleyse'ye gelince...

– Onların denemelerimi okumaları gerek!

– Kimler "onlar"? Okumaları mı *gerek?* Hiç öyle şey olur mu: kimse kimseyi okumak için dünyaya gelmez. Birini durup durup okumak, okuyanın, yalnızca onun bileceği şey; bırakın ki o da, içinden geldiği sürece sürdürür bunu.

*

Salt denemeciler okusun diye yazılan deneme, ne denli bakım özen görse de, çarpık doğmuş bir yapıttır. Deneme, birdeyime, kişi gözetmeksizin *herkese* seslenir. Gel gör ki, denemenin, denemeciye tat sağlaması; hele bir 'denemeci denemesine' yolaçması benzersiz bir tattır. Böyle birşey başıma konunca yücelerde uçarım hep.

*

Yazı'da çalım kadar maskesi çabucak düşen ne var?

*

Numaradan ilgiyle yazdığını ne denli cilalarsan cilala, sönük kalır herşey.

*

İçinde ateş olmayan yazmasın.

Ben ne yazdıysam *ateşle* yazdım. Daha doğrusu, yazmadım, yandım. Yakabildiysem, yanmakta olduğum için yaktım. Yanmayan, yakamaz ki.

*

İnsanın "ben" diye konuşması ille de kendinden sözetmesi demek değildir. Belki de tam tersine, önemli birbakıma, kendini örtmek için ben'li-konuşmalar yapar insan. Durum elverse de yapmasa keşke! Neden mi, insanın kendinden doğru dürüst sözetmesi hiç de kolay değil de ondan. Neylersin ki, "deneme" sözkonusu olunca, büyük olasılıkla kendinden vazgeçemezsin, dolayısıyla da ben'siz edemezsin. Deneme *hatırı için* değer ama.

*

Yazanı olsan da, deneme ile kimin ne yapacağını önceden bilemezsin.

*

İster denemeci kimliğiyle, ister bambaşka bir kimlikle birşeyler ortaya koyalım, kimsenin kimseden bir ayrılığı yok. Herbirimiz ne yapıyorsak özümüz diye benimsediğimiz şey'e yakışan biçimde yapmalıyız. Desene, yaptığımızın hem kendimiz hem başkaları için tadını çıkarmaya bakalım. Ötesi diye birşey kalsa da ötesi kolay.

Gerekli ile gereksizin ne olduğunu yaşayıp bilmeyen, ya günlük denemeler kaleme alır, ya da yalancı pencerelerden yakasını sıyıramaz.

*

Kasa hırsızından ne ayrıcalığım var benim: o da ben de anlatılmaz heyecanlı beklentilerle yöneldiğimiz kasayı, n'apıp edip açmaya çalışırız. İmrenmiyorsam da o benden, birbakıma daha talihli ama. Bulup buluşturduğu anahtarsı gereçleri el-kafa becerisiyle başarılı bir biçimde kullanıp gizli düzeni yakaladı mı, tüm içeriğiyle kasa onun.

Bense... DENEME'nin denemece denemelerle orasından burasından (sanki orası burası varmış gibi) içini içeriğini dışarı çıkarmaya çalışıyorum. Gel gör ki, çoğun, ne denli başardığını

bilip saptama olanağından yoksunum. Gene de sıkkın değilim. Deneme sanatına denemece yönelişlerin hiç de azımsanmayacak bir tadı var. Yetmese de, yetiyor bana.

*

Yazın dünyasında: sık sık gürültü çıkaran burnu havada o çok-bilmişlerdense, pekçok konuda, seyrek de olsa, özde yazı saygısıyla birkaç denemecik okumuş olan sağduyulu kişilerle çok daha iyi anlaşıyorum.

*

Pekçok mutlu birliktelikte olduğu gibi deneme ile birliktelikte de, bir kez kendini gereğince deneme'ye bıraktın mı, öyle bir zaman geliyor ki, bir de bakıyorsun, denemeden denemeye öpüşmeler birbirini izliyor. Ne de doyumsuz bir tat bu, – sonra haydi gene öpüşmeler.

*

Güzel yöneltili yazı-çizi işlerinde, düşünme-yaratı işlerinde, duygu-ezgi işlerinde durum hep aynıdır: Ne sen *onu*, o bağlandığın şey'i tüketirsin, ne de o seni. Kimsenin bu durumdan başka bir yerde gözü yoktur zaten.

Aynı şey, okuması yazmasıyla deneme uğraşı için de yürürlüktedir. Yeri gelince derim, diyeceğim de: denemeyle içli-dışlı olmak *hep yeniden doğmaktır.*

*

İster okur ister yazar ol, önceden bir dizgen varsa, ya da bir dizge kurmak için yazıya sarılıyorsan, bazı başarı katlarına ulaşsan da denemeci olamazsın; çok geçmez, gönlünce düzmecelik batağından kurtaramazsın kendini. Sen kendin pek ayırdına varmasan da ergeç bu böyle.

Özüm adına konuşayım: deneme'ye bulaştım bulaşalı diz-

ge-mizge umurumda değil. O gün bugündür kendime özgü ama bol bol paylaşımlara açık bir bölük-pörçüklük ikliminde yaşayıp gidiyorum. Bitmez tükenmez bir içli-dışlılık bu.

*

İnsan denemenin ne olup ne olmadığını anlatma çabasına bir kez kendini kaptırdı mı, en küçük bir özen yitimiyle birlikte birtakım aşırılıklar ile yavanlıklar üşüşür üstüne. En iyisi, deneme yazmak, deneme okumaktır. Öyle ya, çevrildiği şeyi hem kendi doğrultusunca yansıtır deneme, hem de her deneme, şöyle ya da böyle, *deneme olarak deneme'yi* de yansıtır.

*

Filozoflar, bilimadamları, tiyatro yazarları, romancılar, öykücüler nasıl yapıtlarının önünde sonunda insan-kültür-toplum yaşamını biçimlemede belli etkinliği olmasını isterlerse, denemeciler de, yapıtlarının, insan-kültür-toplum yaşamında kendilerince etkin bir rol oynamasını isterler.

*

Dünyaya boşverdiğim olsa da, dili o kendimce tutkuyla sevdiğim için, dile olanca gücümle bakım göstermeden edemediğime göre, gerçekten de, çoğun, dünyaya boş veremiyorum demektir.

*

Deneme yazmak "ben" diye konuşmaktır. Gerçi denemeci olarak benimsediğim bazı yazarlar, öyle olur ki bazan "biz" diye seslenirler. Ancak bu "biz'e" başvurma, güç devşirme amacıyla kalabalığa sığınma anlamı içermez. Çoğun, söylemlerindeki öznelliğin kendilerinden başkalarını da derinden ilgilendirdiği inancıyla yaparlar bunu. İşte bundan, bu tür "biz"lerde ille de bir düzmecelik, bir kofluk aramaya kalkışmak doğru *değildir.*

Denemeci olarak ben de akraba denebilecek bir doğrultuda kımıldanmaktayım. Kimilerinin canını sıksa da, neyi nasıl bir seslenişle söylemem gerekiyorsa öyle söylerim. Hem sonra, ne diye çekinecek mişim? Hattâ bazan da öyle olur ki, "ben"ler "sen'ler"e dönüşür. Öyle ki, ben'den sen'e, sen'den ben'e bir gel-gite bürünür yazı. Doğru. Ne var ki buna, bazan yanlış bile anlaşılsa, "sen"leri okura dobra dobra sesleniş diye yorumlamanın bir gereği gözüyle bakmıyorum. Çünkü bana göre, sen'li-denemelerin hiç olmazsa bendeki görünümleriyle bir bölümü, kendimle konuşma istencimin bir ürünü. Yeri gelince, ben kendine "sen" diye seslenen biriyim. Hangi anlamda "sen" mi, sen nasıl anlarsan o anlamda. Ne de olsa, "ben" gibi çok-anlamlı bir sözcüktür "sen".

*

Çoğun "ben" diye konuştuğum için, yalnızca kendimden sözettiğimi sananlar yanılıyorlar. – "Öyleyse, sen de onları yanıltmayacak biçimde konuş." Deneme yazıyorsan bak işte bu olmaz! Gerçek deneme: kandırmasız bir söz akışıdır, yalansız bir düşünce kuruluşudur, yüzeysellikten uzak bir duyarlıktır. Yapmacıklı "ben"lerinse, azıcık dikkat edince hemen görüleceği üzere, ne çalımı ne bencilliği örtmeye gücü yeter.

*

Beğenilmekten, kolaya kaçmaktan gözünü alamazsan, sözcüğün pekçok anlamında, sürüngenlikten yakayı kurtaramazsın.

Özünü yenilemezsen, sümsüksün.

Ahlak hocalığına kalkışırsan, ergeç elin ayağın sürçer.

Bolkeseden abartılara bir kaptırdın mı, başkalarına koca koca çuvaldızlar batırsan da, özüne bir iğnecik bile dokunduramazsın.

Gel *sen* şunu açık açık söylesene: aklını başına devşirmedikçe sakın deneme yazmaya girişme! (Kimseye yönelik bir yönerge değil bu, şunun şurasında kendi kendime konuşuyorum.)

*

– Deneme var, yürek dolusu duygudur; deneme var, dili, gözü, dişi, ağzıyla kafa dolusu düşüncedir.

– Hadi söyle, ya seninkiler, –

– Benimkiler mi: olanca düzgün dingin görünüme karşın, bencileyin karmakarışık.

– Tıpkı yaşam gibi, desene.

*

Dilinde, dünyaya bakışında, akıl yürütmesinde, duygu salınımlarında: dinç ama olgun, özenli ama çıtkırıldım inceliklere boşveren, atak ama temkinli, sağlam ama sığlardan uzak bir davranış sergileyen deneme ustalarının başarılarına, düşlerimde de olsa, erişir gibi olduğum zamanlar sevinçten hop hop uçuyorum.

*

Yazının türlü türlüsü var. Bence, en katlanılmazı "sırnaşık" 'deneme'.

Tiksiniyorum sırnaşık 'deneme'den. "Sırnaşık" deyiminin içerebildiği her olumsuzluk var bu sözümona denemede.

En beğendiğim deneme, özü küçültmeden, özgeye saygıyı incitmeden evrene "evet!" demeye götüren denemedir.

Yaygın alışkanlıklar uyarınca yazılarının yeraldığı alan dışında yazarlık etkinliği göstermediği için sevinç duyan yazarlar var. Nitekim 'roman yazmayışından övünç payı çıkaran' şairlere, 'tiyatro yapıtları ortaya koymamasından keyif alan' romancılara rastladım. Gerçi yazarın bulunduğu yerden, birbakıma, mutluluk duyması yadırganacak birşey değildir; belli bir oranda doğal görülebilir bu. Ne ki, tıpkı bazı şeyleri "Yapmıyorum!" diyerek, ya da "Yapamıyorum!" diyerek aşağılık duygularına kapılanlar gibi alan-dışı bir etkenliği olmayan, ya da olamayan yazarlardaki böylesi duyguları kolay kolay bağışlayamam; yazara bunu yakıştıramam da ondan.

Ötedenberi "deneme!" "deneme!" deyip durduğuma bakanlar, "Peki, denemeci için durum ne?" türünden bir karşı-koyuşla yönelebilirler şimdi; hani haksız da sayılmazlar. O zaman hem övünç hem aşağılık duygusu etmenini gözden yitirmeden, lafı dolandırmamak gerekir. Kanım şu: bazı yazarların, özellikle denemecilerin, genelde "roman" denmeyen, ama *roman-olmayan*-romanlar, hiç olmazsa, birbakıma, uzun öyküler yazmış olduğuna inanmaktayım. İlk izlenimle çok kişiye çarpık ve abartılı gibi görünse de, kendi denemeciliğimden aldığım esinle uzun uzun kanıtlar ve gerekçeler dizmeye girişmeden birkaç değinme bile yararsız olmaz gibime geliyor.

Karşıtlıklar, gerginlikler yok mu denemede; çatışmaların hangisinden yoksun ki deneme: İç labirentler ile dış ilişkiden yana zengin alanlardır denemeler. Kişisel özellikler kadar toplumsal ilişkiler de kapsarlar. Kültürü çevreyi etkileyişler ile kültürden çevreden etkilenmeler de, geçmişe dönüklük ile geleceğe uzanışlar... Ayrıca parçalanmış benlerin örgütlü kurumların betimlenmesi; sölpük ruh durumları ile coşkulu şölenler... bütün bu süreçler, oluşumlar, görünümlerle birlikte insan-dünyasını özüne özgü o akılermez gelgitlerle dalga dalga kuşatan: sevgi, özlem, hışırtı, bunalım, öfke, umursamazlık. Daha da neler yok ki denemelerde.

Gel de içgeçirme: ah, okumak öyle zor, öyle zor ki, – hele *deneme okumak!*

Bir denemeci şiir yazmamışsa, hele denemelerinde şiirce birşey yoksa, tuhaf bir *eksiklik* duyarım onda.

Bir denemeci roman yazmamışsa yazmasın, çok büyük birşey yitirmez gözümde, yeter ki *iyi deneme* yazsın.

Bir şair, deneme de yazmışsa, büyük bir tutkuyla sarılırım *denemelerine.*

Bir romancı deneme de yazmışsa, *denemeci olarak* çok ilgimi çeker.

Bu söylediklerime bakıp şiirdi, romandı, denemeydi, hepsinin değerce kaskatı bir sıradüzen oluşturduğunu sananlar yanılıyorlar. Yanılmamak için ne yapmak gerek? Gerçekten şiir-seven kişilerin okudukları şiirleri özenle okumalarını salık

veririm. Ona ne kuşku, söylemim roman-severler için de geçerli.

Peki, ya deneme? Nesnel açıdan bakınca, o da, yazılardan bir yazı. Bununla birlikte *deneme-severlik* sözkonusu olduğuna göre, herşeyim ortadaysa da, söylemeden edemem: Denemenin bendeki yeri bir başka. Buna kim ne diyebilir ki, herkesin sevgisi *kendisinin.*

*

Kim denemeden daha başka şeyler yazmışsa, o başka şeyleri okumak (seyrek durumlarda, tersi sözkonusu olsa da) dönüp dolaşıp hep *deneme hatırı* için yapılması gereken şeylerdir.

*

Yazın dünyasında en az bıkılan yazılar denemeler ile şiirlerdir. Başka yazılara oranla hep yeni bir tutkuyla okunmalarından bellidir bu. Gelgelelim, çoğunluk için geçerliyse de az kişinin ayırdına vardığı bir olgudur bu.

*

Duygu ile düşünce, düşünce ile duygu arasında akışlı bir git-gel olmalı. Gel gör ki çoğun yalnızca duygu'dan düşünce'ye gidiliyor. Bazı doğrular ile eylemlerin oluşup anlaşılması için, yaşama geçirilip sürmesi için hani pek kötü birşey değil bu; gerekli bile olduğu söylenebilir. Ne var ki, pekçok önemli insan işlerinde zararlı mı zararlı bir durum bu. Kalıplaşmış, üşengeç, uykulu, sümsük, soluk düşünceler kolgezmeye başladı mı – güle güle insanca yaşam. İşte "gerçek" dediğin deneme kendini tam da burda göstermeli: düşünmeden duyguya, duygudan düşünmeye özgür özgür gidip gelmeli.

*

Değil mi ki denemenin belirgin sınırlı bir oylumunu, içi-dışıyla nesnelce açık-seçik çizemiyoruz, öyleyse her deneme, birbakıma, "eksik" bir yazıdır. Ama bu saptamayı, denemenin iyisi kötüsü yoktur anlamına çekiştirmek doğru olmaz.

*

Bakıyorum da, denemelerimde, en gelip geçici diye bilinen şeylerden sözederken bile, çoğun, insanın insan-olma yollarında yürüdüğü sürece *hep* gündemde kalacak olan şeylerden hiç ayrılmamışım.

*

Deneme sevgidir: ben'i, sen'i, başka'yı sevmeyen denemeciliğe özenmesin.

*

Denemenin tadı, önemi, okunurluğu, *sözediş*'le orantılıdır.

*

Her deneme yaşamla bir savaştır.
Her deneme yaşamla bir sevişmedir.

*

Deneme'yle yatıyor, deneme'yle kalkıyorum.

*

Denemeyi de katın, pekçok şey için durum şöyle: İçine işleyen bir müziği sonsuzca "anlatsan" da anlatamazsın.

Nermi Uygur'un kültür dünyasına armağan ettiği yeni bir ilk...

Denemeli Denemesiz özgün ve derinliğine bakışla yazılmış kapsamlı bir "deneme üzerine deneme"dir. Kitap: ülke, toplum, tarih yönünden epeyce örtük kalmış bilgiler kadar Nermi Uygur'un deneme tutumuna özgü önemli bazı özbilinç ipuçlarını da içeriyor. Özellikle "Zeytinsi Deneme" anabaşlıklı yazı, Uygur'un kendi deyimiyle, bir çiçek dürbünü konumundaki deneme sanatına hem nesnel hem öznel duyarlıkta aydınlıklar getiriyor.

Kapak Fotoğrafı: Doğanay Sevindik

TEMA
TÜRKİYE ÇÖL OLMASIN!
(0212) 281 10 27

ISBN 975-08-0192-X

9 789750 801921

SAY
3750000